

ЛАППО В. В.

ФІЛОСОФІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Міністерство освіти і науки України
Коломийський навчально-науковий інститут
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Лаппо Віолетта Валеріївна

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

для студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти

Івано-Франківськ
НАІР
2022

УДК 1(0758)
ББК 87я73
Л 22

Лаппо В.В.

Філософія: навчально-методичний посібник: 2-ге вид., перероб. та доп.. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 360 с.

Посібник підготовлено на базі типової програми з курсу філософії для вузів України, з урахуванням потреб підготовки бакалаврів педагогічного профілю. Провідним завданням посібника є орієнтація студентів на самостійну роботу в процесі опанування філософського знання. З цією метою автором запропоновано комплекс тематичних вправ для пошуково-дослідної діяльності, тести різного рівня, методичні поради.

Видання призначене для студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти. Водночас воно буде корисне для магістрантів, аспірантів, викладачів.

Рецензенти:

Волкова М.С. – доктор філософських наук, професор філософії і соціальної філософії Державного вищого навчального закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського».

Бабенко В.М. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач секцією філософії кафедри історії і філософії Донбаської національної академії будівництва і архітектури.

Рекомендовано до друку вченою радою філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 27.06.2013 року)

На обкладинці
Рафаель Санті Афінська академія Платона, фреска Апостольського палацу, Ватикан,
1511 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА	7
1. Навчальна програма курсу «Філософія»	8
1.1. Мета і завдання навчального курсу.....	8
1.2. Зміст модулів	11
2. Структура навчального курсу	18
3. Орієнтовний конспект лекцій	19
Лекція «Філософія як особливий тип знання»	19
Лекція «Філософія Стародавнього Сходу»	31
Лекція «Антична філософія»	41
Лекція «Філософія Середньовіччя».....	53
Лекція «Філософія доби Відродження і Нового часу».....	69
Лекція «Німецька класична філософія».....	80
Лекція «Історія філософії України»	90
Лекція «Тенденції розвитку сучасної філософії»	102
Лекція «Філософія освіти»	114
МЕТОДИЧНА ЧАСТИНА	128
1. Плани семінарських занять	129
2. Форми і зміст самостійної роботи	143
3. Філософський брейн-ринг	150
4. Проблемно-пошукові завдання.....	153
5. Тестові завдання	166
5.1. Діагностичні тести	166
5.2. Контрольні тести	177
6. Практичні завдання.....	224
7. Тематика рефератів і мультимедійних презентацій	227
8. Тематика доповідей на семінарських заняттях та студентських науково- практичних конференціях	229

9. Загальні рекомендації щодо виконання самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія».....	232
10. Приклади оформлення бібліографічного опису	237
11. Дискусії та диспути на теми духовно-ціннісного самовизначення особистості.....	243
12. Програмові вимоги з навчальної дисципліни «Філософія».....	249
ДОВІДКОВА ЧАСТИНА	254
1. Філософія в таблицях.....	255
2. Визначні філософи світу і України	263
3. Короткий філософський словник	309
4. Список рекомендованої літератури.....	343
5. Інтернет-ресурси з філософії	348
6. Електронні ресурси з філософії	353
Список використаних джерел	355

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку України потребує висококваліфікованих, професійно підготовлених фахівців, здатних плідно працювати в різних галузях суспільного життя. Особливо виразно ці вимоги актуалізуються в умовах орієнтації української освіти на європейські норми та приєднання нашої країни до Болонського процесу. Проте спеціаліст сьогодні – це не тільки кваліфікований виконавець вказівок та інструкцій, а й передусім людина, яка творчо працює і мислить, інтелектуально і морально розвинута, має власний світогляд. Передумовою формування особистісного світогляду є засвоєння вищих досягнень світової та відчизняної філософської науки.

Курс філософії – одна з фундаментальних дисциплін у системі вищої освіти. В перекладі з грецького слова «філео» – люблю, «софія» – мудрість, тобто постійне прагнення до мудрості і любов до неї. Мудрість – вища цінність культури кожного народу і людства загалом. «Мудрість бо над перли дорожча і нічого, що можна бажати, з нею не зрівняється» – сказано у Святому Письмі.

Мистецтво думати – велике багатство людини. Прагнення до істини, зростання духовності, творче мислення і сміливість пошуку нових ідей, критичність і самокритичність розуму, здатність звертатись до культурних надбань минулих поколінь, вміння вислухати і прийняти протилежну думку – такі риси потрібно постійно формувати у студентської молоді. Чільне місце в цій відповідальній світоглядній діяльності має зайняти філософія, позаяк ніяка інша сфера людського знання впоратися з цим завданням неспроможна.

Необхідною передумовою формування в студентській молоді власної світоглядної позиції є знайомство з сучасною філософією та її ідейним витоками. Вивчення філософії – є однією з передумов залучення кожної людини в загальнокультурний світовий контекст. Студентські роки – це період інтенсивних напружених пошуків свого місця в світі, час формування усталеної

системи ціннісних орієнтацій, побудови реалістичних життєвих планів та формування ідеалів. Філософія є однією з навчальних дисциплін, які покликані сприяти процесу розв'язання означеного кола проблем.

Провідне завдання пропонованого посібника – допомогти студентам в опануванні наукових знань філософського змісту та формуванні філософського світогляду. Зважаючи на те, що досягнення означеної мети неможливе без самоосвіти було розроблено низку завдань і вправ для самоконтролю, тематику рефератів і доповідей, які мають активізувати пізнавально-пошукові здібності студента. Узагальнено вимоги та рекомендації щодо самостійної роботи над навчальним матеріалом. Позаяк комплексний підхід до організації самостійної роботи студентів гарантує високу ефективність навчального процесу і значні результати співпраці викладачів і студентів. Практика доводить, що студенти, які під час навчання у ВНЗ набули необхідного досвіду в організації самостійної роботи у процесі вивчення філософії, здатні до активної аналітичної діяльності, за допомогою логічного зв'язку загальнофілософських знань з професійними знаннями обраного фаху.

Водночас ми прагнули допомогти викладачам у підготовці до лекційних і семінарських занять з філософії та забезпечити дидактичне наповнення навчального курсу. З метою ефективної співпраці зі студентською аудиторією запропоновано низку методів діагностування, проміжного і підсумкового контролю.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

I. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

1.1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни: узагальнюючи у собі емпіричні й теоретичні, ціннісні та нормативні, раціональні уявлення, філософія допомагає усвідомити всебічні зв'язки предметів та явищ об'єктивного світу. Проте філософія – це не тільки наука, але й мистецтво, гуманітарне знання, любов до мудрості, ідеологія, трансцендентальне осягнення об'єкта, спосіб життя.

В процесі опанування навчальним матеріалом перед студентами розкривається динамічна сутність філософії як основи світогляду, системи методологічних засад осмислення світу в цілому та місця людини в ньому. Відтак слід забезпечити засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності, ознайомити з наявними філософськими концепціями, які розкривають поліфонізм та плюралізм філософського мислення, створити умови для формування світоглядно-методологічної культури студентів.

Курс «Філософія» належить до циклу гуманітарних дисциплін загальноосвітнього характеру, які є обов'язковими на рівні бакалаврської підготовки фахівців.

Вивчення філософії студентами всіх форм навчання бакалаврського рівня підготовки здійснюється протягом одного семестру. Мета навчального курсу:

- 1) надати загальні уявлення про специфіку філософії як важливої форми суспільної свідомості, яка розкриває сутність світу, буття, їх взаємозв'язку та взаємовідношення, граничні основи буття світу і людини, створює передумови для раціонального осмислення людиною цілей і сенсу життя;

- 2) означити роль філософії в життєдіяльності суспільства і особи як методологічної основи світогляду;
- 3) ознайомити з історією філософської думки, зокрема в Україні, з досягненнями сучасної філософії;
- 4) сприяти формуванню у студентів здібностей до логічного мислення, самостійного аналізу складних явищ соціокультурного життя, уміння пов'язувати загальнофілософські проблеми з вирішенням завдань освітньої теорії і практики.

Опанування навчальним матеріалом курсу відбувається під час лекційних та семінарських занять, консультацій, а також в інших формах організації навчальної діяльності студентів, наприклад:

- самостійна робота з філософською літературою, конспектування першоджерел;
- підготовка рефератів та доповідей;
- розв'язування тестів;
- проведення філософських брей-рингів;
- пошук інформації про відомих філософів і філософські школи;
- науково-дослідна робота (участь у роботі студентських наукових гуртків, наукових студентських конференцій різного рівня).

Вивчення навчального курсу «Філософія» завершується заліком/іспитом. Загалом навчальний курс розрахований на 90 академічних годин.

Завдання навчальної дисципліни.

В результаті вивчення філософії в межах навчальної дисципліни студенти повинні:

Знати

- передумови та витоки філософського пізнання;
- специфіку філософського знання;
- динаміку розвитку філософії в історичному контексті;
- філософський доробок видатних науковців минулого;

- особливості та основні етапи розвитку вітчизняної філософської думки;
- проблематику сучасної світової філософії;
- категоріальний апарат філософської науки;
- змістове наповнення й сутність провідних напрямів філософської науки;
- філософське тлумачення проблем людського буття;
- сутність та структуру пізнавального процесу;
- основи онтології, гносеології, соціальної філософії, аксіології, філософії освіти.

Вміти:

- вивчати філософські першоджерела й обґрунтовувати власну думку щодо прочитаного;
- сформуванати власний стиль мислення з опертям на фундаментальні філософські знання;
- означити особисту позицію щодо тлумачення провідних ідей філософії;
- залучати одержані знання в аналізі актуальних проблем сьогодення;
- характеризувати основні етапи розвитку філософської науки;
- презентувати філософські погляди видатних мислителів України;
- виявляти актуальні проблеми філософського пошуку в сьогоденні;
- чітко визначати провідні філософські категорії;
- аргументовано висловлювати власне ставлення до провідних проблем філософії;
- опрацьовувати першоджерела філософської тематики;
- виявляти філософську парадигму окремих наукових дисциплін;
- застосовувати філософські знання у подальшій навчально-дослідній роботі.

Програмні компетентності

ЗК-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК-5. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-6. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК-7. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

ЗК-8. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

1.2. Змістовні модулі навчального курсу

Змістовний модуль № 1. Витоки філософського знання

Тема 1. Філософія як особливий тип знання

Філософія та світогляд. Світогляд і світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння. Історичні типи світогляду: міф, релігія, науковий світогляд, філософський світогляд.

Предмет філософії. Філософія як дослідження світоглядних проблем засобами раціонального мислення. Основне коло філософських питань.

Основні теми філософських роздумів: світ і людина, сутність і зміст людського існування. Основне питання філософії.

Головні напрями у філософії. Філософія та культура. Функції філософії: світоглядна, гносеологічна, методологічна, аксіологічна, прагматична та ін. Соціальна спрямованість філософського знання. Сутність загальнолюдських

цінностей у філософії. Людина як найвища цінність. Місце й роль філософії у сучасному суспільному житті.

Тема 2. Філософія Стародавнього Сходу

Ортодоксальні ведичні філософські системи: веданта, міманса, ньяя, вайшешика, санкх'я, йога. Неортодоксальні школи адживіки і чарвака-локаятиків. Ядричха-вада і свабхава-вада про випадковий збіг обставин та строгу внутрішню закономірність. Основні категорії індійської філософії.

Священні книги китайської освіченості. Онтологія даосизму. «Даодецзин». Конфуціанство. Мен-цзи. Лунь-Юй. Принцип «виправлення імен». Мо-цзи. Етичний принцип цзянь-ай моїзму. Легізм законників філософської школи фа-цзя.

Тема 3. Антична філософія

Космоцентричний характер давньогрецької філософії. Мілетська школа, Піфагор, натурфілософія Геракліта. Становлення античної діалектики. Атомістична філософія Левкіппа й Демокріта, погляди Епікура, Тита Лукреція Кара.

Філософія та метод Сократа. Вчення Платона про «світ ідей» та «світ речей», пізнання, суспільство й державу. Вчення Аристотеля про форму та матерію (душу й тіло), про державу та суспільство. Антропоцентризм грецької культури. Софісти. Становлення античної діалектики. Аристотель як систематизатор античної філософії. Філософія Давнього Риму. Виникнення й розвиток нових шкіл: стоїцизму, епікуреїзму, скептицизму, неоплатонізму.

Змістовний модуль № 2. Розвиток європейської і вітчизняної філософії

Тема 4. Філософія Середньовіччя

Розвиток християнства у Західній Європі. Апологетика, патристика, схоластика. Суперечка про природу понять: реалізм і номіналізм. Особливості західноєвропейської та східноєвропейської релігійної філософії.

Мусульманська та іудейська культура і філософія (М. Маймонід, І. Гебіроль, Авіценна, Аверроес).

Вчення Фоми Аквінського про єдність душі і тіла, про двоїстість істоти, про співвідношення релігії, філософії і науки.

Філософія Відродження. Гуманізм та антропоцентризм. Натурфілософія Відродження; пантеїзм; повернення до первісного розуміння сутності діалектики. Геліоцентризм і вчення про нескінченність Всесвіту (Дж. Бруно, М. Кузанський).

Реформація, її ідеї (Т. Мюнцер, М. Лютер, Ж. Кальвін).

Тема 5. Філософія Нового часу

Наукова революція XVII ст. (І. Ньютон) і проблема методу пізнання у філософії (Ф. Бекона, Р. Декарта). Емпіризм і раціоналізм (Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм, А. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц). Створення механічно-матеріалістичної картини світу. Поняття субстанції у філософії Б. Спінози. Монадологія Г. Лейбніца.

Проблема людини у філософії Просвітництва (Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо). Французький матеріалізм, його розуміння людини і суспільства (Ж. Ламетрі, К.-А. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро).

Тема 6. Німецька класична філософія

Місце німецької класичної філософії в історії філософської думки. Філософські позиції І. Канта. Філософська система І. Фіхте. Суб'єктивна діалектика. Філософія тотожності Ф. Шеллінга. Г. Гегель, його філософська система та метод. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха. Німецька класична філософія і сучасне бачення світу.

Змістовний модуль № 3. Концептуальні засади сучасної вітчизняної філософії

Тема 7. Історія філософії України

Становлення й розвиток світогляду давніх слов'ян: давньо-слов'янська міфологія, запровадження християнства. Філософська думка періоду етнокультурної катастрофи.

Становлення філософії українського духу в Києво-Могилянській академії. Г. С. Сковорода – фундатор філософії українського кордоцентризму. Український романтизм (М. Гоголь, М. Костомаров, П. Куліш та ін.). Філософські ідеї Т. Шевченка.

Академічна філософія (С. Гогоцький, П. Юркевич, В. Лесевич, О. Гіляров та ін.). Соціально-філософські погляди Л. Українки, П. Грабовського, М. Коцюбинського, М. Драгоманова, І. Франка, В. Антоновича. Філософія періоду відродження українського духовного життя (В. Винниченко, М. Грушевський, В. Зеньковський та ін.).

Філософія національної самобутності (Д. Донцов, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький та ін.). Філософська спадщина Д. Чижевського. Філософія України в радянський період. Розробка філософських проблем у сучасній Україні.

Тема 8. Тенденції розвитку сучасної філософії

Плюралізм течій сучасної філософії. Критичний перегляд принципів і традицій класичної філософії кінця XIX–початку XX ст. Захист і оновлення класичних філософських традицій: неотомізм (Ю. Бохенський, Ж. Мартін, Т. де Шарден), неокантіанство (О. Лібман, Г. Коген), неогегельянство (Б. Кроче, Ж. Іпполіт, Дж. Ройс).

Проблема раціонального та ірраціонального. Ірраціоналістичний і містичний підхід у філософському аналізі (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, В. Дільтей). Філософські проблеми психоаналізу (З. Фрейд, К. Г. Юнг, Е. Фромм).

«Екзистенціальна філософія» та її різновиди (С. К'єркегор, М. Хайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс). Життя і смерть, сенс існування, проблема свободи.

Проблема знання і мови у філософії. Неопозитивізм (Л. Вігтенштейн, Р. Карнап, Б. Рассел), структуралізм (К. Леві-Строс, М. Фуко), герменевтика (Г. Гадамер, П. Ріккерт, Т. Кун). Г. Маркузе й «нові ліві». Постпозитивізм (К. Поппер, І. Лакатош, П. Фейєрабенд).

Тема 9. Онтологія

Філософський зміст проблеми буття. Основні форми буття. Буття людини як фундаментальна проблема філософії. Суспільне та індивідуальне буття. Буття речей, процесів і станів природи. Матерія і свідомість. Основні форми існування матерії. Проблема єдності світу. Сутність та структура свідомості. Діалектика та її альтернативи. Закони і категорії діалектики. Принципи діалектики. «Негативна діалектика». Метафізика як наука і метод. Інтуїтивізм. Еволюціонізм. Софістика і еклектика.

Тема 10. Гносеологія

Пізнання як відображення. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Основні принципи теорії пізнання та багатовимірність його форм. Особливості пізнання природного, соціокультурного і духовного світу людини. Пізнання і творчість. Проблеми істини. Об'єктивність істини. Абсолютна та відносна істина. Конкретність істини. Істина й цінність. Сучасні концепції істини. Критерії істини.

Змістовий модуль № 4. Філософське осмислення соціального буття

Тема 11. Соціальна філософія

Особливості філософського пізнання суспільства і людини. Роль соціального пізнання в історії. Специфіка предмета соціальної філософії.

Співвідношення предметів соціальної філософії та інших гуманітарних наук. Головні категорії соціальної філософії.

Суспільство як система, що саморозвивається. Спадковість ідей суспільного розвитку в контексті класових і загальнолюдських пріоритетів. Історичний генезис теоретичних обґрунтувань сутності суспільного поступу: діалектично-матеріалістична концепція, соціологічна, феноменологічно-герменевтична, технократична, моральна, культурологічна та ін.

Тема 12. Аксиологія

Аксиологія в системі культури. Цінності як визначальні характеристики людського буття. Людина в системі цінностей. Структура цінностей. Цінності як ядро духовного світу людини. Проблема суб'єктивного вибору. Цінність і ціль. Цінність і життєвий смисл. Компоненти ціннісного вибору: переживання, потреби, емоції, віра, воля, ідеал. Цінності як регулятор поведінки людини: нормотворча природа людських взаємин. Праця як цінність.

Базові цінності людського буття. Ціннісні орієнтації. Вищі духовні цінності. Істина, добро, краса. Поняття про духовну досконалість. Потреба в ідеалі. Проблема втілення ідеалу. Ідеал і утопія.

Тема 13. Філософія освіти

Співвідношення філософії та освіти. Філософія освіти: статус, проблеми, перспективи. Формування та розвиток сучасних освітніх парадигм. Основні проблеми сучасної філософії освіти. Філософські підвалини педагогіки гармонійної цілісності. Культура та освіта. Освіта як цінність і цінності в освіті. Співвідношення понять: грамотність – освіченість – професійна компетентність.

Основні історичні етапи розвитку взаємодії філософії та освіти. Античні ідеали освіти. Ідеї вільного розвитку особистості доби Відродження. Теоретико-методологічні основи освітньої парадигми Просвітництва. Розвиток активної особистості в педагогічній системі Й. Песталоцці. Традиційні та альтернативні

освітні системи. Філософські основи школи діалогу культур. Концепція і структура освіти у Києво-Могилянській академії.

Ідеї нестабільності у розвитку освіти нового типу. Філософські підходи до обґрунтування нових парадигм вітчизняної освіти. Основні напрями філософсько-освітніх досліджень. Нова філософська парадигма освіти та її концептуалізація. Методологічні засади стандартизації у сфері освіти.

Проблеми і перспективи освіти у глобальному суспільстві. Сучасні тенденції створення єдиного освітнього простору. Проблеми практичної реалізації філософсько-освітнього знання у вітчизняній системі освіти. Проблема співвідношення науки та управлінської практики у сфері освіти. Роль і можливості України в євроінтеграційних освітніх тенденціях сучасності.

II. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	денна форма						заочна форма						
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
		л	П	Лаб	інд	с.р.		Л	П	Лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Модуль I													
Змістовий модуль № 1. Витоки філософського знання													
Тема 1. Філософія як особливий тип знання	8	2	2			4	10	2	2			6	
Тема 2. Філософія Стародавнього Сходу	6					6	6					6	
Тема 3. Антична філософія	8	2	2			4	6					6	
Разом за змістовим модулем 1.	22	4	4			14	22	2	2			18	
Змістовний модуль № 2. Розвиток європейської і вітчизняної філософії													
Тема 4. Філософія Середньовіччя	6					6	6					6	
Тема 5. Філософія Нового часу	6					6	6					6	
Тема 6. Німецька класична філософія	9	2	2			5	8	2				6	
Разом за змістовим модулем 2.	21	2	2			17	20	2				18	
Змістовний модуль № 3. Концептуальні засади сучасної вітчизняної філософії													
Тема 7. Історія філософії України	7	2	2			3	12	2	2			8	
Тема 8. Тенденції розвитку сучасної філософії	5	2				3	6					6	
Тема 9. Онтологія	7		2			5	6					6	
Тема 10. Гносеологія			2			5	6					6	
Разом за змістовим модулем 3.	26	4	6			16	30	2	2			26	
Змістовний модуль № 4. Філософське осмислення соціального буття													
Тема 11. Соціальна філософія	7		2			5	6					6	
Тема 12. Аксиологія	7		2			5	6					6	
Тема 13. Філософія освіти	7	2	2			3	6					6	
Разом за змістовим модулем 4.	21	2	6			13	18					18	
Модуль II													
						60						80	
Усього годин	90	12	18			60	90	6	4			80	

III. ОРІЄНТОВНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЛЕКЦІЯ.

ФІЛОСОФІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ЗНАННЯ

Мета лекції: розкрити світоглядний зміст і проблемне поле філософських пошуків.

- План лекції:**
1. Сутність і структура світогляду.
  2. Особливості філософського знання.
  3. Роль філософії у житті суспільства й особистості.

Література до теми:

1. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. С. 3–29.
2. Воронкова В. Г. Філософія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2014. С. 4–31.
3. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. С. 3–26.
4. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії: навч. посіб. Київ: Вид-во Укр.- фін. ін-ту менедж. і бізнесу, 2018. С. 3–11.
5. Горак Г. І. Філософія: курс лекцій. Київ: Вілбор, 2019. С. 7–22.
6. Рижак Л. І. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія. вид. 2-ге, перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 3–27.
7. Філософія : навч. посіб. / за ред. Тімченка О. П. Львів: Растр-7, 2015. С. 5–41.

Філософія виникла раніше багатьох наук – як тільки людина почала серйозно міркувати про навколишній світ. І, як будь-яку науку, викликала її до життя потреба людини пізнавати і практично впливати на навколишній світ.

Об'єктом її пізнання є взаємовідносини людини і світу, при цьому людина і світ розглядаються в своїх найзагальніших і найсуттєвіших характеристиках. Предметом філософії є відношення "мислення – буття". Філософія є одночасно і системою знань (тобто

впорядкованою і цілісною їх сукупністю), і пошуком розв'язання корінних світоглядних питань, бо вони невичерпні й остаточною відповідь на них ніколи не досягається. На це вказує і саме слово "філософія" – не просто "мудрість" як завершене, "готове" знання, а "любов до мудрості", вічне прагнення до повного розуміння сутності світу і сутності самої людини.

Множинність філософського знання характеризує його як світоглядне знання. Світогляд – це система гранично узагальнених поглядів на світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе. Зумовлені цими поглядами життєві позиції людей, їх переконання, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації та ідеали теж включаються до світогляду. Все це не просто знання, а й оцінка людиною світу й самої себе.

До світоглядних проблем належать:

- хто така людина, і яке її становище та призначення у світі?
- що є причиною існування, сутністю та першоосновою світу?
- у чому полягає сенс людського життя?
- що таке смерть, і чи може людина її подолати?
- яка природа добра і зла, істини, краси, справедливості?
- що таке щастя, і які можуть бути шляхи його досягнення?
- чи можлива свобода, і в чому вона?

Світогляд це загалом систематизований комплекс уявлень, оцінок, установок, що забезпечують цілісне бачення та усвідомлення світу і місця в ньому людини з її життєвими позиціями, програмами,

які сприяють її активним діям. Цим самим світогляд інтегрує пізнавальну, ціннісну і спонукально-діяльну установки людини.

Саме світогляд узагальнює уявлення про те, яким світ може бути і має бути, якщо у ньому існує людина. Світ не може вважатися завершеним, усталеним цілим, якщо він пов'язаний з такою принципово незавершеною, необмеженою істотою, якою є людина. Людина ж є єдиною істотою у світі, яка постійно сама бере участь у творчості власної долі і життя. Змінюючись сама, вона змінює і світ, в якому живе.

Світогляд не зводиться до сукупності готових, раз і назавжди даних істин (догм). Він перебуває в постійному процесі вдосконалення. Теоретичною підставою для цього є визнання діалектичного взаємозв'язку абсолютної і відносної істин. Наслідками визнання абсолютної істини мають бути впевненість у принциповій можливості пізнання світу, а відносної – постійні сумніви, пошуки, праця над удосконаленням свого світогляду і терпимість у ставленні до інших.

Філософія і є систематизованим світоглядом, раціональним (розумовим) способом пошуку відповідей на головні питання людського буття.

Специфіка філософського знання визначається:

а) змістом - філософія ставить питання максимально універсального, всеохоплюючого, фундаментального характеру про світ і людину (наприклад, яка суть світу? Чому і заради чого існує людина? Який сенс історії?)

б) методом - філософія вирішує ці питання раціональним

(розумовим) способом, тобто вона не обмежується емоційним сприйняттям, чуттєвим досвідом, інтуїтивним прозрінням, вірою, а прагне логічно аргументувати і довести свої знання;

в) метою - філософія прагне не просто отримати інформацію, а досягти істини як мудрості, тобто цілісного знання про світ в єдності його з внутрішнім духовним світом людини;

г) значенням і смислом - філософія є таким знанням, яке поєднує цінності істини, добра і краси і яке відповідає глибинним потребам людини в повноті духовного життя, в усвідомленні нею сенсу власного існування свого призначення в світі.

Філософія вирішує ті ж самі світоглядні проблеми, що і міфологія, релігія тощо, але своїм, особливим шляхом, методом теоретичного пізнання. Коло власних, філософських проблем зумовили структуру філософського знання, яка містить у собі:

- гносеологію (теорію пізнання, вчення про сутність, форми і закони пізнання і мислення);
- онтологію (вчення про буття);
- діалектику (вчення про джерела, сутність і закони розвитку);
- соціальну філософію (теорія суспільного життя);
- логіку (вчення про закони і форми правильного мислення);
- філософію історії (вчення про сутність, закономірності та сенс історичного процесу);
- історію філософії (теорія загальноісторичного філософського розвитку);
- аксіологію (теорія цінностей);
- етику (вчення про мораль);

- естетику (вчення про природу прекрасного та сутність мистецтва);

- філософську антропологію (вчення про людину) тощо.

Філософія ставить і намагається розв'язати найзагальніші (а тому й найглибші, найсуттєвіші) питання світорозуміння. Водночас філософія виявляє не тільки світорозуміння, а й певне світоставлення, вона спрямована не тільки на досягнення об'єктивної істини, але й на формування системи цінностей, визначення того, що має для людини життєве значення. Внаслідок цього на змісті, характері філософських поглядів, пошуків і висновків позначаються й особливості різних історичних епох, цивілізація з їх певними "ментальностями" (способами мислення), специфічними рисами світорозуміння й життєсприйняття. Оскільки філософія як духовне явище є формою суспільної свідомості, вона несе на собі відбиток історичного і життєвого досвіду, позицій різних національних та соціальних спільнот і груп. На неї впливає сила традицій, вона взаємодіє з різними формами духовного життя.

Сукупність усіх цих обставин зумовлює те, що в філософії можливі принципово різні позиції, різні, в тому числі й альтернативні відповіді на корінні питання світогляду. Філософське знання за своєю природою діалогічне, воно вимагає повної свободи обговорення питань, вибору позицій. Жодне філософське вчення не повинно претендувати на монопольне володіння істиною і нав'язуватись як загальнообов'язкове.

Історично виникнення філософії було пов'язане з двома джерелами. Одним із них є сукупність розвинених міфологічних

уявлень. Філософія починає з критики і руйнування традиційних і релігійно-міфологічних уявлень, але одночасно саме на них спирається і від них відштовхується. Від міфології філософія переймає і продовжує світоглядну проблематику. Другим джерелом філософії стають зародки або початкові форми наукового знання (математичного, фізичного, астрономічного, медичного і т. ін.). Розвиток логічного мислення та здатності отримувати об'єктивні знання про світ дали можливість сформуватися системно-раціоналізованому, теоретичному світогляду.

Міфічний тип світогляду ґрунтувався на уособленні сил природи, приписуванні їм людських рис. Він відображав і закріплював досвід людей первісного суспільства. В міфології не було чіткого розмежування людини і середовища, природного й надприродного, думок та емоцій. Це було невіддиференційоване, цілісне світорозуміння. Будучи орієнтованою на переборення фундаментальних суперечностей людського існування, вона сприяла гармонізації індивіда, суспільства й природи, пояснювала зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім; формувала колективні уявлення соціальних спільнот про певну систему цінностей норм поведінки; забезпечувала духовну єдність поколінь, емоційно-вольову життєздатність людей. У її надрах зародились елементи моралі, релігії, філософії, мистецтва, науки.

Релігія як тип світогляду виростає з міфології і зберігає її в особі як свій власний елемент. Основою міфології і релігії є уособлення, уподібнення зовнішнього світу людині, перенесення на нього людських властивостей. Відмінність релігії від міфології не в тому,

що міф визнає панування над людиною природи (в міфологічній свідомості природа ще не відокремлена від людини), а релігія визнає панування бога. Природа – це реальність, а Бог – продукт людської уяви. Реальне панування над людьми природи і соціальних процесів, переломлюючись в їх колективній свідомості, породжує уявлення про панування богів і над природою, і над людиною. До того ж саме уявлення про богів, а тим більше про єдиного Бога, відносно пізнього походження. Релігія виникає саме тоді, коли в свідомості людей надприродне починає відокремлюватись від природного, тобто коли відбувається роздвоєння світу на природний і надприродний (на ранніх ступенях еволюції міфологічного світогляду такого роздвоєння ще не було).

Лише з появою уявлень про богів як надприродних істот, які мають ознаки особистості, – творців і володарів світу, формується і система дій, покликаних впливати на богів, установлювати з ними "практичні" відносини. На місці первісних магічних культів (а частково переосмислюючи їх) виникають характерні для релігії хвалебні і умилювальні культу. Стосовно цих останніх можна сказати, що релігія рекомендує молитися. Молитва – це перенесення на богів (Бога) тих відносин, які склалися в людському суспільстві з розпадом первісно-суспільного ладу.

На зміну міфічних, релігійних, розпливчастих уявлень мали з'явитися чіткі визначення понять, які могли б показати, як одне явище виникає з іншого, породжує його. З їх появою у формі натурфілософії з'явився матеріалізм. Причиною виникнення натурфілософії було те, що природознавство тоді ще не було

виділено в окрему галузь, природа мисленно не була розчленована. Проте зароджувався новий спосіб мислення, згідно з яким філософія пояснювала як одне явище впливало з іншого, одне знання – з іншого. Думка заглиблювалась у сутність. З'явилося теоретичне мислення.

Перед людством постало триєдине завдання:

- 1) зрозуміти світ таким, яким він є;
- 2) пізнати людину (її внутрішній світ) такою, якою вона є;
- 3) визначити місце людини в світі і на цій основі сформувані її цілі та завдання.

Вирішення першого завдання привело до появи природничих наук (в лоні філософії). Вирішення другого – до появи суспільних наук. Вирішення третього – до визначення головної мети людини, обґрунтування її ідеалів, оцінок, практичної й теоретичної діяльності. Останній блок питань належав і належить філософії. Сюди ж відносять ще й проблеми методології та ін.

Уже в рабовласницькому суспільстві чітко вималювалася тенденція, згідно з якою предмет сприймали таким, яким він є, без будь-яких вигадок. У XVII ст. з'явилася тенденція, відповідно до якої прагнули "розкласти" предмети по полицках (створювалася застигла картина світу). Проте була й протилежна тенденція, формувався діалектичний метод дослідження. За його допомогою людська думка проникала в "глиб" предмета. Річ розглядалася в її відношеннях і розвитку, з різних сторін та граней. Удосконалювався його апарат: формувалися наукові та філософські категорії. В межах філософії як "науки наук" паралельно з філософськими виникали й розвивались

наукові знання. Вони були єдиною формою теоретичного освоєння дійсності, рухалися від емпіричного до теоретичного рівня.

В XVII столітті почався процес виокремлення з філософії наукових знань. Її предмет змінився, хоч у своєму розвитку вона продовжувала перебувати в постійному зв'язку з науковими знаннями. Процес впливу на науку з боку філософії, і навпаки – завжди був плідотворним.

Роль філософії розкривається у тих основних функціях, що вона виконує. По-перше, це функція пізнавальна, оскільки філософія, насамперед, є пізнавально-теоретичною діяльністю. Філософія спрямована на осягнення цілісності світу, на пізнання граничних засад і передумов взаємозв'язку людини і світу, на системно-теоретичне, логічно-послідовне і аргументоване вирішення світоглядних проблем. Вона є узагальненим теоретичним відбиттям духовної культури. Завдяки здатності філософії до граничного узагальнення знання, вона у змозі інтегрувати, з'єднувати різні елементи культури у певну цілісність (не випадково філософію називають самосвідомістю культури).

Методологічна функція філософії полягає у визначенні засобів досягнення певної мети, наприклад, у пізнанні істини, в естетичній творчості, в соціальній практиці. Філософське пізнання спрямоване не тільки на пошук істини, але й на дослідження знарядь та засобів її досягнення, на аналіз самої можливості людського пізнання. Основним методологічним завданням філософії є досягнення обґрунтованості і доказовості істини у науковому пізнанні. Філософія досліджує проблеми, що породжуються, але не вирішуються наукою:

ідеали науковості, норми і принципи наукової діяльності, особливості і закономірності наукових революцій, структура і мова науки, функції наукового дослідження тощо.

Суттєвою функцією філософії є функція критична. Філософія формує критичне мислення. Призначення філософії – бути в опозиції до емпіричної дійсності, до світу повсякденної реальності, бачити недосконалість суспільства, руйнувати звичні стереотипи і забобони, шукати, яким світ повинен бути, щоб бути більш людським. Сама поява філософії була пов'язана з критикою, руйнуванням традиційних релігійно-міфологічних уявлень при переході до класового суспільства. З перших кроків свого існування вона стає органом критики, засобом критичного ставлення до навколишньої дійсності, до існуючих звичаїв, традицій та авторитетів. Нічого не приймати на віру, все піддавати сумніву і виносити на суд розуму – такі принципи філософського пізнання. Там, де зникає чесність мислення і критична позиція, де філософія стає засобом нав'язування однодумства, там зникає і філософія.

Філософія може впливати на формування як масового світогляду, так і на світоглядну позицію особистості. Філософія може стати духовним засобом самовизначення і самореалізації людини. Філософія є сферою духовної свободи людини. Філософувати – означає давати собі звіт у своїх думках, почуттях і діях. Це потребує від людини самостійного роздуму, усвідомлених, а не нав'язаних ззовні (суспільством, традицією, авторитетом, колективним досвідом) поглядів і уявлень. Свобода людського духу – основа будь-якої свободи. Вона полягає у здатності чинити за совістю і

внутрішнім обов'язком, а не за зовнішніми правилами і розпорядженнями дозволеного і прийнятого у суспільстві. Свобода духу дає змогу зберегти людську гідність за будь-яких обставин.

Однак протиріччям людського життя є те, що, прагнучи свободи, люди часто відмовляються від неї, аби тільки полегшити собі існування. В умовах несвободи людині буває легше і спокійніше, цей факт – звичайний і повсякденний. Прожити життя, не засмучуючи себе думками, не втомлюючи свій розум складними проблемами буття, безперечно, легше. Зручно жити, «як всі», спираючись на зовнішній авторитет, на силу традиції, на чужі думки. Зручно, коли за тебе думають і вирішують, колективно несуть відповідальність. Простіше підкоритись чомусь усталеному, заснованому на колективних рішеннях, ніж брати на себе тягар вибору і відповідальності. Свобода – завжди тягар, вона потребує від людини мужності і постійної роботи душі. Саме з позиції несвободи філософію часто вважають непотрібною, невиправданою, марною, далекою від реальної дійсності грою думки.

Разом із тим, в умовах зовнішньої несвободи, суспільного неблагополуччя зростає інтерес до філософії. Нелюбов, огида до навколишнього життя часто породжує смак до філософії. Потреба у філософії схожа з потребою у релігії. Зовнішня несвобода долається і компенсується внутрішньою незалежністю, свободою свідомості і духу.

Філософія завжди посідала особливе місце у системі гуманітарних дисциплін, що викладаються у вищій школі. Від гуманітарної освіти багато в чому залежить творчий потенціал

особистості. Філософія допомагає стати не тільки «вузьким» спеціалістом у своїй галузі, але й людиною, яка вміє думати і діяти самостійно. Вивчення філософії – це не просто заучування істин чи визначень, і навіть не оволодіння поняттєвим апаратом, а входження у світ загальнолюдських цінностей, прилучення до вічних проблем людського існування. Одне із завдань, які вирішуються на цьому шляху, – навчитися бачити проблему, ясно і чітко її усвідомлювати і формулювати. Опанування філософською спадщиною людства допомагає навчитися самостійно мислити, мати власну, а не запозичену думку. Це не означає, що можна судити про все «зі своєї дзвіниці», будучи некомпетентним у проблемі. Самокритичність і сумнів у власних знаннях завжди необхідні людині. Це захищає її від зарозумілості, робить готовою до діалогу, дозволяє їй з повагою ставитись до іншого погляду та іншої позиції. Вся історія філософії є живим діалогом великих особистостей, завдяки чому вивчення її стає школою критичного мислення.

Філософія вчить терпимості до чужої позиції, до чужих переконань, що так необхідно у наш час. Причому така терпимість, толерантність заснована не на компромісі заради самого компромісу і не на неспроможності вибрати власну позицію (ми часто терпимі до чужої думки тоді, коли у нас немає власної). Толерантність, яку виховує філософська культура, базується на утвердженні суверенності особистості іншої людини, на визнанні відмінності пережитого досвіду і неповторності духовного світу кожного.

Отже, філософія є вільним, критичним, заснованим на принципах розуму міркуванням про світ і людину, усвідомленням

самих засад людського існування. Філософія як предмет вивчення, покликана допомогти молодій людині духовно самовизначитись у світі її життєдіяльності. Філософія повинна стати школою мислення і школою вільного діалогу з іншими людьми і культурою людства.

ЛЕКЦІЯ

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Мета лекції: схарактеризувати провідні філософські ідеї Стародавньої Індії й Китаю.

План лекції: 1. Зародження філософської думки. Східний та західний типи культури і філософування.

2. Своєрідність давньоіндійської філософії. Буддизм.

3. Філософія стародавнього Китаю. Конфуціанство і даосизм.

Література до теми:

1. Дослідження цивілізацій Сходу та Заходу: історія, філософія, філологія / за ред. Матвєєва Л.В. Київ: Аверс, 2019. 166 с.

2. Киричок О. Б. Філософія: підруч. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. С. 18–32.

3. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / за ред. О. А. Ярош. Київ : Наук. думка, 2018. 245 с.

4. Сілаєва Т.О. Філософія: курс лекцій. Тернопіль, СМП «Астон» 2015. С. 29–57.

У сучасному світі особливої актуальності набувають питання діалогу східної і західної культур, їх взаємозв'язку та взаємодоповнення. Кожна з них має свої світоглядні особливості. В історії траплялося, що культура європейської країни набувала рис культури східного типу, а країна Сходу ставала іноді зразком для західного розвитку. Культура східних слов'ян постає як унікальний збіг східної та західної традицій. Ця особливість знайшла своє відображення не тільки у духовному і матеріальному житті, але й у рисах

національного характеру. У філософському контексті відмінності відображаються в наступних аспектах:

Перший аспект, за яким розрізняються східний та західний типи культури, – ставлення до природи. Захід у своєму розвитку йшов шляхом активного перетворення природи і підкорення її людині. Розвиток техніки, технології і науки – характерні ознаки і досягнення західного типу. Східному типові культури була завжди чужою ідея панування над природою. Навпаки, тут завжди культивувалось дуже дбайливе, навіть релігійне ставлення до природи, до всього живого у ній. Схід орієнтувався не на зміну зовнішніх умов людського існування, а на розвиток самої природи людини – на морально-духовне вдосконалення особистості, на розвиток її фізичних і психічних можливостей, на гармонійність і цілісність її внутрішнього світу.

Друга відмінність східної культури полягає в особливостях суспільного життя, в системі панівних соціальних цінностей. Західна культура, наприклад, висунула ідею історичного прогресу, розвитку суспільства по висхідній. Цінності демократії, правової держави, свободи і суверенності особистості – все це є досягненнями західного типу культурного розвитку. Суспільствам східного типу притаманне прагнення не до прогресу, а, навпаки, до збереження себе і своєї культури у традиційному стані. Консерватизм у соціальних стосунках поєднується тут з орієнтацією на цінності спільноти (колективу, роду, сім'ї, держави тощо), з обмеженням індивідуальної свободи в ім'я інтересів суспільства.

Третій аспект, що розрізняє східний та західний типи, це духовно-психологічні риси, особливості духовного складу людини певної культури. Так, людині західного типу притаманні більшою мірою раціонально-логічний стиль мислення, схильність до чіткості, послідовності і строгості думки, холодна розсудливість, тверезий прагматизм і практицизм. Для європейського мислення є характерним принцип «розділяй і пануй», що виник за часів Римської імперії. Поділ єдиного світу на природний і людський викликаний тут прагненням до панування над природою. Так само чітко розділила європейська людина добро і

зло, почуття і розум, науку і релігію тощо. Для східної культури характерним є усвідомлення відносності цих протилежностей. Замість культу індивідуального тут панує почуття глибинної єдності всього, дух спільності та неподільної цілісності. Для людей Сходу розвиток знань, науки ніколи не був самоціллю, бо вони цілком справедливо не вірили в спроможність науки зробити людину більш щасливою. Мислення Сходу скоріше інтуїтивне, містичне, ніж раціональне. Воно постає як емоційно-образне, сповнене почуттів, переживань, елементів релігійного та художнього світосприйняття. Схід став охоронцем вічних істин і духовності людства, тоді як на заході розвиток спирався переважно на наукове знання і техніку.

Філософія як відображення культури несе на собі відбиток особливостей певної культурної традиції. Так, західна філософія орієнтована переважно на ідеал раціонального знання, що більшою мірою зближує її з науковим пізнанням. Класичною формою філософського тексту стає тут форма філософського трактату, чітко побудованого, послідовно і системно викладеного. Ознакою західної філософії виступає наявність добре розробленої логіки, поняттєвого апарату, теорії пізнання та методології. Філософська традиція східного типу виявляє себе у тяжінні до світоглядно-орієнтованого знання, до таких форм духовної культури, як релігія, мистецтво, мораль. Саме тому більшість впливових філософських систем на Сході є релігійно-філософськими вченнями.

Перші паростки філософських знань з'явилися за декілька тисячоліть до нашої ери в Єгипті і Вавилоні, а перші філософські школи виникли в Індії. Найпоширенішим жанром філософських творів стають притча, афоризм, повчання, а домінуючою проблематикою – гуманістична, морально-етична і релігійна.

Найвпливовішою з них є Веданта, яку розглядають як теоретичну основу індуїзму. В широкому розумінні слова вона є сукупністю релігійно-філософських шкіл, які розробляли вчення про брахмана й атмана. Ця тотожність досягається в процесі пізнання і веде до звільнення людини.

Пізніше Веданта зазнала впливу інших шкіл давньоіндійської філософії. Веданта ґрунтувалася на визнанні вищого авторитету Вед, увесь зміст яких розглядався як одкровення, джерело істинного знання. Інші стародавні перекази, що містяться в священних книгах, лише пояснюють і доповнюють одкровення Вед. Досягнення істинного знання – знання брахмана – передбачає ряд умов: усвідомлення відмінностей між вічним і невічним буттям; відмову від будь-якої матеріальної винагороди; наявність шести "засобів".

Атман – всепроникаюче суб'єктивне духовне начало, "Я", душа. Воно протиставляється брахману як вищій об'єктивній реальності. Водночас брахман і атман збігаються: усвідомлюючи себе, брахман стає атманом (спокій духу, помірність, відчуженість, терпіння, зосередженість, віра); прагнення до звільнення. В історії Веданти виділяють три стадії: упанішади, для яких характерне переважання поетичних образів; "Брахма-сутра" ("Веданта-сутра"), котра приписується Бадараяні, який жив приблизно в 11-111 ст.н.е.; численні коментарі до "Брахма-сутри" і наступна розробка проблем Веданти такими мислителями, як Гаудапада, Говінда, Бхартріхарі та ін. На цій стадії формуються три основні напрями Веданти, які відрізняються розв'язанням питання про відношення брахмана і атмана: адвайта-веданта Шанкари (послідовний монізм), вишишта-адвайта Рамануджі (поміркований монізм), двайта-веданта Мадхви (дуалістична концепція).

Згідно з моністичною точкою зору, в світі не існує ніякої іншої реальності, крім бога, а уявлення про багатоманітність світу – це ілюзія, що породжується необізнаністю. Дуалістична точка зору визнає існування трьох реальностей – матерії, душі і бога. Головною з них є бог: без бога душа і матерія можуть існувати тільки як поняття, а не як дійсність. Основним методом пізнання, за Ведантою, є божественна інтуїція. Істотне місце у веданті посідає проблема спокутування, яке полягає в повному злитті з богом. У сфері філософії воно досягається, шляхом повного відходу від реального світу і заглиблення в чисте мислення.

Ведична література містила в собі стародавні міфологічні уявлення індійського народу і складалася з гімнів, жертвних формул, заклять, молитов. Пізніше з тлумачення Вед з'являються тексти релігійно-філософських коментарів ведичної літератури – так звані Упанішади.

Частина філософських систем Індії визнавала авторитет Вед, вони називались ортодоксальними (тобто такими, що дотримують традиції, правовірними), до них відносяться філософські школи санкх'я, н'яя, вайшешика, йога, міманса, веданта. Неортодоксальні філософські системи, які відмовляються від духовного зв'язку з Ведами, – джайнізм, буддизм і чарвака.

Попри всі відмінності релігійно-філософських вчень Індії є певні загально-світоглядні уявлення індійської культури, що відображені тією чи іншою мірою у більшості цих вчень. До них належать:

- сприйняття предметно-чуттєвого світу як повної ілюзії, видимості. Справжньою ж реальністю вважається споконвічна і безособиста сила, божественний Абсолют (уявлення про особистого Бога-творця у світоглядні традиції Індії зустрічається дуже рідко);

- вчення про сансару, тобто про переселення і перевтілення душ, про вічний кругообіг життя;

- ідея карми, кармічного закону – закону обумовленості життя людей та їх перероджень сукупністю добрих і поганих вчинків у попередньому існуванні;

- ідея кастового поділу суспільства, тобто уявлення про належність кожної людини від народження до однієї з чотирьох прошарків населення.

Спадкоємцем і разом з тим критиком і реформатором цих традиційних уявлень став легендарний принц Гаутама, перший Будда (тобто «просвітлений»). Після шести років сумнівів та пошуків йому раптово відкривається істина життя, і він створює своє релігійно-філософське вчення, яке належить до числа трьох світових релігій (поряд із християнством та ісламом). Виникає буддизм у VI ст. до н. е. Своє вчення Будда виклав у вигляді чотирьох тез, або

чотирьох «благородних істин». Основним літературним джерелом буддизму є збірка «Трипітака» («Три кошики мудрості»).

Перша істина полягає у тому, що життя з усіма його проявами (народження і смерть, хвороба і старість, любов і ненависть, зустріч і розлучення) сповнене стражданням.

Друга істина розкриває причину страждань. Невгамовна спрага життя, надмірні пристрасті, прагнення до щастя, до задоволень і насолоди, бажання, які неможливо здійснити остаточно, бо їх досягнення веде до нових бажань, – все це приводить до стану вічного незадоволення і тому – страждання.

Третя істина вказує на шлях спасіння, на спосіб звільнення від страждань. Позбавитись страждань можна тільки, перервавши ланцюг перероджень, (оскільки нове життя веде до нових страждань), через зречення від пристрастей, ненависті, гордості, заздрості, жадоби влади тощо. Кінцевою метою на цьому шляху є досягнення стану нирвани. Нирвана означала перехід людини у надбуття, повне звільнення від кругообігу перевтілень, злиття з божественним Абсолютом. Нирвана – стан абсолютного спокою, стан повного розчинення свого «Я», його злиття з божественним Абсолютом. Якщо для європейців велику цінність має збереження і збагачення себе як особистості, то для буддистів ідеалом і метою стає зречення від власної індивідуальності.

Четверта істина буддизму – існування «восьмирічного шляху», восьми ступенів досягнення нирвани (правильна віра, правильна дія, правильне споглядання, правильна думка, правильний спосіб життя тощо).

Усі філософські обґрунтування цієї релігії спрямовані на роз'яснення чотирьох «благородних істин». Світ розуміється у буддизмі, як абсолютна тотожність протилежностей, тому всі відмінності у ньому відносні. Все є втіленням і проявом безособового духовного Абсолюту, божественної Єдності. «Все в одному, і одне – у всьому» – такий основоположний принцип буддистського світорозуміння. «Я» і «Ти», ворог і друг, добро і зло, життя і смерть – лише ілюзія протилежностей, бо все повернеться до вічного Єдиного.

Тому буддистській традиції у філософії й мистецтві притаманне прагнення осягнути вічне і абсолютне у неповторній миті життя.

Сутність божественної Єдності недоступна ні розумінню, ні опису, ні визначенню, її можна лише частково осягнути у процесі медитації, (формою якої є і традиційне східне мистецтво), через раптове інтуїтивне прозріння. Тому буддизм тяжіє до притчі, до метафори, образу, символу спокою.

Світоглядне значення буддизму полягає у тому, що він був першим вченням про звільнення людської особистості. Буддизм проголосив духовну рівність усіх людей, рівність у стражданнях і рівність у можливостях спасіння шляхом морального самовдосконалення. Ідеалом буддистської етики виступає любов до всього живого, утримання від запобігання йому зла. Щоб звільнитися від колеса перероджень, людина повинна відмовитись від «неприродних», надмірних бажань і пристрастей, очистити себе від зла, нагромадити чесноти, досягти духовної досконалості.

Історія філософської думки Китаю сягає початку першого тисячоліття до н.е. В центрі уваги філософії Давнього Китаю були проблеми морально-етичної природи людини та побудови досконалої держави, управління суспільством. Менше місця займали власне філософські проблеми, хоча й у цій сфері були певні досягнення. Важливу онтологічну роль відіграло поняття неба. Аналізувалися проблеми єдності світу та його розвитку, першооснови природи. Першоосновою всього суцього вважалося матеріальне начало "ці" і п'ять стихій – вода, вогонь, метал, дерево, земля. Важливе місце при цьому відігравали поняття "інь" і "ян", "дао" і "де", "буття" і "небуття", "Велика межа". Незначне місце займали гносеологічні та логічні проблеми, хоча й тут були певні доробки. Так, послідовники Мо-цзи цікавилися джерелами пізнання, а прибічники школи імен аналізували питання співвідношення імені і дійсності. У китайській філософії, на відміну від індійської та давньогрецької, майже відсутнє міфологічне забарвлення.

Конфуціанство – етико-політична концепція, яка істотно вплинула на розвиток філософії Китаю, хоча постановка та розв'язання філософських

проблем в ній знаходилась у зародковому стані. Навіть у вченні про небо й небесне веління Кон-фуцій виходив із натурфілософських уявлень попередніх епох. Основне місце в конфуціанстві займали проблеми природи людини, її моралі та етики, життя сім'ї, управління державою. Конфуцій учив, ніби поведінка людей, їх суспільний статус залежить від неба, вищої духовної сили, яка, разом з тим є частиною природи. Моральні норми, за Конфуцієм, теж залежать від неба.

Центральним поняттям конфуціанства є "жень" (гуманність), що виступає як закон, сукупність соціальних і етичних взаємин людей. Припис жень – "Чого не бажаєш собі – того не роби людям". Важливе місце в конфуціанстві займав етикет "лі", тобто норми суспільної поведінки, звичаї, ритуал. Суворе дотримання "лі", вважали конфуціанці, допомагає досягненню "жень". Дотримуватися "лі" – це означає знати своє місце в суспільстві і діяти згідно зі своїм суспільним становищем. Названі норми співжиття, на їх думку, діють у всіх сферах суспільного життя. Цей соціальний регламент ґрунтувався на нормах, визначених тогочасною аристократією. Теоретичним фундаментом цієї концепції послужило вчення Кон-фуція про "виправлення імен", згідно з яким титул людини повинен відповідати її суспільному становищу. Керувати – це означало ставити всіх на своє місце. Великого значення надавав Конфуцій вихованню і навчанню, зводячи їх до досягнення і засвоєння етико-політичних норм і вимог. Державна влада, на його думку, має користуватися довір'ям народу. Правителі мають особистим прикладом повчати народ своєї країни.

Усе конфуціанське вчення було спрямоване на підкорення особистих інтересів людини інтересам держави. Під контролем конфуціанства як державної ідеології був весь образ життя китайців – від стилю поведінки і мови, смаків і звичок до одягу і зачіски. Згідно з правилами конфуціанської етики між старими і молодими, між вчителем і учнем, між чоловіком і жінкою повинна існувати субординація. Кожен має знати своє місце і не претендувати на чуже. І навіть між рівними за станом людьми повинна зберігатися певна відстань, дистанція. Саме тому у конфуціанстві велике значення мали формальні правила

спілкування – церемонії, ритуали, етикет. У чималій мірі конфуціанство сприяло формуванню і утвердженню в Китаї системи деспотичної держави з суворою ієрархією її членів.

Даосизм поряд з конфуціанством є однією з двох основних течій давньокитайської філософії, хоча їх ідеї іноді суттєво відрізняються. Так, в основі даосизму (Лао-цзи) було вчення про дао – закон, природний шлях речей. Теоретик даосизму Ян Чжу проголошував принцип себелюбства ("все для себе"), високо цінував земне життя, визнавав природність пристрастей і насолод, заперечував віру в безсмертя. Пізній же даосизм відмовився від будь-яких елементів матеріалізму і перетворився в третю (поряд з конфуціанством і буддизмом) релігію. Тепер дао уже розглядалося як надприродна божественна сила.

Даосизм виникає приблизно у той же час, що і конфуціанство (засновником даосизму був старший сучасник Конфуція – Лао-цзи). Відрізняється даосизм від попередніх вчень, насамперед, своєю проблематикою. У центрі уваги даосів – не соціально-етичні і політичні проблеми, а натурфілософія і проблеми взаємозв'язку людини з природою, космічним цілим. Основні положення даосизму були викладені у книзі «Даодецзин» (буквально – «Книга про Дао і Де»).

Згідно з класичним даосизмом, дао – це невидимий всюдисущий об'єктивний закон руху і зміни природи, людського суспільства, поведінки і мислення окремої людини (тому дао традиційно порівнюється з логосом Геракліта). Цей закон не залежить ні від бога, ні від людини. Осягнути дао означає пізнавати цей закон і рахуватися з ним. Даосизм часто критикують за принцип бездіяльності, не враховуючи його раціональний зміст: суспільство розвивається за об'єктивними законами, і свавільне втручання правителів у хід історії призводить до найзгубніших наслідків. Ідеї даосизму справили великий вплив на розвиток китайської культури і філософії.

Моїзм – вчення, яке набуло поширення в Китаї V–III ст. до н.е. Автор його – Мо-цзи. Збереглася значна частина трактату "Мо-цзи", написаного учнями

засновника цієї школи. Назви деяких розділів цього трактату: "Шанування мудрості", "Шанування єдності", "Всезагальна любов", "Проти нападів", "Про економію у витратах", "Воля неба".

Критикуючи конфуціанство, Мо-цзи спирався на принципи взаємодопомоги, поваги до талантів, економії, ненападу, загальної любові. Останній принцип вважався основним уже хоча б тому, що, керуючись ним, можна уникнути політичного хаосу в суспільстві, розв'язати всі соціальні і політичні конфлікти. Вдаючись до традиційного поняття "воля неба", Мо-цзи вчив, що небо карає тих, хто не виявляє любові до ближнього. Разом з тим він не поділяв думки, нібито воля неба наперед визначає долю людини. Життя людини, на його думку, визначається її діями. І якщо люди повірять у свою долю, вони перестануть боротися за свій добробут. Спираючись на перелічені принципи, Мо-цзи виступав проти ієрархічної етики, проти агресивних війн, проти аристократичних розколів. Він вперше висунув категорії причини і роду, аналізував проблеми пізнання. На його думку, знання має не вроджений характер, а набувається в ході практичного життя. Істиною є те, що ґрунтується на позитивному досвіді минулого, корисне народу. На цій основі пізні моїсти розробили свою логіку і гносеологію.

Містику східної культури, її мистецтво і філософію Захід відкриває лише наприкінці XIX – на початку XX століття. У літературі, мистецтві, філософії з'являються мотиви, запозичені зі східної культури, що збагатили досвід європейської людини.

ЛЕКЦІЯ

АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Мета лекції: розкрити особливості філософії на етапі формування її як системи наукового знання.

- План лекції:
1. Натурфілософські ідеї давньогрецької філософії.
  2. Класичний період розвитку античної філософії.
  3. Філософія елліністичного періоду.

Література до теми:

1. Балух В.О. Історичні портрети античності та середньовіччя. Чернівці : Рута, 2015. С. 77–291.
2. Бичко А.К. Історія філософії: підручник. Київ : Ірбіс, 2011. С. 123–210.
3. Історія філософії: підручник / за заг.ред. Ярошовець В.І. Київ : Вища школа, 2012. С. 98–214.
4. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. Львів : Свічадо, 2013. 187 с.
5. Петрушенко В. М. Філософія: підручник. Київ : Наукова думка, 2014. С. 32–191.
6. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. Андрій Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. С. 8–271.
7. Філософія : хрестоматія /упоряд. І.В.Демчик. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. С. 17–112 с.

Антична філософія – філософія стародавніх греків і римлян, зародилась у VII-VI ст. до н. е. у Греції і проіснувала до VI ст. н. е. У період античності був закладений фундамент не тільки європейської філософії, але й європейської культури загалом.

Розвиток античної філософії відбувався впродовж трьох етапів.

Перший етап (VII-VI ст. до н. е.) визначається як досократівський. Тоді на перше місце виносилися питання про сутність та першопочаток світу, про походження та устрій космосу.

Другий етап (V-IV ст. до н. е.) – класичний. У цей час грецька демократія, література, філософія, мистецтво досягли вершини свого розвитку і стали зразком для наступних поколінь. Філософська проблематика цього періоду орієнтована на проблему людини, її свідомість та мислення.

Третій період (кінець IV ст. до н. е. - VI вст. н. е.) – елліністичний.

Епоха еллінізму припадає на час кризи рабовласницького суспільства. Починається еллінізм з економічного і політичного занепаду грецьких міст-полісів, з установлення гегемонії Македонії й закінчується занепадом Римської імперії у VI ст. н. е. Найбільш відомі філософські школи цього періоду – стоїчна, епікурейська і неоплатонічна – особливу увагу приділяли проблемам людської особистості, сенсу та призначенню людського існування.

Для давньогрецьких філософів світ був живим, гармонійно упорядкованим предметно-речовим цілим – Космосом, що нагадує собою грандіозний художній витвір. В давньогрецькій мові слово "космос" означало стрій, порядок, світо-порядок.

Центральне місце в давньогрецькій філософії займали онтологічні проблеми, зокрема пошуки об'єктивної основи всього сущого, яке тлумачилося або в матеріалістичному дусі (основою всього сущого є вода, повітря, вогонь, атоми), або в ідеалістичному: першоосновою всього є числа, ідеї тощо. Великим здобутком цієї філософії було атомістичне вчення Левкіпа, Демокріта, Епікура.

Засновниками філософії Стародавньої Греції вважають мілетських мислителів Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена та їх учнів, які жили й працювали в VI ст. до н.е. Мілет (західне узбережжя Малої Азії) відносився до сфери відомої кріто-мікенської культури. Представники мілетської школи були видатними природодослідниками й натурфілософами, які включали природничі теми в широкий космографічний і космогонічний контекст.

Фалес – «батько» давньогрецької філософії один із «семи мудреців», першим перейшов від міфологічної до понятійної картини світу, відмовившись визнавати антропоморфних богів, вдався до пошуків єдиного внутрішнього джерела життя. На його думку, основою усього існуючого є вода.

Анаксимандр – не менш видатний вчений. Він створив першу геометричну модель Всесвіту, першу географічну карту, гіпотезу про походження людини, вперше висловив думку про закон збереження матерії. Його вчення про будову

світу, зокрема про "всеохоплююче", матеріальний континуум, про об'єктивну основу всього суцього (апейрон), не одержали однозначної інтерпретації.

Анаксімен учив, що всі речі – це модифікації повітря, які породжуються в результаті його згущення чи розрідження; небесні тіла утворюються із земних випарів. З його праці "Про природу" зберігся лише один уривок.

Геракліт продовжував матеріалістичну лінію мілетців і зробив значний вклад у розвиток діалектичного методу. Збереглися уривки з його праці "Про природу", або "Музи". За Гераклітом, мудрість досягається шляхом осягнення всезагального, яке він називав логосом. Пізнання єдиного, вічного логоса дає змогу керувати всіма речами. Світ, за Гераклітом, є живий вогонь, що періодично розгорається і періодично згасає. Геракліт – перший грецький філософ, який зробив спробу осмислити єдину об'єктивно-логічну закономірність, що лежить в основі будь-якого процесу, розробити елементарну теорію пізнання і використати відповідні висновки для пояснення актуальних проблем.

На думку Емпедокла, початком і основою всього суцього є чотири стихії – земля, вода, повітря і вогонь, які він називав "коренями всіх речей". Вони незмінні; їх не можна звести одну до одної. Речі матеріального світу, як і світ в цілому, він вважав мінливим, плинним. Причину мінливості вбачав у боротьбі протилежностей, які поетичною мовою називав Любов'ю (Дружбою) і Розбратом (Ненавистю). Емпедокл намагався пояснити природними чинниками доцільність живих організмів. Він автор двох поем – "Про природу" і "Очищення", які збереглися в уривках. Емпедокл не розрізняв чуттєве і логічне пізнання. На його думку, від об'єкта сприймання безперервно відділяються матеріальні утворення, щось подібне до випарів, які, проникаючи в органи чуття, доносять до нас образ об'єкта (так звана еманация). Авторство цієї ідеї часто приписують Демокріту.

Анаксагор – засновник афінської філософської школи. Його погляди склалися під впливом вчення Парменіда про буття та представників мілетської школи. Згідно з космогонічною гіпотезою Анаксагора, світ спочатку становив

собою нерухому неоформлену суміш нескінченної кількості найдрібніших невідчутних часток різної якості – "сім'я" всіляких речовин. Пізніше ця суміш набула обертального руху завдяки нусу (уму). Так була започаткована концепція першопоштовху. Нус характеризувався то як "найлегша" речовина, то як те, що "містить повне знання про все і має величезну силу". Анаксагор заперечував наявність порожнечі, визнавав нескінченність поділу речовин. У своїй праці "Про природу" він пояснював причини небесних явищ, зокрема затемнення Місяця.

Елейська школа склалася під впливом ідей Ксенофана та ранніх піфагорійців. В ній розкривається вчення про абстрактне, незмінне буття, яке осягається умом усупереч свідченням органів чуття. При цьому Парменід виходив із принципу тотожності мислимого і суцього. Елеати зробили спробу зрозуміти світ, застосовуючи доосмислення багатоманітних речей філософські поняття граничної загальності – "буття", "небуття", "рух". Заперечуючи реальне існування окремих речей і відкидаючи можливість руху, Зенон вперше продемонстрував безвихідь, у яку попадає філософське пізнання, яке виходить з-під контролю достовірного знання.

До атомістичної школи належать Левкіпп, Демокріт і Епікур. Атомістичну концепцію створив Левкіпп. Світ, на його думку, складається з атомів і порожнечі. Атоми неподільні, незмінні, безякісні; вони відрізняються один від одного лише величиною та формою і перебувають у постійному русі. Носячись у порожнечі, нескінченна множина атомів породжує вихори, з яких утворюються світи.

Запозичивши в Левкіппа основні положення атомістичної концепції, Демокріт розвинув їх і побудував на цій основі універсальну філософську систему. Крім відомого нам світу, за Демокрітом, існує безліч інших світів, які відрізняються один від одного величиною та структурою. В одних світах немає ні Сонця, ні Місяця; в інших – Сонце і Місяць більші від наших; у третіх – аналогічних небесних світил більше, ніж у нашому світі. Розвиваючи атомістичну теорію, Демокріт наблизився до механістичного світорозуміння.

Джерело руху він убачав у самій матерії, а не в зовнішніх надприродних силах, хоч до ідеї саморуху, саморозвитку не дійшов. Демокріт вперше в історії античної філософії створив розгорнуту теорію пізнання, яка ґрунтувалася на розрізненні чуттєвого і логічного знання. Чуттєвий досвід – вихідний пункт пізнання, проте сам по собі дає лише «темне» знання (неповне і недостовірне). Істинна природа речей (атоми) недоступна чуттям і осягається лише з допомогою мислення. Чуттєве сприйняття він, як і Емпедокл, пояснював так: потоки атомів відділяються від об'єкта сприймання і проникають у органи чуттів людини.

Важливе місце у творчості Демокріта займали соціальні проблеми. Найкращою формою державного устрою він вважав демократичний поліс. Необхідною умовою збереження демократії є високі моральні якості громадян, які формуються в процесі виховання і навчання. Метою життя Демокріт вважав добре духовне самопочуття.

Після завоювання Іонії персами центр античної філософської думки перемістився на захід (о. Сицилія). Першу філософську школу тут заснував виходець з Іонії Піфагор. Досліджуючи кількісний аспектавищ природи, піфагорійці в "числі" вбачали найважливішу причину всього суцього. Значне місце в житті цього союзу займала проблема очищення (катарсису) як вищої етичної мети, що досягалася через вегетаріанство (для тіла) та осягнення музично-числової структури космосу – для душі. Піфагору приписують численну кількість ідей (наприклад про безсмертя душі). Проте утаємниченість цього вчення, відсутність письмових джерел і абсолютний авторитет Піфагора не дають змоги зробити достовірний висновок про реальний вклад Піфагора в скарбницю античної філософії.

Погляди софістів не відзначалися єдністю навіть з основних філософських проблем. Об'єднував їх перш за все метод філософування та ще професія (софісти були першими платними вчителями). Скептицизм – філософський напрям, заснований Пірроном (кінець VI ст. до н.е.). Спираючись на вчення Демокріта про недостовірність чуттєвого знання, зокрема можливість

раціонального обґрунтування норм людської поведінки, вони заперечували також існування причин явищ, рух і виникнення, об'єктивне існування добра і зла. Оголосивши видимість єдиним критерієм істини, скептики називали філософів інших напрямків догматиками. Концепція скептиків була прийнята платонівською Середньою Академією і Новою Академією. Найбільш відомим скептиком був Секст Емпірик.

Сократ (470-399 рр. до н. е.) починає свій шлях у філософії як учень софістів, але згодом відмовляється від їх скептичного ставлення до істини. Адже своїм призначенням в житті Сократ вважав пошук істини. Відкриття власного невігластва – початок філософування, за Сократом. Він намагався відкривати учням їх невігластво і тим спонукати їх до добродійного життя. Сам себе Сократ не вважав мудрим («софос»), а лише «філософом», таким, що любить мудрість. «Я знаю, що нічого не знаю, – казав про себе Сократ і додавав – інші не знають навіть цього». Всі люди прагнуть стати щасливими, вважав Сократ, але мало хто знає, як цього досягти. На його думку, шлях до щасливого життя повинен починатися із самопізнання. «Людино, пізнай саму себе» – цей вислів став філософським кредо Сократа. Осередком людської природи він називає душу, і ця думка пролунала вперше в античній філософії, для того часу вона була новою і незвичною. Головна здатність душі – розум, на ньому зосереджує Сократ свою увагу. Щасливе життя – це життя, що сповнене добром, прожите з користю для душі. Але, щоб робити добрі вчинки, людина повинна знати природу добра. Сократ, а пізніше і Платон, вважали, що чесноти людини залежать від її знань. Знання природи добра спонукає до добрих вчинків. Адже люди чинять зло не свідомо, а лише через незнання того, що є добром і благом. Такі уявлення про зумовленість моральності знанням характерні для всієї грецької філософії.

Пошук істини передбачає, за Сократом, не тільки критичне ставлення до позиції іншого, але й вміння піддавати критиці власні думки. Справжнє знання не можна просто отримати чи запозичити, воно завжди є особистим досягненням, результатом власних зусиль.

Платон (427–347 до н. е.) – засновник об'єктивного ідеалізму. Основним методом пізнання для нього була діалектика, яку філософ тлумачив як мистецтво вести суперечку. Тому він і вдався до діалектичної форми викладу думок, яка перебуває в нерозривному зв'язку зі стихією живого мислення, – це той, хто вміє ставити питання і влучно на них відповідати, хто вміє із плинної течії розміркувань вилучити стійке, суттєве, яке й містить справжнє знання.

Вчення про «ідеї» посідає головне місце у філософській системі об'єктивного ідеалізму Платона. Термін «ідея» («ейдос») означає форму, зразок, першообраз або сутність певної речі. Кожна річ, кожне явище має свою внутрішню природу, незмінну основу, сутність. Є багато людей, але сутність «бути людиною» – єдина, існує безліч речей та предметів білого кольору, але існує єдина універсальна, загальна їм всім форма – «білість», кожний добрий вчинок є відбитком добра як такого, самої ідеї добра. Завдання філософії, справедливо вважав Платон, і полягає в тому, щоб через конкретну різноманітність чуттєво-сприйманого світу побачити глибинне, внутрішнє, суттєве і надчуттєве. Сутність всього прихована від чуттєвого знання і досягається тільки розумом. Особливість платонівського ідеалізму полягала в тому, що він відривав ці сутності, надчуттєві форми від самих речей, проголошував їх об'єктивно, незалежно від людської свідомості і від самих конкретних речей, існування в окремому, недоступному чуттєвому досвіду світі. Поряд із видимим, мінливим і безкінечно різноманітним світом, де все згодом щезає, існує інший, надчуттєвий світ. Первинним, по-справжньому існуючим, реальним світом, за Платоном, є світ вічних і незмінних сутностей, світ «ідей». Він є своєрідним планом, відповідно до якого оформлюється матеріально-чуттєвий світ. Саме ідеї є першообразами всіх речей, оскільки визначають, «породжують» їх, а матеріальний світ – лише бліда, спотворена копія, тінь, невиразний відбиток вічних, незмінних, досконалих «ідей».

Вчення про людину Платона засноване на загальному для античної філософії уявленні про тотожність людини (мікросвіту) і Космосу (макросвіту). Але людина істотно відрізняється від простих складових частин Всесвіту, бо

має не тільки тіло, але й душу. Причому людська душа має три складових: розумний початок, вольовий і чуттєвий. Життя людини повинно перетворитись на турботу про душу, її очищення від пристрастей. Пристрасті коріняться в людській тілесності, тому тіло є безумовним злом, «гробницею душі». Із вчення про «ідеї» цілком логічно випливає уявлення про безсмертя людської душі, яке захищає Платон.

Особливого значення Платон надавав проблемі справедливості. Оскільки ж справедливість і несправедливість найбільш виразно проявляються не в окремій людині, а в державі, то Платон запропонував нарис ідеальної держави. Причиною виникнення держави, на його думку, є багатоманітність матеріальних потреб людини і неможливість їх задовольнити поодиноці.

У своєму творі "Держава" ("Про справедливість") Платон виклав своє вчення про суспільство і державу, розкрив свої етичні, психологічні та педагогічні погляди.

Арістотель (384–322 до н.е.) – видатний філософ і вчений енциклопедист, засновник перипатетичної школи. За Арістотелем пізнання проходить через такі ступені: відчуття – пам'ять – досвід (емпірія) – наука. Філософ розрізняв два варіанти метафізики: загальну й окрему метафізику ("теологічну філософію"), яка аналізує особливий вид буття – "нерухому субстанцію", або "нерухомий першодвигун". "Фізична філософія", або "наука про природу Арістотеля є найбільшою за обсягом і найдетальнішою за викладом: від абстрактних "принципів природи" і теорії руху через космологію, теорію елементів до психологічного трактату "Про душу" і біологічних праць у космології він дотримувався геоцентричного принципу. В основі онтології Арістотеля лежать:

- 1) категоріальний аналіз суцього, або вчення про "буття"; казуальний аналіз субстанції;
- 2) вчення про можливість і дійсність, або теорія щенебуття.

Він визнавав чотири принципи суцього: форму, завдяки якій дана річ є саме такою; матерію, або пасивну можливість буття речі; спонукальну причину; мету.

Матерія, за Арістотелем, існує вічно, проте в ній вбачався лише пасивний принцип буття. Активність же він приписував формі, яку тлумачив як першооснову руху і мети. Кінцевою причиною руху є "форма форм" – бог.

Логіка розглядалася ним як знаряддя пізнання, тісно пов'язане з онтологією і гносеологією. Його логіка, будучи загалом формальною, включала елементи діалектичної. Так, категорії він розумів не лише як форми мислення (поняття), а й як найзагальніші види буття. Етика і політика Арістотеля утворювали комплексне вчення – "філософію про людське", яка мала досліджувати сферу практичної діяльності і поведінки людини. Найвищими благами людини, на його думку, є мудрість і звитяга, фізичне здоров'я і щаслива доля.

В Арістотеля такі науки, як етика і політика становлять собою єдиний комплекс – "філософію про людське", в центрі якої діяльність і поведінка людини. Вищим благом людини, як зазначав Арістотель у "Нікомаховій етиці", є щастя. Останнє полягає в діяльності душі по реалізації чеснот. Для безперешкодної реалізації чеснот необхідні (хоч і недостатні) певні зовнішні блага – здоров'я, багатство, соціальне становище тощо. Чесноти, які реалізуються в розумній діяльності,

Арістотель поділяє на етичні і діаноетичні (інтелектуальні). Етичні чесноти становлять собою середину між двома протилежними пороками: мужність – між відчайдушністю і боягузством; самовладання – між розбещеністю і бездушністю (нечулістю); лагідність – між гнівливістю і незворушністю та ін. Сутність же інтелектуальних чеснот полягає, за Арістотелем, або у відшуканні істини ради неї самої, або у встановленні норм поведінки.

Політичні погляди Арістотеля відрізняються від аналогічних поглядів Платона більшою гнучкістю, реалістичністю, оскільки він орієнтувався на

форми соціально-політичного життя, які історично склалися в Давній Греції. На думку Арістотеля, поліс належить до природних утворень, і люди від природи є політичними тваринами. Він виступав проти радикальних штучних змін суспільства. Основним завданням держави, за Арістотелем, є виховання у громадян моральних чеснот. Замість станової диференціації соціальних функцій громадян Арістотель пропонує вікову: молоді виконують військову функцію, а старі – дорадчу, власне політичну. Фізична ж праця і торгівля – це справа рабів.

Типовим для давньогрецької філософії є розуміння людини як "мікрокосму", який є відображенням, своєрідною копією "макрокосму" – Всесвіту, який у свою чергу тлумачився антропоморфно – як живий одухотворений організм. При цьому вважалося, що людина містить у собі всі елементи (стихії) космосу, складається з душі й тіла.

За часом елліністична філософія збігається з після арістотелівською. Для неї характерна виключна увага до проблем людини, морально-етичних проблем, до суб'єктивної тематики. Свідченням цього може бути аналіз провідних напрямів елліністичної філософії – епікуреїзму, стоїцизму, скептицизму.

Епікур всі явища природи пояснював різними поєднаннями атомів, які відрізняються ще й за вагою. Прямолінійний рух атомів, на його думку, поєднується із спонтанними (внутрішньо зумовленими) в бік від прямої лінії рухами. В його вченні є здогад не лише про вічність і незнищеність матерії, а й про діалектичний характер руху. В історії пізнання Епікур, як і Емпедокл та Демокріт, дотримувався вчення про еманацию. Метою життя, на його думку, є досягнення блаженства, яке він розглядав як відсутність страждань, а не як грубі чуттєві насолоди. Чуттєвість неодмінно повинна підпорядковуватися розумові. Мудрість Епікур розумів як лікувальне мистецтво, що зцілює людей від душевних страждань.

Стоїцизм – філософська школа, заснована Зеноном із Кітіона на початку III ст. до н.е. У стоїцизмі центральне місце посідає етика, а натурфілософія і

логіка відігравали допоміжну роль. Світ-космос, на думку стоїків, – це живе сферичне тіло, розумна істота, яка організовує свої частини в доцільно упорядковане ціле, що перебуває в нескінченній пустоті. В усьому існуючому стоїки розрізняли два початки (пасивне й активне): безякісна речовина, або субстанція і всепроникаючий логос, або бог. Розвиток світу відбувається циклічно. Логос є промисел і доля, яка розглядалася як послідовність подій, або як ланцюг сукупностей усіх причин. Долю окремого тіла визначає його природа, доцільно включена у всезагальну природу. Душа людини – частина світової розумної душі. Вона тілесна і пронизує все тіло, а після смерті відокремлюється від тіла і перестає бути носієм індивідуальних якостей. Перша природна спонука людини – прагнення до самозбереження. Через розумну природу людини ця "прихильність до себе" поширюється й на інших людей. Завдяки причетності всіх людей до логосу вони є громадянами єдиної світової держави – Космополісу. На думку стоїків, необхідно брати участь у суспільному житті своєї держави, якщо це не веде до аморальних вчинків. Кінцева мета життя людини – щастя, яке визначалося як життя, що відповідає природі, логосу. Певний внесок внесли стоїки й у розв'язання проблем гносеології, логіки, космології. Найвідомішими стоїками були Зенон, Клеанф, Хрсіпп, Посідоній, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій.

Процес еллінізації Риму відбувався у всіх сферах культури. Перебуваючи в органічному зв'язку з грецькою, римська філософія відрізнялася своєю практичністю, яка розкривається в таких рисах римської етнічної ментальності, як "експансіонізм" (прагнення домінувати над природою), "місіонерство" (прагнення поширювати свої ідеї і вірування серед інших народів), "комфортність", "індивідуалізм" (точніше – "приватизм"), дисципліна (в первісному значенні цього латинського слова – "вишкіл"). Практичність (у такому її тлумаченні) дає про себе знати в римському варіанті епікуреїзму, стоїцизму та скептицизму. Так, для римського епікурейця Лукреція Кара атомістична будова природи виступає об'єктивною основою практичних (етичних) рекомендацій.

Лукрецій Кар високо цінував ідею Епікура про "відхилення" атомів (щоправда, термін "атом" він не використовував). Завдяки відхиленню атоми випадково, "руйнуючи долі закони", зіштовхуються й зв'язуються один з одним, утворюючи всю багатоманітність речей і явищ природи. Ідея відхилення необхідна Лукрецію і для обґрунтування свободи волі людини. Цікаво, що цей видатний мислитель приходив до висновку, згідно з яким ніякого часу не існує "поза рухом тіл і спокоєм". Оригінальною є його гіпотеза про виникнення живого. Очевидно, з метою популяризації епікуреїзму Лукрецій часто звертається до порівнянь, аналогій, метафор, намагаючись зробити доступнішими складні філософські ідеї Епікура. Великого значення надавав він проблемам атеїзму. Релігія, на думку Лукреція, – це суєвір'я і забобони, продукт нещасття і страху, підтримуючи які, вона стала джерелом багатьох бід, несправедливості й злочинів.

Епоха еллінізму була епохою втоми, занепаду, згасання. Арістотель був останнім грецьким філософом, чиє світобачення залишилося оптимістичним. Після нього всі філософи тією чи іншою мірою проповідували втечу від життя. Поступово поряд з філософськими ідеями античності поширювалися і міцнішали нові ідеї. Зароджувалася нова ера – ера християнства.

ЛЕКЦІЯ

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мета лекції: розкрити особливості філософії на етапі формування її як системи наукового знання.

План лекції: 1. Релігійний характер середньовічного світогляду і філософії.

2. Філософський зміст апологетики і патристики.

3. Особливості схоластичної філософії.

Література до теми:

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ: Академія, 2012. 364 с.
2. Балух В.О. Портрети античності та середньовіччя. Чернівці: Рута, 2015. С. 77–291.
3. Дмитрук І. А. Філософи Середньовіччя. Хмельницький: Стасюк Л. С., 2013. 143 с.
4. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії. Львів: ЛЕО, 2017. 402 с.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. Андрій Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. С. 8–271.
6. Хрестоматія з курсу історії середньовічної філософії / уклад. Біленко Т. І. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2015. С. 176–301.

Середньовіччя – це період зародження і розвитку феодальних відносин, епоха панування релігійного світогляду. Перехід від античності до середньовіччя почався ще у хронологічних рамках самого античного суспільства. Вихідний пунктом нової епохи була криза III-IV ст., яка відбилася на всіх сферах життя Стародавнього Риму. В економічній сфері спостерігається розпад системи господарства, заснованої на праці рабів. Вже у I-II ст. виникають перші християнські громади, а з ними поширюються і християнські ідеї, які витискають античні філософські вчення.

У V ст. християнство з форми протесту поневолених і знедолених людей, з віри гнобленої і переслідуваної перетворилося на державну,

офіційно визнану релігію Римської імперії. Разом з цим поступово формується нова філософія, яка спиралась на фундаментальні ідеї Святого письма.

На перших етапах свого розвитку християнство досить негативно ставилось до філософії, оскільки за своїм духовним змістом вона була язичницькою. У підході до цієї проблеми християнські мислителі спиралися на «Послання апостола Павла». «Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією» (Кол., 2, 8), «цьогосвітня бо мудрість – у Бога глупота» і «знає Господь думки мудрих, що марнотні вони» (I Кор., 3, 19, 20), – попереджав апостол Павло. Але з часом ставлення християнства до філософії стає все більш терпимим, і вже представники патристики свідомо спираються на філософію Платона, неоплатоніків і Арістотеля для систематизації і обґрунтування християнського віровчення. Однак філософський підхід до істини вважався відносним і підкореним більш досконалії формі пізнання – божест-венному одкровенню. Філософія епохи середньовіччя мала цілком релігійний характер і відігравала роль «служниці теології». Теологія (від грец. «теос» – Бог, «логос» – вчення, слово) – вчення про Бога, богослов'я, що спирається на священні тексти божественного одкровення.

Середньовічне християнське світосприйняття має низку особливих рис. Насамперед це теоцентризм – ідея єдиного Бога-творця як центральна для християнського світогляду і філософії. Християнство відкинуло всі форми політеїзму (багатобожжя) і проголосило концепцію єдиного Бога.

Теоцентризм світогляду доповнюється християнським антропоцентризмом – уявленням про людину як центру створеного світу, як «вінця творіння». Якщо для космоцентризму античності людина є частиною Всесвіту, мікрокосмом, в якому відображається макрокосм, то християнство відводить людині центральну роль в божественному плані творіння. Людина є центром і володарем природного світу, метою творіння. На відміну від всього створеного, людина – богоподібна істота, свідченням чого є наявність у ній розуму і волі.

У християнському світогляді утверджується ідея творіння «з ніщо» (так званий «креаціонізм»). Бог творить абсолютно вільно, творить з небуття, а не «породжує» світ і не «виготовляє» його з першоматерії, як це уявлялося у міфології та філософських вченнях минулого.

У середньовічному світогляді панує ідея духовності. Йдеться не лише про Бога як найдосконаліше втілення духовності, але й про людину. Середньовіччя вперше в історії людства звернуло увагу на людину як на особистість, як на духовну, а не тільки природну і тілесну істоту. Антична філософія дійшла до висновку про наявність в людській природі душі і тіла. Християнство відкриває ще один «вимір» людського існування – дух. Духовність виявляє себе як міра причетності людини до Бога, міра «обоження» людини.

Християнство відкриває віру як особливий стан людської душі (в античні часи віра розумілась як «недорозвинене» знання). «А віра – то підстава сподіваного, доказ небаченого» (Євр., II, I), вона є впевненістю у тому, що по той бік видимого світу є світ «небачений»,

світ божественного буття. Віра виявляє себе як спрямованість волі, а не розуму.

Середньовічні мислення і світогляд мають символічний характер: усі речі відкривають не власну природу, а прихований у них вищий, потойбічний сенс. Кожне явище є символом, що вказує на істини віри, на релігійні цінності.

Епоху середньовіччя історики датують, як правило, VI-XIV ст. Але середньовічна європейська філософія – це філософія християнська, виникає вона набагато раніше, ще в умовах античності.

Тому у середньовічній філософії виділяють такі періоди:

- період апологетики (III ст.);
- період патристики (IV-V ст.);
- період схоластики (VI-XIV ст.).

Філософія середньовіччя формувалася у боротьбі з античною філософською традицією. Античний культ гармонії душі і тіла, фізичної краси, повнокровного земного життя не був співзвучним ранньому християнству. Однак згодом епоха античності залишилася у минулому, перестала бути небезпечною реальністю, і християнська теологія починає свідомо спиратися на філософію неоплатонізму і вчення Арістотеля. У неоплатоніків був знайдений основний каркас теологічних суджень, які потрібно було тільки співставити зі Священним писанням. Пізніше інтерес середньовічної філософії привернула логіка Арістотеля, яка використовувалась як засіб обґрунтування основних положень християнства.

Початок середньовічному етапу розвитку філософсько-теологічних ідей поклали так звані апологети або захисники церкви і

християнських ідей (від гр. «апологія» – захист). Апологети відстоювали християнські догми від нападів представників язичницьких релігій, від філософів – критиків християнства. Найвідоміші представники апологетики – Юстин Мученик (II ст.) і Квінт Тертулліан (II-III ст.). Християнське одкровення, вважав Тертулліан, скасовує «мудрість світу цього». Віра не потребує раціонального обґрунтування, більше того – віра несумісна з розумом. «Син Божий, прибитий цвяхами до хреста, не соромлюсь цього, оскільки не варто сорому. Син Божий помер – немає сумнівів у вірності цього, оскільки це безглуздо. Будучи похованим, він воскрес, – і це безсумнівно, тому що неможливо». Це висловлювання Тертулліана пізніше було викладено короткою формулою: «Вірую, бо це абсурдно».

Ця ідея Тертулліана – справжнє відкриття релігійного досвіду, відкриття такої реальності, яка не може бути повністю вичерпаною тільки шляхом пізнання. Зовнішні докази, постулати інтелекту не можуть породити віру. Вони можуть лише підвести до неї людину, яка вже готова до цього.

Християнство протиставило розуму свободи духу. Духовна чистота – той шлях, який веде до істини віри, часто всупереч усім доказам розуму. Тертулліанове «вірую, бо абсурдно» – це відкриття і визнання надрозумової реальності, яка дається не розуму, а вищій інтуїції, божественному одкровенню. Розум не є вищою інстанцією людського духу. Розум часто буває консервативним, особливо якщо людина торкається потаємної реальності.

Догми християнської віри і моральні норми християнства для людини античності здавалися абсурдними (створення світу за шість днів, непорочне зачаття Христа, його смерть і воскресіння, моральна вимога полюбити ворога як ближнього тощо). Для християнського світосприйняття, навпаки, вони склали справжню основу буття, а те, що вважалося нормою з позиції здорового глузду людей язичницької культури, було «безглуздом перед Богом». Через руйнування усталеної логіки язичницького світу, через утвердження абсолютних цінностей, християнство вказувало шлях до спасіння.

Пропаганда і захист християнства Тертуліаном та іншими апологетами церкви здійснювалися ще в той час, коли християнство було релігією меншості населення Римської імперії. Але на початку IV ст. християнська церква стає державною в Римській імперії, Нікейський собор 325 року затверджує символ християнської віри. Відтепер перед християнськими мислителями постали інші завдання. Потрібно було систематизувати християнське віровчення, обґрунтувати його та роз'яснити віруючим офіційну догматику. Ці завдання вирішувалися «отцями церкви», видатними богословами, що жили і творили упродовж III-VIII ст. Твори святих отців церкви сформували так звану патристичну літературу (від латинського «патер» – батько), а період середньовічної філософії, в якій жили і творили отці церкви був названим періодом патристики. «Золотим століттям» патристики вважається IV–поч. V ст.

Розрізняють східну (грецькомовну) і західну (латиномовну) патристику, традиції яких пізніше були продовжені візантійською і західноєвропейською схоластикою. На сході найбільш видатними

представниками патристики стали Григорій Богослов, Василій Великий, Григорій Нісський (IV ст.). Діонісій Ареопагіт (V-VI ст.), Іоан Лествічник (VII ст.). Максим Сповідник (IV-~VII ст.).

Західна патристика представлена іменами Амвросія, Ієроніма і Аврелія Августина (IV ст.). Основну увагу отці церкви приділили богословським питанням (проблемі божественної Трійці, співвідношенню божественної і людської природи Христа, проблемам богопізнання тощо).

Найвідомішим серед отців західної церкви був Августин (354-430 рр.). За своє життя Августин пройшов значну духовну еволюцію від язичництва і філософських уявлень пізньої античності до християнства. Свій досвід духовних пошуків він виклав у відомому творі «Сповідь». Августин стає великим авторитетом західноєвропейської філософсько-теологічної думки. Спираючись на принципи платонізму та неоплатоніків, Августин систематизував християнський світогляд. Протиріччя людської душі, зв'язок людини з Богом, проблема добра і зла, історичного часу і вічності, сенсу історії.

Основним змістом людського життя, за Августином, є прагнення до щастя, щастя ж полягає у богопізнанні. Пізнання Бога і самопізнання людини взаємозв'язані у концепції Августина («пізнай Бога – через душу і душу – через Бога»), а звідси – особлива увага до внутрішнього духовного світу людини. Сутністю людської душі Августин вважав не розум, як це було для античних філософів, а волю, здатність робити вільний вибір, а відтак – вільно віддавати своє серце, любити. Якщо для античних філософів добродійність полягала

у розумності, у знанні природи добра, то для Августина вона – в любові. Пізнати Бога можна тільки через любов до нього «Люби Бога – і тоді чини, що хочеш» – такою повинна бути основа моральності, за Августином.

Свобода волі – і великий дар, і велике випробування для людини. Саме зі свободою волі зв'язує Августин існування зла у світі. Бог як абсолютне добро і любов створив світ чистим, досконалим, вільним від зла. Тому зло у світі – не помилка творця, він не відповідає за це. Онтологічного зла, тобто у самих основах буття, не існує. Зло, вважав Августин, є лише відсутністю, нестачею або спотворенням добра. Подібно до того, як існує тільки світло, а тінь – лише наслідок того, що дещо недостатньо освітлене. Або, якщо добро уявити собі у вигляді кола, то зло – еліпс, викривлення добра. Але тоді постає наступне питання: чому виникає нестача добра? Чому у світі існує моральне зло (гріх) і зло у фізичному плані (хвороби, страждання, смерть)? Відповідаючи на це питання, Августин звертається до причин і наслідків першородного гріха Адама і Єви. Гріх набуває у Августина всесвітнього значення. Зло увійшло світ внаслідок гріхопадіння. З гріхом увійшла у рід людський і смерть. Сутність зла полягає в порушенні Божої волі, його заповідей і того морального закону, який лежить в основі людської совісті. Зло – це вільний вибір людини, і вона несе за нього відповідальність, саме Свавілля людини породжує зло. Зло, таким чином, виявляється у повстанні створеної істоти проти Творця.

Розглядаючи проблему співвідношення віри і розуму, Августин у дусі загально-християнської традиції віддає перевагу вірі. Водночас

не відкидає повністю, як Тертуліан, «мудрість світу цього». Розум потрібний для сприйняття християнського віровчення, але його повинна випереджати віра. «Віруй, щоб розуміти» – таку тезу висуває Августин. Блага воля і чисте серце є умовами дізнання істини. Повнота істини розкривається, за Августином, тільки через пізнання глибин власної душі. Людині лише здається, що знання вона отримує завдяки власному розуму із зовнішнього світу, насправді істина знаходиться в людській душі і відкривається вона інтуїтивно-містичним способом, через просвітлення людського мислення божественним світлом.

Вчення Августина містить у собі класичне вирішення проблеми часу і вічності яке увійшло в основи християнського світогляду. Божественне існування – існування абсолютної вічності, час же є характеристикою створеного світу. Бог створюючи світ мінливих речей, створює і час як міру їх змін. Тому безглуздим здається Августину схоластичне питання, «що було до створення Світу?». У божественній сутності не може бути «до» і «після», тут є вічне «тепер». Тому минуле і майбутнє не є дійсно існуючими, вони коріняться у Людській душі, як пам'ять (минуле) і як сподівання (майбутнє). Реально існуючим часом, його сутністю є вічне «зараз», теперішній час. Тому час і вічність не є різні сутності, вони є різними визначеннями одного й того ж. Проблема співвідношення вічності і часу пов'язується Августином з християнською ідеєю спасіння. Людське життя, обмежене часом і залежне від ЙОГО плину, повинно бути орієнтоване на вічність.

У своєму творі «Про місто Боже» Августин зробив спробу створення філософсько-історичної концепції. Уся людська історія, на думку Августина, є боротьбою двох «царств» – «міста Божого» і «міста земного». «Місто Боже» – символічне визначення меншості праведних людей, «земне місто» – образ тих, що живуть без божественної благодаті. Августин прагне знайти певну логіку в історичному розвитку, визначити його сенс і спрямованість. Сенсом історії, за Августином, є моральний прогрес людства, розширення «міста Божого» завдяки втручанню божественної волі в людську історію. Августин в своїй філософсько-історичній концепції виступає прихильником есхатології, вчення про кінець історії, про перехід історичного часу у божественну вічність.

Представники середньовічної патристики започаткували традицію осмислення і перегляду античної філософської спадщини з позиції християнського віровчення. Продовжує цю традицію середньовічна схоластика.

Становлення феодального суспільства спочатку супроводжувалося деякою варварізацією, занепадом освіти, але згодом, коли більша частина була християнізована, спостерігається загальний культурний підйом. Виникає нова система середньовічної освіти. Деякі з монастирів і монастирських шкіл, а з XII ст. – університети, стають провідними центрами культури. Тут виникає схоластична традиція філософсько-теологічної думки. Схоластика (від лат. «сходе» – школа, навчання) – особливий тип філософування, підкорений теології і орієнтований на раціональне, формально-логічне обґрунтування основних догматів християнського віровчення.

Спрямованість схоластики на інтерпретування і пояснення богословських питань сприяла розвитку діалектики, яка тлумачилась у ті часи у логічному аспекті, як формально-логічне вчення. Досить поширеною була практика проведення філософсько-теологічних диспутів, на яких вдосконалювалась логічна майстерність філософів. Схоласти розробили витончену, філігранну техніку логічного міркування, спираючись на логіку Арістотеля.

Якщо західна патристика орієнтувалася на філософію Платона і Августина, то схоластика повертається до Арістотеля. Віра Арістотеля у могутність людського розуму, його вміння систематизувати і класифікувати наукове знання були співзвучні тенденціям раціоналізму, що почали набирати силу у середньовічній Європі. Арістотель стає провідним авторитетом католицької церкви, а основні положення його творів (узгоджені Томою Аквінським з християнством) були фактично перетворені у догми католицької віри. До основних представників західноєвропейської схоластики належали Аріген (IX спи), Ансельм Кентерберійський XI-XII спи), П'єр Абеляр (XII спи). Тома Аквінський (XIII ст.), Дунс Скот (XIII ст.).

Центральною проблемою схоластичної філософії стає проблема співвідношення віри і розуму. «Мені здається ганебною недбайливістю, – писав з цього приводу Ансельм Кентерберійський, – якщо, утвердившись у вірі, ми не прагнемо зрозуміти те, у що віримо». Схоластику особливо цікавив один з аспектів – проблема виправдання християнських догматів засобами людського розуму.

Проблема співвідношення віри і розуму у середньовічній філософії мала три основних варіанти свого вирішення. Так, апологети і представники містичного напрямку середньовічної філософії стверджували абсолютну несумісність віри і розуму. Божественне одкровення непідвладне розуму. Для пізнання Бога ні логіка, ні діалектика не потрібні, оскільки Бог, на їх думку, виходить за всі межі законів логіки і природи.

Друга версія вирішення цієї проблеми полягала в прагненні примирити розум і віру, раціональне пізнання і божественне одкровення. Найбільш відомі теорії про гармонію віри і розуму належать Августину і Томі Аквінському.

Третій варіант, що притаманний переважно мислителям пізньої схоластики, полягав у твердженні вирішального значення розуму. Істинність релігійного авторитету, певної релігійної догми перевіряється розумом. П'єр Абеляр, наприклад, у своєму творі «Так і ні» наполягав на тому, що людський розум є частиною божественного духу і тому у змозі самотійно досягнути божественну істину.

Уся проблематика середньовічної філософії, у тому числі проблема універсалій, або загальних понять, так чи інакше була підпорядкована цій основній проблемі. Проблема універсалій була відома ще з часів античності. Як існує загальне? Це було гострим питанням як для Платона, так і для Арістотеля, на яких опиралися середньовічні мислителі. У Платона загальне (ідеї, сутності речей) існувало до і поза конкретними одиничними речами. Для Арістотеля загальне міститься у самих одиничних речах і не може існувати

окремо від них. Для схоластичної філософії проблема універсалій набула особливо значення, пов'язаного насамперед з проблемою Трійці. Як співвідносяться три постаті у єдиному Бозі? Інакше кажучи, як співвідносяться між собою одиничне і загальне? Це і стало предметом суперечки між двома позиціями з цього питання – між реалізмом і номіналізмом.

«Реалісти» (Ансельм Кентерберійський, Тома Аквінський), продовжуючи лінію Платона, твердили, що універсали існують реально як певні духовні сутності, поза одиничними речами і незалежно від них. Раніше існує, наприклад, ідея людини як загальне поняття, а потім її породження – одиничні люди.

На противагу цьому, номіналісти (П'єр Абеляр, Дунс Скот, Уільям Оккам) відстоювали думку, що реально існують лише одиничні тіла природи. Поняття вони зводили до означення назв (від лат. «номіна» – ім'я). Крайні номіналісти, (до яких належав Росцелін) проголошували універсали навіть «звуками голосу». Лише мова дозволяє створити, наприклад, таке слово, як «білість». Воно нічого реального не відображає, вважав Росцелін, тому що в дійсності існують тільки білі предмети. Тому й слово «людина» існує тільки у мові, в дійсності можуть існувати лише Платон, Сократ та інші індивідуальності. Існує тільки те, твердив Росцелін, що можна сприйняти і потім уявити. Ми не можемо, міркував він, уявити собі людину «як таку», в цілому, або тварину в цілому. Тим самим номіналізм Росцеліна, заперечував існування загального не лише в бутті, але й у розумі суб'єкта, що пізнає. Росцелін зробив певні висновки стосовно Божественної Трійці. Не може бути ніякої єдиної

божественної субстанції, заявив він. Є три іпостасі, а отже, – три різних боги. Зрозуміло, що такий висновок Росцеліна був оголошений ерессю, і автора змусили відректися від цього.

До представників поміркованого реалізму належав Тома Аквінський (1225-1274 рр.) – центральна постать схоластичної філософії Західної Європи. Основною справою його життя були розробка та викладення теології. Теологічна діяльність Томи полягала насамперед у перегляді вчення Арістотеля у дусі католицизму. Його внесок у католицьку теологію був настільки вагомим, що вже після смерті Аквінському був присвоєний титул «ангельського доктора», а його вчення отримало назву «томізм». Тома написав велику кількість творів, але найвідомішим залишається його «Сума теології».

За часів Томи Аквінського значно зросла роль наукового і філософського пізнання, тому було вже неможливо ігнорувати і не помічати досягнення розуму. Тома Аквінський намагався створити таку доктрину, яка б давала можливість контролю над науковим і філософським пізнанням з боку церкви. Ще у попередні століття західноєвропейськими схоластами була висунута теорія «подвійної істини». Згідно з даною теорією, наука і пов'язана з нею філософія набувають знання, спираючись на досвід і розум. На відміну від них, теологія здобуває істину через божественне одкровення. Таким чином, теорія «двоїстої істини» поділила, так би мовити, сфери впливу між теологією і наукою. Вона їх абсолютно розвела у різні боки. Божественне одкровення, вважали представники цієї теорії, недоступне розуму. Тома Аквінський дотримувався більш

поміркованої позиції. Він погоджувався з тим, що методи пізнання у філософії і науці, з одного боку, і у релігійному вченні, з другого, – різні. Але, твердив він, дещо зі Священного писання можна обґрунтувати філософськими засобами. Це не означає, що християнські догми не можуть обійтися без філософського обґрунтування. Логічні доведення, за Томою Аквінським, допомагають краще зрозуміти ці догми і зміцнити віру людини. Він вважав, що можна довести буття Бога і запропонував п'ять доведень, які стали класичними у західноєвропейській теології.

- Доказ від руху (*Argumentum ex motu*). Оскільки все на світі рухається, то повинен бути «першодвигун/першорушій» або «першопоштовх» руху – Бог.

- Доказ від першопричини (*Argumentum ex ratione causae efficientis*). Всі явища і предмети мають причину свого виникнення та існування. Першопричина усього – Бог.

- Доказ від випадковості (*Argumentum ex contingentia*). Все у світі існує не випадково, а з необхідності, ця необхідність – Бог.

- Доказ від ступеня досконалості (*Argumentum ex gradu*). Всі речі мають різні ступені досконалості. Тому повинно існувати абсолютне мірило досконалості – Бог.

- Доказ божественного керування світом або аргумент через цільову причину (*Argumentum ex fine*). У природі все має певний сенс, доцільність свого існування. Отже, повинна існувати «остання» і головна мета – Бог.

Водночас деякі інші догми християнства не піддаються раціональному обґрунтуванню (догма про Трійцю, про втілення

Христа, про його воскресіння тощо). Їх неможливо довести не тому, що вони протирозумні, а тому, що вони надрозумні. Більшість догм християнства є предметом теології, а не філософії. Теологія тлумачиться Томою як богоодкровення і надрозумове знання, тоді як філософське пізнання є лише недосконалим його виявом. Тобто, теологія вища за філософію. Філософія повинна бути лише «служницею теології». Тим не менше, томізм сприяв розвитку раціонального знання і з епохи Фоми Аквінського почалася диференціація наукової і релігійної сфер, що у свою чергу, викликало появу європейської науки.

Наприкінці епохи середньовіччя наукове знання все більш віддалялося від релігійного віровчення. На зміну релігійній вірі повільно прийшов культ людини та її розуму. Знання як сила витіснила знання-мудрість. Водночас зароджується культура машинної цивілізації, закладається фундамент новоевропейської ідеології.

ЛЕКЦІЯ

ФІЛОСОФІЯ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ І НОВОГО ЧАСУ

Мета лекції: розкрити провідні напрями західноєвропейської філософії XIII-XVII ст.

План лекції:

1. Філософські ідеї доби Відродження.
2. Онтологічні і гносеологічні особливості філософії Нового часу.
3. Проблема людини, суспільства, держави в західноєвропейській філософії XV-XVII ст.

Література до теми:

1. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. С.207–262.
2. Кислюк К.В. Філософія. Модульний курс навч. посіб. Харків: Торсінг плюс, 2017. С. 188–245.
3. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2018. С. 98–121.
4. Філософія: посіб. / заг.ред. Причепій Є.М. Київ: Академія, 2012. С.286–311.
5. Філософія : хрестоматія / упоряд. Демчик І.В. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. С. 111–174.

Історична доба Ренесансу, або Відродження позначена сукупністю філософських учень, створених у період розпаду феодального й зародження капіталістичного суспільства (початок датується серединою XV століття). Це проміжна ланка між середньовічною схоластиком і науково-філософським мисленням Нового часу. Для цієї епохи властиві незавершеність, неоднорідність теоретичних знань та наукової свідомості. В цей період схоластичний раціоналізм поступився вільним формам пізнання.

До ідейних джерел філософії доби Відродження належать: антична філософія (вчення Платона і неоплатонізм, очищена від середньовічної інтерпретації) філософія Арістотеля, матеріалістичні концепції, зокрема епікуреїзм); ересі, які розхитували догматичну офіційну релігійну ідеологію;

східна (насамперед, арабська) філософія; передові тенденції середньовічної філософії, зокрема номіналізм, раціоналістичні та емпіричні тенденції в теорії пізнання.

В цей час докорінно змінились погляди на природу. Всесвіт став предметом дослідницького інтересу. З'являлись натуралістичні вчення про нескінченність і нествореність світу. Цьому сприяли й епохальні відкриття (особливо геліоцентрична концепція М. Коперніка), винаходи XV–XVI століть, розвиток нових галузей промисловості. Істотною рисою філософії Відродження, як і всієї культури тієї доби, був гуманізм, у якому відобразились різнобічні запити людської особистості.

Філософія Відродження не була примітивним відновленням античних концепцій. Вона мала й свій особливий різноманітний зміст, у якому простежується боротьба матеріалістичних тенденцій з ідеалізмом. Важливою рисою філософії означеної доби було прагнення пояснити існування нескінченного матеріального світу, в якому панує єдиний закон причинно-наслідкових зв'язків.

Проблемне коло філософії Відродження охоплювало питання натурфілософії, гносеології, політики, етики, естетики тощо.

Дослідники природи перебували під впливом успіхів природознавства і античних матеріалістичних традицій, а також платонізму, неоплатонізму та аристотелізму. Внаслідок цього одні стали послідовниками атомістичної концепції (Г. Галілей, М. Монтень, П. Шаррон та ін.), а інші – пантеїстичної (Микола Кузанський, Б.Телезіо, Дж. Бруно). Пізніше перша концепція, будучи збагаченою досягненнями природознавства, була покладена в основу поглядів видатних матеріалістів XVII–XVIII ст. Друга теж зробила відповідний вплив на філософію Нового часу, зокрема на вчення Б. Спінози.

Аналізуючи проблему руху та його джерел, філософи доби Відродження вбачали причину руху в самій матерії, розглядаючи рушійну силу як невід'ємний від матерії розумний початок ("світова душа" у Дж. Бруно; "архей" – активна життєва сила у Парацельса; вічний божественний розум у Т.

Кампанелли). Послідовні погляди на цю проблему сформульовані Леонардо да Вінчі, оскільки він тлумачив рух як властивість матерії, розглядаючи його активність, вічний колообіг, при якому жоден елемент природи не зникає, а тільки перетворюється в інший.

Значного поступу зазнала теорія пізнання, що була спрямована проти схоластики й релігійного догматизму. В ній високо цінувався досвід, чуттєвість як найважливіший, хоч і перший крок у процесі пізнання. Водночас в творчості деяких філософів доби Відродження ще зберігався зв'язок із середньовічними та релігійними традиціями. Вони утверджували компроміс пізнання з існуванням віри, зароджені на ґрунті матеріалістичної гносеології, про що свідчать наступні тези:

–визнання пізнаваності людиною навколишнього світу таким, яким він є;

–визнання дії зовнішнього світу як джерела пізнання на органи чуття, які переробляють результати цієї дії;

–заперечення природжених ідей і особливої матеріальної субстанції, яка нібито керує процесом пізнання людини;

–визнання великої сили розуму і логічної діяльності, без якої одними лише чуттєвими образами не можна досягти істинного знання.

За доби Відродження змінювались погляди на людину та місце її у Всесвіті. Теоцентризм було замінено антропоцентризмом. Людину почали тлумачити як вільну і необмежену в своїх можливостях. Світське мислення, яке підносило людину із релігійної компетенції, перетворювало її на найвищу цінність, ставило її у центр світоглядної перспективи.

Паралельно з боротьбою проти церковного абсолютизму робилися спроби обґрунтувати ідею громадянського суспільства, яке було б незалежним від релігійних санкцій (Н. Макіавеллі, Ж. Боден). Саме тоді виникли перші соціалістичні утопії (Т. Мора, Т. Кампанелли), що мали слугувати ідеалом для майбутніх поколінь.

Етичні концепції Ренесансу перебували під впливом епікурейської школи, яка найбільше відповідала ідеалам гуманізму, прагненню до земного щастя,

всебічного розвитку особистості, реабілітації земної насолоди. Щоправда в етичних ідеях цієї епохи спостерігаються елементи індивідуалізму, егоїзму та волюнтаризму.

У сфері естетики Відродження не залишило завершених теоретичних систем. Проте талановиті митці в трактатах, присвячених проблемам теорії мистецтва, закладали підвалини до майбутньої естетичної науки. Це стосується насамперед праць геніального митця і вченого Леонардо да Вінчі.

В означену історичну добу відбулись спроби теоретичного осмислення проблем державного устрою. До найвідоміших праць належить політичний трактат Н. Макіавеллі «Державотворець» (1532), у якому подається опис створення сильної і могутньої держави в умовах, коли народ ще не вихований і не має громадянських чеснот. На думку філософа необхідно доводити, що держава – вищий прояв людського духу, а служба їй – це мета, сенс життя підлеглих, щастя самої людини. Керівник держави може не враховувати усталені норми моралі, якщо його дії спрямовані на зміцнення держави, збереження її цілісності і процвітання. У своєму трактаті Макіавеллі зображає тип правителя, котрий за допомогою жорстокості, брехні, насильства, зрадництва забезпечує зміцнення держави і розширення своєї влади.

Доба Нового часу відзначається подальшим розвитком капіталістичних відносин. На відміну від Середньовіччя державна влада тепер не залежала від церковної, безпосередньо не підпорядковувалась їй. Це пояснює провідний напрям досліджень тогочасних філософів, зокрема їх боротьбу проти схоластики і церковного панування. Основні зусилля науковців були спрямовані на захист віротерпимості, свободи сумління, звільнення філософії від впливу теології. В цій боротьбі використовувалися надбання попередньої філософської думки, зокрема вчення Демокріта і Епікура, "теорія двох істин" та ін.

Видатні філософи цієї доби водночас знані як видатні природодослідники й математики (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц), а деякі природодослідники були авторами важливих філософських ідей. Особливий вплив на філософію

здійснювала механіка, яка була на той час зразком експериментально-математичної науки, що прагнула повністю пояснити рух тіл.

У Новий час філософія за традицією ототожнювалася з метафізикою в аристотелівському її розумінні, тобто визнавалася "першою філософією", умоглядною наукою про найзагальніші принципи буття і знання. Метафізика Нового часу почала доповнюватися природничонауковим змістом. Завдяки цьому вона досягла значних успіхів у сфері математики, фізики, інших спеціальних наук. Метафізика відображала гармонійну єдність **раціонального мислення експериментальної практики**.

Онтологічні концепції Нового часу істотно різняться між собою. Поряд з матеріалістичною онтологією Ф. Бекона, Т. Гоббса, П. Гассенді, Д. Локка, Б. Спінози і французьких матеріалістів XVIII ст. (Ж. Ламерті, Д. Дідро, П. Гольбах) мала місце і дуалістична онтологія Р. Декарта, об'єктивно-ідеалістична Г.В. Лейбніца та суб'єктивно-ідеалістична Д. Берклі і Д. Юма. Перелічені концепції мали й деякі спільні риси, зокрема механістичне тлумачення переважної частини природи і навіть суспільства. До того ж більшість із цих концепцій мала матеріалістичний характер, хоча це й не позбавляло їх суперечностей.

Декарт визнавав дві субстанції – духовну, яку він наділяв атрибутом мислення, і матеріальну, необхідною властивістю якої вважав протяжність. Причому, матерія в нього є самодостатньою, такою, яка ні в чому не має потреби, крім Бога, і то лише для акту її виникнення. Гоббс також вважав протяжність атрибутом матерії, і стверджував, що існують лише конкретні тіла (тобто поділяв номіналістичні погляди), зважаючи на властивості, якими можна пояснити і природу свідомості людей. Рух він ототожнював з механічним переміщенням, визнавав існування атомів.

Декарт, Спіноза й Лейбніц у своїх онтологічних концепціях визнавали надчуттєві принципи буття і пізнання. Водночас перебуваючи в органічному зв'язку з досягненнями тогочасної науки, ці концепції сприяли розвитку математики, фізики та інших природничих наук.

На думку Спінози, матеріальна субстанція поєднує в собі два атрибути — протяжність і мислення. Ця субстанція є причиною самої себе. Концепція Спінози містила в собі догадку про матеріальну єдність світу. Вона не потребувала доповнень у вигляді ідеї Бога. Але з певних міркувань Спіноза вдається до слова "Бог", називаючи цим терміном матеріальну субстанцію і природу зокрема.

В основі онтології Лейбніца закладено об'єктивно-ідеалістичне вчення про монади – найрізноманітніші неподільні духовні субстанції, які становлять собою ідеальний світ (первинний щодо матеріального), доступний лише розуму. Монади, на думку Лейбніца, координовані і субординовані. Найнижчими в системі їх упорядкування є ті з монад, які утворюють в основному неорганічну природу. Вищий клас монад уже має відчуття і споглядання. До найвищих з відомих нам класів монад Лейбніц відносив душі людей, здатні до мислення і самосвідомості. Заслугою онтології Лейбніца було те, що він наблизився до розв'язання матерії і руху.

Найвищого розвитку матеріалізм досяг у Франції у XVIII ст. Ж. Ламетрі стояв на позиціях механістичного матеріалізму. Д. Дідро і П. Гольбах застосували принцип матеріалізму для узагальнення досягнень наукової думки в пізнанні природи і суспільства. Саме Дідро і Гольбах розвивали окремі діалектичні ідеї, зокрема ідеї єдності матерії й руху, якісної різноманітності всього існуючого. Гольбаху належить визначення матерії як тої, що діє певним чином на органи чуття людини.

Особливого значення набула у філософії того часу проблема обґрунтування знання і способів його досягнення. У розв'язанні цієї проблеми розрізняють два напрями – раціоналізм і емпіризм. Раціоналізм (у вузькому розумінні цього терміну) прийняв за еталон одержання правдивого знання певні принципи організації його одержання, підпорядковані суворим правилам логічного висновку й однозначності результатів. Прикладом раціоналізму може бути творчість Б.Спінози. Орієнтація ж на досвідне природознавство як еталон

одержання правдивого знання породила емпіризм (Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж. Локк – матеріалісти; Д.Юм, Дж.Берклі – ідеалісти).

Раціоналізм (від латинського – розумний) – філософський напрям, який визнає розум основою пізнання. Раціоналізм протистоїть як ірраціоналізму, так і емпіризму.

У трактаті «Новий Органон» Ф. Бекон визнавав, що на шляху пізнання природи є багато перешкод й оман. Бекон назвав “примарами” – нереальні передсуди людського пізнання, які “заполонили розум людей” і стримують науковий прогрес. Таких примар у Бекона чотири види: примари роду, печери, майдану і театру.

Примари роду – “знаходять основу у самій природі людини, в племені чи самому роді людей, бо невірні стверджувати, що відчуття людини є міра речей” Тобто, людям, які належать до певної спільності, притаманні невірні уявлення про щось і ці невірні уявлення передаються із роду в рід.

Примари печери – це індивідуальна омана “У кожного є своя особлива печера, котра послаблює і спотворює світло природи”.

Примари майдану – це передсуди, “котрі відбуваються як би в силу взаємної спільності і співтовариства людей”. Люди зустрічаються, обмінюються новинами, певними знаннями, які нерідко бувають далекими від істини.

Примари театру – це омани, котрі виникають внаслідок засвоєння неправильних філософських систем, “поставлених і зіграних комедій”, котрі представляють “вигадані і штучні світи”.

Критикою перелічених примар, які перешкоджають пізнанню людей, Бекон прагнув звільнити їх від невірних знань. Методом, здатним забезпечити істинне знання, без догм і передсудів, Бекон вважав послідовно проведену індукцію, що на його думку, є поступове без пропусків, сходження від конкретних багаточисельних фактів до найзагальніших аксіом.

Як цілісна гносеологічна концепція раціоналізм склався в Новий час під впливом успіхів математики і природознавства. На відміну від середньовічної

схоластики і релігійного догматизму, раціоналісти XVII–XVIII століть (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.В.Лейбніц) спиралися на ідею природного порядку – нескінченного причинного ланцюга, що пронизує увесь світ.

Обґрунтовуючи безумовну достовірність наукових принципів і положень природознавства й математики, раціоналісти намагалися з'ясувати, як знання набуває об'єктивного, всезагального і необхідного характеру. Таке знання, на їх думку, досягається завдяки розуму, який виступає як його джерелом, так і критерієм істинності. До твердження "немає нічого в розумінні, чого раніше не було б в чуттях" Лейбніц додав: "крім самого розуму", тобто здатності розуму осягти не лише зовнішні, поверхневі, випадкові властивості речей, а й всезагальне, необхідне.

На думку раціоналістів, розум відіграє визначальну роль як у пізнанні, так і в діяльності людей. Абсолютизація ролі розуму і недооцінка чуттєвого пізнання привела раціоналістів до ідеалістичних висновків, відливу мислення від об'єкта пізнання, визнання вроджених ідей (Декарт), властивостей мислення, незалежних відчуттів (Лейбніц).

Культ розуму характерний і для французьких матеріалістів XVIII століття. Емпіризм (від грецького – досвід) – напрям у теорії пізнання, згідно з яким зміст знання може бути поданим або як опис досвіду, або зведеним до нього. На противагу раціоналізмові емпіритики зводять раціональну пізнавальну діяльність до різноманітних комбінацій чуттєвого матеріалу, який дається в досвіді. Раціональне пізнання, нібито нічого не додає до змісту чуттєвого пізнання. На думку Бекона, Гоббса, Локка чуттєвий досвід відображає об'єктивно існуючі речі.

Емпіризм наштовхнувся на нерозв'язні труднощі, зокрема на проблему виокремлення первинних компонентів досвіду і реконструкції на цій основі всіх видів і форм знання. Ці труднощі змусили емпіриків покидати межі чуттєвих даних і розглядати їх поряд із певними характеристиками свідомості, логічними операціями (індуктивним узагальненням), звертатися до апарату логіки і математики для опису чуттєвих даних як засобів побудови теоретичного

знання. Емпірикам так і не вдалося обґрунтувати індукцію на чисто емпіричній основі. До емпіриків належали і деякі ідеалісти нового часу, зокрема Дж.Берклі і Д.Юм.

Деякі раціоналісти визнавали необхідність досвідчених джерел пізнання, а деякі емпірики не заперечували роль розуму. Так, раціоналіст Р.Декарт не ігнорував досвід, чуттєві дані, а емпірик Т.Гоббс визнавав провідне значення математичних знань. Раціоналіст Г.Лейбніц погоджувався навіть з тим, що увесь зміст людського інтелекту береться з чуттєвої діяльності (при цьому додав, що сама ця діяльність неможлива без спрямовуючого впливу інтелекту).

Важливе місце у філософії Нового часу посідала проблема людини. Абсолютизація механічної форми руху матерії призвела до ототожнення деякими тогочасними мислителями людини з машиною. Так, Ламетрі розглядав людський організм як машину, що самостійно заводиться, подібно до годинникового механізму. На його думку, людина відрізняється від тварин лише більшою кількістю потреб, а отже, й більшою кількістю розуму, бо потреби тіла – "мірило розуму". Духовна діяльність людини, за Ламетрі, визначається її тілесною організацією.

На думку Декарта, тварина – це тільки машина, а людина лише в деяких ситуаціях діє як механізм. Звідси він робив висновок, що тілесну діяльність треба пояснювати матеріальною субстанцією. Визнаючи лише одну субстанцію, яка має своїми атрибутами протяжність і мислення, Спіноза пояснював суттєву діяльність людини як духовно-тілесну. Проте вищі функції людського духу він вважав цілковито незалежними від тілесних умов.

Значні досягнення природознавства (Г.Гарвей відкрив кровообіг, а Р. Декарт – рефлекторну дугу й безумовно-рефлекторну діяльність тварин і людини) проблема тілесної діяльності стала осмислюватися більш науково. Проте традиційна проблема взаємовідношення душі і тіла не втратила актуальності. В добу Нового часу вона формулювалась як взаємовідношення тіла й духу людини. Зустрічаючись із значними труднощами при розв'язанні цієї проблеми, філософи зверталися і до ідеї Бога. Приміром М.Мальбранш

пояснював єдність тілесних і духовних дій людини безпосереднім втручанням духовної божественної першопричини людської життєдіяльності. Містифіковане розв'язання проблеми взаємодії тіла і духу людини запропонував Г. Лейбніц у своїй монадології. З релігійних позицій аналізував названу проблему Дж. Берклі. Він визнавав реально існуючими тільки конкретні сприйняття ("ідеї") і душі ("духи"), їх носії. Щоб не залишитися на позиціях соліпсизму, Дж. Берклі зрештою перейшов із суб'єктивно-ідеалістичної позиції на об'єктивно-ідеалістичну, навіть відверто релігійну, визнаючи єдину духовну субстанцію – Бога.

Якісних змін зазнав ідеал цієї епохи, основною рисою якого був культ розуму. Це особливо переконливо проявилось у філософії Декарта, який вважав розум найвищим авторитетом в оцінці будь-яких поглядів, та у філософії Просвітництва. Про зміну ідеалу в Нові часи свідчать і ціннісні орієнтації протестантизму. Якщо класичне християнство орієнтувало людей перш за все на сферу духовного життя, зокрема проблему спасіння душі, то протестантизм орієнтував на повсякденне, практичне, "земне" буття, реабілітуючи його в очах віруючих. Таке розуміння сенсу життя проявилось насамперед у розробці його етико-гуманістичної проблематики.

У філософії Нового часу сформувались дві тенденції, які проявились у принципах, утилітаризму і Просвітництва.

Згідно з останнім, тільки викорінення нещастя і поширення освіти можуть привести до справжньої моральної досконалості людини. На подібних засадах ґрунтувалася більшість соціально-філософських і політичних концепцій, спроби пояснити основні підвалини суспільства, спираючись на уявлення про розумність, природність цих підвалин. В історії філософії суспільство тривалий час розглядалось як сукупність людських індивідів, які об'єднуються для задоволення "соціальних інстинктів" (Арістотель). Філософи Нового часу розглядали суспільство як об'єднання індивідів для контролю над своїми діями (Гоббс, Руссо), об'єднання, яке ґрунтується на конвенції, договорі, однакової спрямованості інтересів. Заперечуючи теологічне пояснення історичного

процесу, прибічники теорії суспільного договору утверджували раціоналістичні концепції природи суспільства. Проте ці концепції ґрунтувалися на позаісторичних уявленнях про незмінну сутність людини, нерозумінні закономірного процесу розвитку *людства*.

Спроба поширити принцип детермінізму (всезагальної причинної зумовленості явищ) на пояснення суспільних явищ не давало можливості збагнути секрети людського буття, його специфічної упорядкованості.

Деякі філософи Нового часу, а саме французькі матеріалісти XVIII століття, насамперед Гельвецій, визнавали закономірний характер історичного процесу, прогрес, зв'язок між різними епохами людської історії. Чільне місце у філософії цієї епохи посіла проблема держави, про що свідчить концепція "суспільного договору". Засновником тогочасного варіанту "суспільного договору" був голландський юрист і соціолог Гроцій (Гуродє-Гроєт). Згідно його концепції держава виникла в результаті угоди між людьми, які змушені перейти від незабезпеченого захистом природного стану до стану громадянського. У своєму розвитку означена теорія одержувала різні інтерпретації: від консервативної до революційно-демократичної. В різних варіантах ідею "суспільного договору" розвивали Гоббс, Локк, Спіноза, Руссо та інші тогочасні філософи. У книзі "Про суспільний договір" Ж.Руссо не лише критикував інститути феодальної держави і права, а й заперечував усю систему феодалізму в цілому, закликав до заміни існуючого ладу. Він вважав, що оскільки держава виникає на основі договору, то громадяни мають право розірвати цей договір у випадку зловживання владою.

Провідною ознакою філософії Нового часу була її орієнтація на науку як найвищу цінність. Водночас і сама філософія як наука набуває відносної самостійності й розвивається за своїми внутрішніми законами.

ЛЕКЦІЯ

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Мета лекції: визначити теоретичне підґрунтя діалектики XVII–XVIII сторіччя.

- План лекції:**
1. Філософське вчення І. Канта.
  2. Філософські системи Й. Фіхте.
  3. Філософія абсолютної ідеї Г. Гегеля.
  4. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.

Література до теми:

1. Історія філософії: підручник / за ред. Ярошовця В.І. Київ: ІРБІС, 2012. С. 203–279.
2. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. С. 308–339.
3. Причепій Є.М. Філософія: посібник. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2011 С. 264 –335.
4. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ: ОСНОВИ, 2005. С. 402–501.
5. Філософія. Курс лекцій /за ред. Бичка І.В. Київ: Либідь, 2011. С. 274–341.

Німецька класична філософія стала вершиною розвитку і водночас завершенням європейської науки ХУІІ-ХІХ ст. Це зумовлено перебудовою суспільної свідомості, яка перебувала під впливом Французької революції. До визначальних постатей німецької філософії належать І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шелінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбарх – творці вчення, яке стало завершенням німецької класики. Загальна спрямованість всіх вчень німецької класичної філософії полягає у прагненні створити єдину наукову філософію у вигляді цілісної системи. Філософія Гегеля постала вирішальною спробою побудови всеохоплюючої теорії, яка б пояснювала і узгоджувала між собою всі сфери реальності.

Ранній період творчості І. Канта (1724 – 1804 рр.), присвячений філософським проблемам природознавства, а також конкретно-науковим дослідженням в галузі фізики, астрономії, географії. Видатним досягненням

Канта у цей період було застосування діалектичних ідей для пояснення еволюції Всесвіту.

Основний, «критичний» період його творчості, пов'язаний з написанням трьох фундаментальних творів, в яких викладена система кантівської філософії. «Критика чистого розуму» присвячена проблемам гносеології, теорії пізнання («чистий розум» у філософській традиції того часу – це здатність до теоретичного, тобто наукового мислення). «Критика практичного розуму» слугує зразком етичного вчення Канта, згідно з яким «практичний розум» це застосування розуму для вирішення проблем людських стосунків в площині моралі, праві, політиці тощо). У "Критиці здатності судження", містяться основи кантівської естетики та теорії культури.

Провідне завдання своєї філософії Кант вбачав у критиці розуму. Водночас ця критика спрямована не на підрив, а на утвердження позицій розуму. Кант був вірним спадкоємцем раціоналістичної традиції класичної філософії, але він розумів, що засобами розуму, науковими методами неможливо розкрити всі таємниці буття. Принаймні Бог, душа, свобода – непідвладні науковому пізнанню.

Критику розуму Кант здійснює заради вирішення визначальної проблеми філософії – проблеми людини, її свободи і гідності. Гносеологічні дослідження спрямовані на пізнавальні можливості розуму, на особливості та принципи теоретичного пізнання підкорені етико-гуманістичній проблематиці.

Процес пізнання не є пасивним відображенням світу. Людина як розумна, логічна істота, не може мати справи з хаосом, не може пізнавати те, що не упорядковане, не оформлене. Природа людини така, що її розум перетворює хаос чуттєвого даного, невичерпну різноманітність світу на струнку картину світобудови. Ця "оформлена" розумом картина світу і уявляється нам світом, яким він є "сам по собі", "об'єктивно" насправді. Такі "упорядковуючі" схеми, Кант називає апіорними формами пізнання.

Людському розуму притаманні певні структури, певні засоби, якими він упорядковує чуттєві враження і уявлення ("означає "додосвідні"). Це форми, які

передують досвідному пізнанню і не залежать від самого досвіду. За Кантом, є два джерела пізнання – чуттєвий досвід і логічне мислення. Априорними формами чуттєвого пізнання є простір і час, априорними формами мислення – категорії, найбільш загальні поняття. Чуттєвий досвід без просторово-часових координат перетворився б на хаос різноманітних вражень і уявлень. Цілісне бачення предмета і світу стає можливим завдяки цим додосвідним схемам пізнання.

Кант не заперечував існування об'єктивного світу, незалежної від людини субстанції. Але достовірне знання про світ за межами чуттєво-емпіричного досвіду, про об'єктивну сутність світу отримати неможливо. Світ, яким він є сам по собі, за словами Канта, "річ в собі", принципово непізнаваний світ. Єдине, що можна сказати про об'єктивний світ, – це те, що він породжує чуттєві враження, стає імпульсом для чуттєвого досвіду. Світ, який стає доступним пізнанню і про який наука отримує певні знання, – це світ явищ, світ "речей для нас", тобто світ, яким він уявляється і яким дається в емпіричному досвіді. Той порядок і ті закономірності, що наука спостерігає і досліджує в фізичному світі, не є порядком і закономірностями самого світу. Ці закономірності і зв'язки є "упорядковувачими" формами самого розуму. Сам розум "вносить" в світ певний порядок і логіку.

Таким чином, Кант приходить до дуалізму, роздвоєння світу на сферу, яку можна пізнати науковими засобами (чуттєвий світ явищ, "речей для нас"), і сферу, недоступну розуму, – понадчуттєвий світ сутностей, прихований, загадковий і непізнаваний світ "речей в собі". Людина спроможна пізнавати речі тільки такими, якими вони їй уявляється, а не такими, якими вони є в дійсності. Як би не збільшувалося наше знання, воно ніколи не може бути абсолютним.

Існування Бога, безкінечність світу, безсмертя душі, людська свобода волі – все це є сферою моралі і віри, а не РОЗУМУ і науки. Наука отримує достовірні знання про світ явищ, про фізичний світ. А ці проблеми виходять за межі емпірично-досвідного світу, вони є предметом людської віри. Віра

знаходить своє виправдання, свої розумні підстави в моралі, в законах людської моральності. За І. Кантом, потрібно вірити в Бога, у безсмертя душі, потрібно бути впевненим в тому, що людина здатна на вільні вчинки, щоб чинити морально. Особливість Кантівської позиції полягає у тому, що він саме на моралі засновує віру, мораллю обґрунтовує релігію.

У "Критиці практичного розуму" Кант розробляє теорію моралі. На його думку, закони моралі повинні бути такими ж загальними і необхідними, як і закони науки. Намагаючись побудувати вчення про універсальну загальнолюдську мораль, Кант серед всіх можливих моральних правил і законів визначає один – основний моральний закон. Цей закон він називає "категоричним імперативом", тобто безумовним повелінням. Одне з формулювань даного закону є таким: "чини так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи б не ставився до неї тільки, як до засобу".

Вищим принципом міжлюдських стосунків, стверджує Кант, повинен бути не принцип корисності, а принцип абсолютної поваги до особистості. Відтак філософія Канта поставила людину у центр усіх проблем, підкреслюючи її безумовну цінність. Кант переорієнтував всю філософію на антропологічну проблематику. За Кантом, всі філософські проблеми зводяться до чотирьох питань: що я можу знати; що я повинен робити; на що я можу надіятися; що таке людина. Перші три питання зводяться, в свою чергу, до четвертого – основного.

Й. Фіхте (1762–1814 рр.) продовжує і розвиває ідеалізм Канта з позиції послідовного суб'єктивного ідеалізму. Намагаючись подолати кантівський дуалізм подвоєння світу на "світ сутностей" і "світ явищ", Фіхте будує свою філософську систему з єдиного принципу свободи і активності суб'єкта. У центрі його філософії - поняття "Я" як абстракції людини, моделі "людини як такої". Якщо Кант акцентував увагу на активності людини як суб'єкті пізнання, то для Фіхте людина є суб'єктом всієї соціальної дійсності, творцем самої себе і людської історії.

Основними проблемами філософії Фіхте стають проблеми суспільного життя, історії, свободи та призначення людини. "Моя система – стверджував Фіхте, – спочатку і до кінця є аналізом поняття свободи". З принципу свободи, творчої, активної діяльності людини виводить Фіхте всі основні положення свого "Науковчення".

"Науковчення" – головний філософський твір Фіхте. Як і всі представники класичної німецької філософії, Фіхте намагався створити наукову філософію. Для того вона повинна, на його думку, бути строго логічною і послідовною. Вся повнота реальності повинна бути виведена з єдиного принципу. Уся система "Науковчення" ґрунтується у Фіхте на трьох основоположеннях, трьох основних твердженнях:

Перше основоположення розкриває діяльну сутність людини. Вона полягає в тому, що людина здатна повністю визначати своє буття власною волею, здатна бути вільною, суверенною істотою. Людина виступає суб'єктом власного життя та історії, тобто сама створює себе, свою особисту та історичну долю.

Друге основоположення філософії Фіхте підкреслює, що весь навколишній світ, природа повинні розумітися, як продукт людської діяльності. Природа не є самоцінною для Фіхте, вона розглядається ним як сфера реалізації людської творчості, як матеріал для людини, який вона перетворює. Через освоєння навколишнього світу людина розкриває свої власні можливості, реалізує себе.

Третє основоположення лежить в основі *соціально-політичних поглядів Фіхте, на які вплинули ідеї Французької революції, ідеали громадянських прав і свобод*. Діяльний суб'єкт (Я) перетворює предметний світ (не-Я), освоює його. Внаслідок власної творчої діяльності, за логікою Фіхте, суб'єкт повинен, "повернутися до себе", тобто вдосконалити і розвинути власну родову, суспільну сутність. Цей процес не може бути остаточно завершеним. Вся історія людства – нескінченний процес наближення до ідеалу людини. "Я" у Фіхте розуміється не тільки як індивідуальне "Я", але як уособлене людство, як втілення здібностей і потенцій людства в особистості. Людина як соціальна істота може розвивати себе тільки в суспільстві. Але для того людська

спільнота повинна бути спільнотою вільних і незалежних особистостей, вона повинна бути такою, щоб в ній не "розчинилася" людська індивідуальність. Суспільство вважає Фіхте, повинно бути побудованим не на примусі, а на принципі рівності.

Г. Гегель (1770–1831pp.) створює всеохоплюючу систему об'єктивного ідеалізму, в якій він прагнув досягнути всі прояви світу, об'єднати в одній системі логіку, філософію природи, філософію духу, права, релігії, мистецтва, історії. Основними творами Гегеля стали "Феноменологія духу", "Наука логіки", "Енциклопедія філософських наук", "Філософія права" та ін.

Основним надбанням гегелівської філософії стало створення теорії діалектики як певного розуміння дійсності і філософського методу пізнання.

Діалектика в розумінні Гегеля полягає у безперервному розвитку сущого, джерелом якого є діалектична суперечність. Усе в світі виявляє свою протилежність (теза – антитеза). Взаємодія цих протилежностей породжує третю стадію, в якій протилежності об'єднуються і завершуються повним синтезом, який, в свою чергу, стає вихідним пунктом розгортання подальшого розвитку (тобто в основу цього процесу Гегелем покладена схема "теза - антитеза - синтез"). Будь-яка людська думка, будь-яка дійсність містить в собі суперечність, що є імпульсом її розвитку і переходу на більш високий рівень. Завдяки процесу єдності та протиставлення протилежностей відбувається саморозвиток світу.

Закони діалектики – це загальні форми суттєвих зв'язків у процесі розвитку. Основні закони діалектики – це закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні і закон заперечення заперечень.

Закон єдності і боротьби протилежностей виявляє причину та джерело розвитку. Джерелом розвитку є внутрішня суперечність предметів та явищ. Суперечність є відношенням між діалектичними протилежностями. Розрізняють формальні протилежності, які не мають внутрішнього зв'язку, і протилежності діалектичні – такі сторони єдиної сутності, які і

взаємозаперечують і, разом з тим, взаємодоповнюють одна одну (наприклад, спадковість і мінливість, диференціал та інтеграл, асиміляція і дисиміляція, аналіз і синтез тощо). Єдність протилежностей – це їх взаємопро-никнення і нероздільність, приналежність до однієї сутності. Боротьба – їх взаємовиключення в межах єдиного цілого. Взаємодія протилежних сторін і є джерелом саморуху, імпульсом розвитку певної сутності.

Закон переходу кількісних змін у якісні (або закон взаємопереходу кількісних і якісних змін) розкриває механізм розвитку, механізм появи нового, раніше не існуючого. Основними категоріями, що розкривають суть цього закону, є поняття кількості, якості, міри і діалектичного стрибка. Кількість – зовнішня визначеність предмета чи явища, яка позначається у величинах і числах. Якість – внутрішня визначеність предмета, усталена сукупність його властивостей та ознак. Міра – така єдність кількісних і якісних параметрів предмета, в межах якої дана якість ще не змінюється. Діалектичний стрибок – порушення міри і перетворення даної якості на нову. Будь-яке явище є єдністю кількісних і якісних характеристик. Кількісні зміни відбуваються поступово і безперервно, але – до певної межі, до досягнення певної міри. При порушенні певної міри відбувається раптовий стрибок, кількісні зміни перетворюються на зміну якості. Якщо кількісні зміни відбуваються поступово, то якість змінюється завжди у формі раптової зміни, діалектичного стрибка.

Закон заперечення заперечення визначає спрямованість і тенденцію розвитку. Діалектичний розвиток має спіральний характер: від простого до складного, від нижчого до вищого, але з частковим поверненням, з успадкуванням позитивного змісту попередніх ступенів. Певна єдність (предмет чи явище) в процесі власного розвитку відкидає від себе старе, відживше, те, що заважає подальшому розвитку (перше заперечення). Разом з тим, розвиток містить у собі й елемент спадковості, збереження в собі найбільш цінних моментів старого змісту, які мають право на існування і забезпечують цілісність предмета, збереження його специфіки. Здійснюється друге заперечення: часткове повернення до попереднього стану. Таким чином, в

процесі розвитку відбувається розрив із власним минулим, зі старим зміс-том, і, одночасно, здійснюється подолання крайнощів, часткове повернення і збереження всього цінного, що було на попередній стадії.

Діалектичне мислення, пізнання сутності речей та явищ відбувається за тими ж самими законами. Діалектика – це вміння виявляти і долати, розв'язувати суперечності. Діалектика – такий метод пізнання, такий спосіб мислення, при якому явища розглядаються в процесі змін, розвитку, в єдності і різноманітності їх властивостей, у взаємозв'язку протилежних сторін.

Стверджуючи саморозвиток світу, Гегель не мав на увазі матеріальний, природний світ, основою процесу безперервного розвитку є світовий розум. Світ в філософії Гегеля є не що інше, як історія розгортання і розкриття божественного начала.

В основі філософської системи Гегеля лежить поняття "Абсолютної ідеї", або "Абсолютного духу". Для Гегеля світ є упорядкованим, закономірним, доцільним, в ньому панує гармонія і логіка, тобто – розумність. Основою всього світу є об'єктивно існуючий світовий розум. Гегель був релігійною людиною і для нього всесвітнім Абсолютним духом може бути тільки Бог, якого він розуміє як максимум розумності і логічності. "Бог є в своїй сутності думка, саме мислення", – стверджує Гегель.

Отже, Абсолютна ідея є першоосновою, субстанцією всього існуючого, істиною світу. Абсолютна ідея розкриває себе в процесі розвитку. Процес розвитку Абсолютної ідеї є, разом з тим, процесом творіння, мета якого – самопізнання. Абсолютний дух прагне до самоусвідомлення, розкриває себе в створеному і досягає найвищого здійснення і самоодкровення в людському дусі. Християнська ідея створення Богом світу у філософській концепції Гегеля означає "внесення" в світ розумності.

На думку Гегеля, нескінченна і вічна природа Абсолютної ідеї може виразити себе тільки через власне самозаперечення, тільки в такому процесі, в якому вона набуває скінченної форми свого існування – форми природи і

людської історії. Спочатку Абсолютна ідея здійснює себе у просторі (в природі), а потім – в часі (в історії людства).

У книзі "Феноменології духу" Гегель розкриває історію розвитку людського духу. На його думку, індивід не народжується з готовим знанням і розвиненим розумом. Людина повинна пройти прискореним темпом весь шлях, що пройшло людство в духовному розвитку. Іншими словами, духовний розвиток індивіда здійснюється через освоєння культури людства. Духовна культура людства – це розвиток Абсолютної ідеї в історичному часі, від простих форм свідомості і самосвідомості до складних форм – моральної свідомості, релігії, мистецтва і філософії, яка є вершиною еволюції духу. Саме у філософії здійснюється зустріч індивідуального людського розуму із всесвітнім Божественним розумом.

Діалектика Гегеля є власно філософським методом пізнання, філософською логікою з певною системою категорій – гранично загальних понять.

Гегелівська діалектична система містить в собі близько сорока категорій (буття, кількість і якість, міра, явище і сутність, форма і зміст, матерія, закон, випадковість і необхідність, можливість і дійсність, ціле і частина, причина і наслідок, свобода і необхідність, протилежність, суперечність тощо). Розкриваються категорії у процесі розвитку від абстрактних, простих до конкретних, складних категорій.

Історичний розвиток розуміється Гегелем як лінійний процес сходження від нижчого до вищого суспільного стану. Це єдиний всесвітньо-історичний процес. Не всі народи рівною мірою включені в цей процес. За Гегелем, є історичні і неісторичні народи. Історичні народи безпосередньо мають причетність до реалізації логіки історії, вони усвідомлюють свою історію як частину всесвітньо-історичного руху.

Концепція Гегеля здійснила величезний вплив на філософську думку ХХ ст., але і викликала численні напади з різних філософських позицій.

Одним із перших критиків Гегелівської філософії став Л. Фейєрбах (1804-1872 рр.) У своїх працях "До критики філософії Гегеля", "Сутність християнства" та ін. Фейєрбах остаточно переорієнтовує класичну філософію на проблеми людини, її сутності, відчуження і свободи. Центром філософії Фейєрбаха стала морально-етична та антропологічна проблематика.

Свою філософську концепцію Фейєрбах ґрунтує на протилежних філософському ідеалізму засадах. Перш за все, Фейєрбах намагається переосмислити традиційне для класичної філософії поняття суб'єкта. Суб'єктом для нього виступає не пізнавальна істота, основна ознака якої – наявність розуму, а цілісна людина, в єдності її духовних, тілесних і родових (суспільних) якостей. Людину Фейєрбах розуміє як вищу природну істоту, вищу – завдяки тому, що вона є родовою (суспільною) істотою. Всі її природні якості, спільні з тваринними властивостями, одухотворені, вдосконалені, видозмінені життям в суспільстві.

Людина – природна істота, але вся її природа, за Фейєрбахом, відмінна від природи тварини. Людина є універсальною і активною істотою, яка не просто пристосовується до навколишнього середовища, а перетворює його родовим силам, які через освоєння культури стали її власними силами.

Родова сутність людини проявляється тільки у спілкуванні, у міжіндивідуальних стосунках Я і Ти. Єдність і взаємозв'язок Я і Ти стає основою моральної концепції Фейєрбаха. Безпосередня міжособистісна комунікація є сферою реалізації людиною своєї родової сутності, сферою розвитку суто людських здібностей індивіда.

Чільне місце в творчості Фейєрбаха посідає критика релігії. Для нього атеїзм був безпосередньо пов'язаний з моральною і політичною вимогою звільнення людських сил і оновлення суспільства. Причиною релігії Фейєрбах вважав почуття залежності, безсилля, страху перед природними силами, невідчужимими людям. Людське безсилля породжує богів. Релігія, вважав Фейєрбах, паралізує активність і творчі сили людини, тому він пропонує замінити релігійний культ культом людини, перенести любов до Бога на людей.

Своєрідним продовженням релігії Фейєрбах вважав ідеалістичну філософію. Тому критику релігії він поєднує з критикою ідеалізму. Відчуження від людини, її родової сутності – це те, до чого приходять і релігія, і ідеалізм.

Німецька філософія, особливо її класичний етап, сповнений творами Іммануїла Канта, Йоганна Фіхте, Фрідріха Шеллінга, Георга Гегеля, Людвіга Фейєрбаха є видатне досягнення світової філософської думки. Дослідження форм загальності, розвиток ідеї розмежування розсудку і розуму і його суперечливості, ідеалу знання (Кант), взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта, свідомого і несвідомого принципу діяльності (Фіхте), обґрунтування ідеї всесвітньої історії, закономірності суспільного розвитку, історичного прогресу (Гегель) і інші ідеї, теорії, концепції німецьких філософів стали підґрунтям, на якому розвивається вся наступна філософія, зберігається їх вплив і на сучасному етапі. Подальший розвиток німецької філософії пов'язаний з діяльністю нових поколінь філософів, які сприйняли різні аспекти багатогранного мистецтва німецьких вчених.

ЛЕКЦІЯ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНИ

Мета лекції: розкрити зміст філософських ідей в контексті духовної спадщини української національної культури.

- План лекції:**
1. Особливості української філософської думки.
  2. Визначальні періоди розвитку філософії в Україні.
  3. Філософські ідеї Г.Сковороди.

Література до теми:

1. Горський В.С. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 374 с.
2. Історія української філософії : підручник / за ред. Бондара С. В. Київ: Академвидав, 2018. 624 с.
3. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.

4. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій. Київ: Знання, 2012. 543 с.
5. Огородник, І. В. Українська філософія в іменах: навч. посіб. Київ: Либідь, 2017. 328 с.
6. Федів Ю.О. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Україна, 2017. 509 с.

Українська філософія є невід'ємною частиною національної культури, виявом духовної спрямованості українського народу. Самобутність світобачення українців зумовлена низкою чинників – природне середовище, геополітичне розташування України, характер родинних стосунків, побут, драматичні події історії тощо. Водночас визначальною рисою української культури є її "межовий характер" позаяк – це синтез Заходу і Сходу. Відтак філософія України формувалася на перетині Римської та Візантійської цивілізацій. "Межовий" характер української філософської думки виявляється в її відкритості, у вмінні і здатності "почути іншого", органічно включити в себе досягнення інших культур, бути тлом взаємодії та діалогу різних філософських течій. "Культура толерантності" зумовила неагресивність, довірливість, відсутність зверхнього ставлення до поглядів опонентів. Вітчизняна філософія стала відображенням українського менталітету якому властиві естетизм, ліризм, емоційно-чутливий характер (кордоцентричність), індивідуалізм, волелюбність, демократизм у суспільному житті, шанобливе ставлення до природи тощо.

Провідна ознака української філософії полягає у її антропологічних пошуках. Проблеми людини, її духовного світу повсякчас були центром філософування. Гносеологічні проблеми, навіть у класичний період розвитку української філософії XVIII–XIX ст., не стали предметом дослідження вітчизняних науковців. Можливо у цьому полягає недолік української філософської думки, оскільки філософія є, насамперед, раціональним способом вирішення світоглядних проблем.

Західноєвропейська філософія з її еталоном наукового мислення була націлена на пошук і досягнення істини абстрактно-логічним шляхом, за допомогою розвиненої системи філософських понять та категорій. Українська

філософія спрямовувалась не стільки на досягнення абстрактних істин про сутність буття, скільки на пошук правди і мудрості, на пошук відповідей на питання про сенс і спосіб життя. Така практично-моральна орієнтація української філософії викликала появу своєрідної традиції, яка набула назви "філософія серця" (різні її аспекти відображено в творчості Сковороди, Гоголя, Юркевича, Куліша та ін.). Сутність цієї традиції полягає в прагненні віднайти підґрунтя людського душевного життя. Саме "серце", з якого народжуються почуття, емоції, переживання, є дійсним осередком людської душі, а не безособовий інтелект. З "філософії серця" випливає і своєрідна гносеологічна позиція, яка оцінює емоції, почуття як шлях пізнання.

Характерною рисою української філософської думки є релігійне забарвлення, приналежність переважної більшості вчень до релігійної філософії (Сковорода, Гоголь, Юркевич, представники Кирило-Мефодівського товариства, традиції Київської релігійно-філософської школи).

Ще однією важливою рисою української філософії є естетичний спосіб філософування, тобто вияв філософських пошуків і філософських ідей у формах, які торкаються не лише розуму, але й серця людини. Сполучення філософських ідей з художньою виразністю, з символічно-образними формами було зумовлене високим рівнем філософічності всієї української культури і особливо – літератури. Поява професійної філософії в Україні датується XVII ст., але і до, і після того значний внесок в українську філософію був зроблений письменниками, поетами, публіцистами (варто згадати імена Сковороди, Гоголя, Шевченка, Куліша, Франка, Хвильового тощо). На думку видатного українського дослідника Д. Чижевського, вітчизняна філософія зазнала особливого впливу зі сторони антично-візантійської культури, культури бароко і романтичної культурної традиції. Відтак саме ці три типи культури стали основою для періодизації української філософії.

Перший період розвитку української філософії – князівська доба, починаючи з часів християнізації Київської Русі і закінчуючи втратою незалежності Галицько-Волинським князівством (з XI до сер. XIV ст.).

Філософія у цей період ще не виокремилася як специфічна форма духовної культури, вона була інтегрованою в єдиний культурний комплекс української духовності, що складався із сукупності релігійних (богословських), філософських, етичних, естетичних ідей. Духовним джерелом філософської думки того часу була антична спадщина і патристика (твори отців церкви – Іоана Златоуста, Григорія Ніського, Василя Великого, Григорія Богослова, Єфрема Сіріна, Іоана Лествичника, Іоана Дамаскіна та ін.). Крім перекладів біблійних книг, античних, візантійських, болгарських авторів, творів отців церкви та їх тлумачень, з'являються і оригінальні твори мислителів Київської Русі. Зокрема, "Слово про Закон і Благодать" Київського митрополита Іларіона, проповіді Кирила Туровського, "Послання пресвітеру Фомі" Климента Смолятича, "Повчання" Володимира Мономаха, "Слово о полку Ігоревім", "Повість минулих літ", "Слово про віру варязьку" Феодосія Печерського та ін.

Філософські роздуми киеворуської доби торкаються проблем знання і мудрості, осмислюється роль книжного слова, вміння перекладати і витлумачувати текст Святого письма і праць отців церкви. Визначальне місце у розробці етичної проблематики посідає так звана агіографічна література (життєопис святих). У численних "Патериках", "Житіях святих" формується етичний ідеал християнина. Образ святого постає втіленням морального ідеалу (любові, милосердя, внутрішньої гармонії і миру, терпимості). Саме у цей період зростає інтерес до окремої особистості, до особливостей її внутрішнього світу і своєрідності життєвого шляху. Проблема добра і зла поєднується з проблемою святості і гріховності людини, з поняттями плоті і душі, тіла і духу. За часів Київської Русі виникають перші спроби осмислення співвідношення понять необхідності ("закону") та свободи ("благодаті").

Другий період філософської думки в Україні охоплює період XV–XVIII ст. Це так звана доба бароко української культури.

Для цієї доби характерні декоративність, театральність, пишність, прагнення до контрастів, до синтезу і сполучення протилежних стилів, жанрів, ідей, злам звичних уявлень; перебільшення у виявах почуттів, захоплення

символічністю, метафоричністю, яскравою образністю. Ідеалом культури барокко стає "героїчна особа". Щодо філософії, то стиль бароко яскраво виявився в поєднанні античної і християнської духовних традицій з символізмом і алегоричністю риторики, що були притаманні творчості Сковороди, проповідям С. Яворського, Ф. Прокоповича.

На філософську думку цього періоду вплинули ідеї західноєвропейського Ренесансу і епохи Реформації. Адже саме в цей час вперше виникає професійна філософія в Україні, пов'язана з діяльністю Києво-Могилянської Академії.

Наприкінці XVI століття в Україні значно поживається культурне життя, зміцнюються зв'язки із Західною Європою. Поширюється релігійна боротьба: спочатку з протестантським рухом, а пізніше – з католицизмом. З боку православ'я опір чинять так звані братські організації, теологічні школи, найвпливовішими з них були Острозька і Київська. Виникає плеяда письменників-полемістів (Г. Смотрицький, М. Смотрицький, С. Зізаній, І. Вишенський), які впроваджували раціоналістичний спосіб критики католицьких догматів і схоластики.

Значний поступ вітчизняної філософії відбувся з часу створення Київської братської школи під керівництвом митрополита П. Могили (1632 р.), яка згодом набула статусу Академії. Діяльність Києво-Могилянської академії позначена двома етапами.

Перший етап охоплює час від заснування до кінця XVII ст. Це був період відмежування філософії від теології, від богословської проблематики. Під впливом схоластичної традиції вперше вітчизняні дослідники звертаються до формальної логіки як способу філософування. Література доби Відродження сприяла розробці натурфілософської традиції пантеїзму. Патристична спадщина та ідеї ренесансного гуманізму зумовили морально-етичні пошуки, в яких людина визначалась як "мікрокосм" у "макрокосмі" Всесвіту.

Другий етап (XVIII ст.) – позначений впливом західноєвропейської філософії Нового часу і раннього Просвітництва. Натурфілософія, теорія пізнання, логіка стають основними проблемами в курсах професорів Києво-

Могілянської академії. В означену добу стверджується ідеал самодостатності природи, що розвивається за власними законами (деїзм). Увага вчених акцентується на гносеологічних проблемах природознавства. Поняття матерії, руху, простору і часу розглядаються з позиції механістичної концепції.

Релігійне спрямування навчальних курсів Києво-Могілянської академії поєднувалося з критикою середньовічної схоластики. Етико-гуманістична проблематика (проблеми сутності людини, місця її у Всесвіті, сенсу людського існування, проблема свободи волі, блага і щастя, питання людської добродітності), вивчались з позиції гуманізму, релігійної толерантності та демократизму.

Третій період української філософії визначається як філософія періоду романтизму (XIX – поч. XX ст.). Особливе місце у філософії цього періоду посідає соціально-філософська проблематика, зокрема проблема співвідношення особистості і суспільства, людини і нації. Духовну атмосферу України цього періоду зумовили дві впливові європейські культурні традиції – просвітництво і романтизм. Водночас саме романтична течія стала домінуючою, оскільки вона найбільше відповідала самій сутності української духовності.

Романтизм став своєрідним антипросвітницьким рухом, пов'язаним з розчаруванням в історичному прогресі, у можливостях розуму і науки. Світ виявився негідним розуму, а соціальна дійсність – ворожою природі людини, її особистій свободі. Філософи доби Романтизму звертались до народної традиції, до колективної мудрості народу, до історичного минулого нації як орієнтиру для сучасності. Ідея національного розвитку бере свій початок у межах культури романтизму. З XIX ст. "філософія національної ідеї" набуває значущості поряд з "філософією серця".

У філософії періоду романтизму переосмислюється образ людини і природи. Просвітницькому уявленню про природу як складного механізму протиставляється образ природи як одухотвореного, живого цілого. У природі вбачається джерело творчого натхнення, вона починає розглядатися крізь

призму людських переживань і настроїв. У розкритті таємниць природи і людської душі надається перевага не розуму, а почуттям, художній уяві, підсвідомим виявам людської душі, які вкорінені, зокрема, в народному дусі, його мудрості і творчості.

Романтична традиція відкриває в людині глибинні суперечності божественного і демонічного, звертає увагу не тільки на розумність і доброту як "природні" властивості людини, але й на темні, ірраціональні сторони її душі. Романтизму притаманна ідея неповторності і надзвичайної цінності особистості (антропоцентризм). Романтичне світобачення є усвідомленням розладу між ідеалом і дійсністю і, разом з тим, всеохоплюючою жадобою оновлення і досконалості, прагненням досягти ідеалу.

Романтичні ідеї найбільше відображені в творчості М. Гоголя. П. Куліша, Т. Шевченка. М. Костомарова, П. Юркевича. С. Липинського, Д. Донцова. Особливість українського романтизму полягає у зв'язку з "філософією національної ідеї", а також прагненні поєднати антропологічні, соціальні, національні ідеї з ідеями християнства.

Початок періоду романтизму в українській філософії був пов'язаний з виникненням перших університетів (у Харкові, Києві, Львові), з поширенням через них ідей французького та німецького просвітництва, а також – німецького романтизму. Найбільш значним центром філософської думки першої половини XIX ст. стає Київська духовна академія, а пізніше – Київський університет, в яких формується Київська релігійно-філософська школа (її представниками були С. Гогоцький, О. Новицький, П. Юркевич та ін.).

П. Юркевич став найвидатнішою постаттю філософії періоду романтизму. Він піддав критиці раціоналістичну просвітницьку ідеологію, вульгарно-матеріалістичні і натуралістичні концепції людини. Юркевич створює вчення про серце як осередок, центр духовного життя особистості, як сферу примирення науки і релігійної віри. Своєрідним продовженням ідей Юркевича стала екзистенційна Київська школа кінця XIX – поч. XX ст.

Визначним представником в тогочасної філософської думки України, став М. Драгоманов. Витоки його творчості знаходяться саме у романтичній традиції, але згодом філософ полишає романтичну течію і переходить на позиції європейського позитивізму і раціоналізму, негативного ставлення до релігії, на позиції лібералізму і космополітизму.

Перша спроба розробки філософії української ідеї належить представникам Кирило-Мефодіївського товариства (1845-1847рр.) М. Костомарову, П. Кулішу і Т. Шевченкові. В ідеології кирило-мефодіївців злилися, на думку Чижевського, романтична традиція, національно-політичний радикалізм і віра в можливість перебудови всього життя на основі християнських принципів.

Громадянський рух другої половини ХІХ ст. сприяв філософській творчості багатьох діячів української культури – О. Потебні, М. Драгоманова, І.Франка, трохи пізніше – Б. Кістяківського. В. Вернадського, М.Грушевського, В. Винниченка та ін.

Провісником філософії українського духу був Т.Г.Шевченко. Важливою рисою його філософських, суспільно-політичних поглядів була послідовна і безкомпромісна антикріпацька спрямованість, непримиренна боротьба проти самодержавної політики національного гноблення народів, відстоювання демократизму у національному питанні. В історичному минулому України його цікавили події і традиції, пов'язані з визвольною боротьбою українського народу проти іноземних загарбників, проти соціального рабства і національного гноблення. Поет-філософ високо оцінив Запорозьку Січ, яка відіграла важливу роль в історії України і становить її славетну сторінку.

Світосприйняттю Шевченка притаманний принциповий антропоцентризм, який зумовлює сприйняття навколишнього світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людини. Його особиста доля й доля його народу стають віддзеркаленням одне одного. Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалася на національній

ідеї українського народу, його ментальності. Т.Шевченко вірив у те, що представники науки і техніки допоможуть трудящій людині, що їхні відкриття служитимуть трудовому народу. Майбутня Україна повинна стати світом, звільненим від зла.

М.Костомаров – історик, етнограф, громадський діяч. Особливе значення при вивченні його соціально-філософських поглядів має праця “Книга буття українського народу”, у якій висвітлюється трагічна історія українського народу і виголошується впевненість, що він обов’язково відродиться як самобутній культурний етнос. У 1861 р. Костомаров публікує велику статтю, в якій робить спробу проаналізувати основні риси української духовності у порівнянні з російською й доходить до висновку, що український народ має свої власні етнопсихологічні характеристики, які виокремлюють його серед інших народів.

Значний внесок у розвиток вітчизняної філософії зробив видатний український письменник, науковець, громадський діяч І. Франко. Закінчив філософський факультет Львівського університету (1880), мав вчену ступінь доктора філософії, яку отримав у Віденському університеті (1893).

Світогляд І.Франка формувався в складних умовах пореформеної Галичини під вирішальним впливом революційного демократизму Т. Шевченка, російських революційних демократів ХІХ століття, тісного зв’язку з робітничим і демократичним рухом Західної України.

І.Франко доводив безмежність пізнання на противагу агностицизму, вірив у пізнаванність світу і його закономірностей. “Немає певних меж, – писав він, – котрі вказують людині: до сих пір дійдеш, а далі – ні. Те, що вчора пізнати здавалося неможливим, виявляється можливим сьогодні”. Природа, на його думку, пізнавана, вона є своєрідною книгою, яку людина повинна читати, щоб бути щасливою, бо знання законів розвитку полегшить її життя. Тільки матеріалістична філософія, підкреслював І.Франко, може дати людям можливість відкрити безліч таємниць, розкрити їх, пізнати і використати, бо лише вона здатна об’єктивно визначати закони суспільного розвитку.

І.Франко вважав, що процес пізнання надзвичайно складний і його результати повинні підкріплюватися практикою. Однак він не зміг збагнути всієї складності процесу пізнання, не піднявся до розуміння практики як сукупної матеріально-предметної діяльності людини. Практику Франко розумів як критерій вірності відображення дійсності в художніх образах.

За прикладом Т. Шевченка Франко не втомлювався закликати український народ до боротьби за своє соціальне і національне визволення. Його громадська, літературна і наукова діяльність характеризується, насамперед, соціально-політичною спрямованістю, революційністю, що відображала боротьбу проти поневолення. І в цій боротьбі видатний філософ проявив себе як революціонер-демократ, мислитель, традиції якого є цінним надбанням української суспільно-політичної думки.

Особливе місце в історії української філософії посідає творча спадщина Г. Сковороди (1722–1794 рр.) – філософа, поета і мандрівника. Ще за життя про нього склалися легенди, як про українського Сократа. У 16 років він став студентом Київської академії, певний час пробув у двірській капелі у Петербурзі, мандрував по країнах Західної Європи, опанував кількома іноземними мовами, вивчав філософію, був знавцем античної і патристичної літератури. Часом свого становлення і особистісного утвердження Сковорода вважав свої 30 років, літературну діяльність він почав з другої половини 60-х років. Щоправда, вже після смерті стають відомими цикли його філософських діалогів ("Наркіс", "Симфонія наречена книга Асхань", "Жена Лотова" та ін.).

Сковорода став народним учителем у найглибшому значенні цього слова. Не будучи ченцем, він стає носієм кращих якостей чернецтва. Абсолютна злиденність і безпритульність, моральна чистота, любов до людей, простота у всьому, життя в Богові – це був життєвий шлях Сковороди. На його могилі написано: "Світ ловив мене, та не піймав". Любов до Бога стала основою його існування і творчості.

У центрі уваги філософії Сковороди – релігійні і моральні проблеми, які він викладає мовою образів, символів, метафор. Методом вивчення означених

проблем є пошук і протиставлення протилежностей, протиріч, антитез. Для Сковороди весь світ є наскрізь просякненим протилежностями (життя - смерть, світло - тінь, безглуздя - мудрість, плач - сміх, безчестя - слава, лютість - милість, початок - кінець тощо). Злиття протилежних ознак в світі є символом його колового руху. Усе в світі рухається між протилежностями у колі, початком якого є відпадання від Бога, а кінцем – повернення до нього.

Сковорода не створює теоретично оформленого і систематизованого вчення. Саму філософію він розумів як "практичну" філософію, як вміння жити в Богові, у гармонії з природою, у мирі з людьми і власною совістю. "Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія", – стверджував Сковорода.

До провідних ідей Сковороди належать:

- вчення про людину, про самопізнання як єдиний шлях до Бога і до щастя;
- вчення про три світи, які складають все існуюче:
- ідея подвійної природи трьох світів;
- "філософія серця" як осередку духовного життя людини та головного інструменту самопізнання;
- етичний ідеал "нерівної рівності" та ідея "сродної" праці.

На думку Сковороди, по своїй любові до людини Бог дав їй все необхідне, причому все, що потрібне, зробив легким, а важке – непотрібним. Найбільш потрібним для людини є щастя, "мир душевний". Щастя – доступне всім, воно полягає в пізнанні самого себе як образу Божого. "Пізнай себе", "поглянь у себе" – стає центральним мотивом філософії Сковороди.

Усе створене Богом, можна визначити як три світи, гадав Сковорода. Першим є загальний світ, "де живе усе породжене", "він складається із незчисленних світів і є великий світ" – макросвіт. Другий світ – мікрокосмос, людина. Третій світ – символічний світ Біблії. Символи Біблії "ведуть думку нашу до розуміння вічної природи". Кожен із трьох світів, за Сковородою, складається з двох "натур", тобто має подвійну природу: одна – видима (матеріальна), друга – невидима (божественна). Невидима натура і є Богом,

який пронизує собою все суще. Сковорода приєднується тут до ідеї ренесансного пантеїзму – ототожнення Бога і природи, "розчинення" Бога у світі. Макросвіт за зовнішньою матеріальною "оболонкою" приховує внутрішній, божественний сенс. Мікросвіт містить у собі гріховну, тілесну, земну природу людини, але й, разом з тим, правдиву, дійсну природу – людину як образ і подобу Божу. За мертвою буквою Біблії, за "видимою натурою" тексту потрібно впізнати і розгадати живий дух, невидимий сенс божественного одкровення.

На противагу Просвітництву і раціоналізму XVIII ст. Сковорода створює своє вчення про "серце", як позасвідомі і надрозумові глибини людської душі. Серце – "безодня" людської душі, через яку відкривається божественна "безодня". "Безодня кличе безодню", через пізнання себе людина пізнає Бога, любов до Бога є одночасно любов до себе. Тому символом людини, що пізнала себе і Бога, є Нарцис, він любить себе самого – отже, він любить Бога. Серце, а не розум виступає джерелом бажань, почуттів і думок. Серце – символ того, що називається душею, осереддяв людського в людині, її таємничою, непізнаваною сутністю.

Водночас людське серце є інструментом пізнання. Адже саме у серці повинні з'єднатися розум і віра, розум і воля людини. Мета самопізнання – розумом осягнути, а волею наблизитися до Бога, до істини. "Сердечне" пізнання, як пізнання правдиве, здійснюється через символи і образи.

Етичне вчення Сковороди спрямоване на пошук шляху, що веде до дійсної Людини, до щастя, до "обоження", до уподоблення Богу. Людська доля залежить від її природних нахилів, а тому у кожній людині є нахил до "сродної" собі справи. Для досягнення внутрішнього спокою і миру потрібно дотримуватися правила про "сродність", жити у злагоді з індивідуальним характером, із власною природою, не насилувати своїх схильностей і обдарувань. Тому етичним ідеалом Сковороди є ідеал нерівної рівності. Усі люди – лише "тінь" справжньої Людини, усі рівні перед Богом. Разом із тим, всі – різні, тому що мають свою власну "натуру". Сковорода ілюструє цю ідею

символом: Бог уподібнюється фонтану, що заповнює водою різні посудини за їх обсягом; "менший посуд менше має, але в тому є рівний більшому, що однаково є повний". Мета всіх людей єдина – наближення до Бога, але кожна людина має свій шлях до цього, своє призначення.

Філософські ідеї Г. Сковороди засвідчують, що він першим "дозволив" собі мати особистий світогляд, який суттєво відрізнявся від санкціонованого церквою. Водночас йому вдалося відродити в Україні той тип філософування, який культивувався ще в Київській Русі і був відомий під назвою "філософування у Христі". Це була філософія, яка найбільше цінувала злиття життя та духовного прозріння, вчинку та моральності.

ЛЕКЦІЯ

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Мета лекції: означити провідні напрямки розвитку філософського знання XX - поч. XXI ст.

- План лекції:**
1. Визначальні риси неопозитивізму.
  2. Дослідницька спрямованість структуралізму.
  3. Проблемне поле герменевтики.

Література до теми:

1. Гринів О. І. Філософія: курс лекцій. Львів : Тріада плюс, 2016. С. 275-316.
2. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник. Вид. 5-те, випр. і доп. Львів : Магнолія плюс, 2011. С.391- 435.
3. Поцюрко М.І. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : Сполом, 2014. С.182-207.
4. Причепій Є. М. Філософія : посіб. Київ : Академія, 2016. С.413-444.
5. Синиця А. М. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : ЛДУФК, 2014. С.99-108.

Філософія науки, що виникла в середині XIX ст., пережила стадії: позитивізм (позитивної філософії), емпіріокритицизм (критики змісту понять з позиції досвіду) і в XX ст. представлена неопозитивізмом (логічним позитивізмом або логічним емпіризмом). З позиції неопозитивізму предмет філософії – теоретико-пізнавальний і логічний аналіз мови науки як найбільш значимого для людини. Аналіз спирається на поняття і операції мислення (поділ на частини, співвіднесення частин, уточнення їх властивостей, інтерпретація та ін.), що допускають підтвердження або відтворення досвідом, або логікоматематичними процедурами. Метою аналізу служить розрізнення змістовних і осмислених висновків, з одного боку, і нісенітних - з іншого. Осмислені змістовні висловлення, які називають синтетичними, – це висловлювання про дослідні дані (протокольні висловлювання і всі інші, що зводяться до них). Осмислені беззмістовні (тобто позбавлені досвідного змісту) висловлювання, які називають аналітичними, є тавтології логіки і математики (на взірець «неодружений мужчина - холостяк», $A=A$). Висловлювання осмислене, якщо зводиться до аналітичних або синтетичних висловлювань, тобто його можна перевірити, верифікувати прямо або опосередковано досвідом або звести до тавтологій логіки і математики. Аналітичні або синтетичні висловлювання, що не верифікуються, є позбавленими змісту. Такі висловлювання є псевдовисловлюваннями (удаваними), застосування яких до дійсності не здатне змінити її. До розгляду псевдо-висловлювань потрапляють усі метафізичні, тобто абстрактні, загальні висловлювання про світ матеріалізму, ідеалізму, інтуїтивізму та інших філософських учень, а також релігії.

Обмеження предмета філософії аналізом мови науки, зокрема застосування теорії типів або ієрархії мов, позбавило філософію права на власне пізнання навколишнього світу. На думку філософа Б. Рассела, таке обмеження сприймається як логічна конкретизація претензії філософії на універсальність предмета: мова філософії має належати до іншого типу, ніж мова науки, і виражене нею знання не може бути рівноцінним науковому - єдино можливому

позитивному знанню про зовнішній світ. Вибір позитивізом мови логіки як універсальної мови вираження всього знання зробило логіку рівноцінною філософією науки. Не випадково дослідження з філософії науки вносять, як правило, до логіки і методології (приписам теоретичної і практичної діяльності) науки. Логіка оперує лише з формами думки, поняттями і формами мови. Це зобов'язує до того, щоб вважати найбільш точним уявленням дійсності її мовне вираження. Мисляча людина все сприймає і пред'являє в мовній формі (у формі висловлених або невисловлених понять і суджень), точніше, слів і речень. Мова важлива не лише для логіки, але й для самої науки. Те, що сприймається і повідомляється, визначається наперед можливостями мови, їх висловлюваністю.

Проголосивши метою філософії науки очищення мови від нісенітних висловлювань, неопозитивізм надав перевагу штучним мовам перед природними, особливо буденними з їх смисловою багатогранністю і психологізмом. Сміслова визначеність (унаслідок явних визначень понять і правил вживання) штучних мов, тим не менш перетворюється в послаблення їх виражальних можливостей. Виявилось, що не тільки в штучних мовах, але й у природних не вдається суворо логічно відобразити відносини між висловлюваннями теорії і спостереженнями, зрештою, як і саму процедуру верифікації (ланцюг визначень між висловлюваннями спостереження і теоретичними висловлюваннями, або дедукцію теоретичних висловлювань спостереження).

Висловлювання принципів і законів теорії, будучи загальними, не виводяться з одиничних висловлювань спостереження і складають найбільш цінну частину теорії. За інтуїтивними і прагматичними міркуваннями виглядають прийнятними, а за логічними міркуванням, як такі, що не підлягають верифікації, повинні вважатися неприйнятними і нісенітними. Визнаючи пріоритет реальної науки, неопозитивізм тим самим припускав осмисленість її теоретичних висловлювань і послаблював вимоги формально-логічної вивідності їх із висловлювань спостереження. У сучасних умовах

принцип верифікації (який часто називають принципом підтвердження) залишається інтуїтивно прийнятним, але відсутність точної моделі його застосування позбавляє його оригінальності, на яку претендував неопозитивізм.

Якщо дотримуватися правил формальної логіки, то настанова емпіризму (або сенсуалізму) про винятковість досвіду (або відчуття) як джерела пізнання передбачає вихід із досвіду (або відчуття) усіх змістовних знань розуму. А ті засоби пізнання і знання, за допомогою яких розум виконує маніпуляції змістовними знаннями і які не мають явного досвідного походження, слід віднести до беззмістовних, хоча і таких, що мають зміст, призначення засобів маніпуляції. Тоді засобами маніпуляції виявляються логіка і математика, широта застосування яких оплачується позбавленням їх дослідного змісту, їх віднесеності до об'єктів поза розумом. Послідовно дотримуючись настанови раціоналізму про універсальність розуму як джерела і засобу пізнання, необхідно показати здатність розуму власними засобами, тобто логіко-математичними, виходити за межі в сферу об'єктів поза розумом. Така здатність несумісна з проголошеним призначенням розуму.

Неопозитивізм показав, що визнання якісної відмінності емпіричних і теоретичних висловлювань виключає їх логічний взаємозв'язок, а позалогічні відносини між ними мають психологічні переходи з їх суб'єктивізмом. Відмова від такого розрізнення не усуває проблему кваліфікації висловлювань, а лише наперед визначає її: доводиться розрізняти елементи, яким надається перевага, висловивши всередині наукового знання або відрізняти наукові висловлювання від позанаукових, що виражають дані спостереження. Явний недолік концепції позитивізму - спрощене уявлення наукового знання співвідносинами аналітичних і синтетичних, теоретичних і емпіричних висловлювань, що розрізняються, оскільки втрачається багатство відтінків дійсних висловлювань науки. Навряд чи є виправданим звинувачення науки в нерозбірливості, нечіткості визначень використання понять і суджень, що покривають її кінцевими успіхами, але позбавляють її права бути зразком інтуїтивної ясності і логічної досконалості, не здаються виправданими. Водночас зі звинувачень

неопозитивізму виросла хвиля постпозитивізму (у вигляді критичного раціоналізму, концептуального еволюціонізму, гносеологічного анархізму та ін.). Її початки можна вбачати у філософії аналізу буденної мови, перші кроки якої зроблені одним з фундаторів неопозитивізму, Л.Вітгенштейном.

Поряд з критикою логічних і теоретико-пізнавальних настанов неопозитивізму значне місце в постпозитивізмі посідає уявлення науки, відмінне від неопозитивістського. З точки зору неопозитивізму, наука підлягає безперервним змінам у зв'язку з накопиченням знань, емпіричних у кінцевому рахунку. Переривистість, стрибки властиві змінам мовних і логічних структур, вибір яких, за погодженням, створює різноманітність емпірично еквівалентних наукових теорій. Емпірична еквівалентність наукових теорій знаходить вираз у віднесеності їх до однієї і тієї ж нейтральної мови спостережень. Безперервність розвитку науки виражається у зведеності наступних наукових теорій до попередніх при граничних значеннях деяких визначальних величин, що іменується підпорядкованістю існуючих в еволюції теорій принципу відповідності. Критичний раціоналізм (представлений М.Бунге, Т.Куном, частково П.Фейєрабендом) заперечує існування нейтральних, незалежних від наукової теорії мови спостережень і нетеоретизованих фактів у науковому пізнанні. Заперечується також і нагромаджувальний характер розвитку наукового знання.

Еволюція – це нормальний розвиток науки в межах прийнятої системи форм поглядів, коли вирішуються головоломки. Невирішені головоломки складають аномалії, накопичення яких у кінцевому підсумку породжує невпевненість у системі форм поглядів і приводить до відмови від неї. Співтовариства, які розділяють різні системи форм поглядів знаходяться у антагонізмі: факти, аргументи і мова кожного з них непроникні одні для одних, їх можна не помічати як неіснуючі. Коли кількість аномалій стає нестерпною, настає крах системи форм поглядів, припиняється нормальний розвиток науки, відбувається революція, прийняття нової системи поглядів.

Прийняття нової системи поглядів є залученням у нову віру, що виключає раціональні процедури пояснення, доведення і досягнення розуміння, через принципову замкнутість кожної системи форм, неперекладності їх мов. З прийняттям нової системи форм знання, стара повністю відкидається: усі факти старої виявляються фактами лише остільки, оскільки можуть виражатись мовою нової системи форм. Існуюче значення є не сумою знань попередніх систем форм, а знанням панівної системи форм одного і того ж слова, що витиснули попередні. В уявленнях Т. Куна про розвиток науки відображена соціально-психологічна сторона його особистості. Про правдоподібність і суть повноти її можна сперечатися, проте беззаперечно те, що врахування власної мети і цінностей науки, що визначають характеристики вчених, неможливо відрізнити вчене співтовариство від будь-якого позанаукового співтовариства, об'єднаного своїми правилами.

Врахування межі і цінностей науки притаманне методології науково-дослідницьких програм І. Лакатоса, в якій розвиток науки поданий у вигляді зміни науково-дослідницьких програм, що включають пояснення і передбачення фактів. Науково-дослідницька програма складається з твердого ядра методології і захисного поясу допоміжних гіпотез. Тверде ядро – це наукова метафізика, тобто сукупність тверджень про структуру аспекту реальності, який досліджується. Ці твердження, що не підлягають перевірці експериментом, мовчазно визнаються неспростовними в межах системи форм одного і того ж слова і захищаються дослідницькою програмою. Вчені знають про існування аномалій (фактів, дослідних даних, що суперечать твердому ядру програми), але відсувають їх доти, поки неослабне сила дослідницької програми. Лише коли ця сила іде на спад, починають звертати увагу на аномалії.

Методологія дослідницької програми включає позитивну і негативну евристики. Позитивна евристика визначає вибір проблем дослідження, способів вдосконалення, створюваних за планом програм, теорій, передбачає контрприкладів й аномалії, вчить, як слід змінити ту чи іншу теорію, щоб ці

аномалії перетворилися в підтверджуючі теорію приклади та ін. Негативна евристика має ряд правил, що вказують, яких шляхів, способів і методів слід уникати в науковому дослідженні, забороняє розвивати теорії, несумісні з початковою дослідницькою програмою, скеровувати висновок від хибності наслідку до хибності початку, на тверде ядро програми і змінює мету, переспрямовує її на захисний пояс гіпотез, що створюються навколо ядра.

Теоретизованість фактів і несумірність мов їх вираження (оскільки будь-яка смислова відмінність мов, на думку Т.Куна і П.Фейєрабенда, означає їх несумірність), надають науковому пізнанню ситуативний, конкретний характер. Неможливі загальнонаукові стандарти для порівняння теорій або окремих знань, тому що кожний стандарт є частиною обраної теорії, а ця теорія, у свою чергу, складає частину світогляду, що відображає інтереси індивіда або певної соціальної спільності людей. Не виправдовують їх і приклади з історії науки. П. Фейєрабанд показує, що наука розвивається рівнозначно завдяки й наперекір будь-якому визнаному стандарту: дослідної підтверджуваності, що пояснює здібності, передбачувальні здібності, логічній суперечливості, дотримання авторитету і традиціям. Відсутність єдиних стандартів поширюється і на саму раціональність: немає універсальної або вищої раціональності, у кожному випадкові раціональність своя.

У кожному кроці пізнання, зупиняючись перед необхідністю вибору із великої кількості можливостей, індивід або співтовариство вчених керуються своїми стандартами, оцінити які шляхом порівняння зі стандартами інших людей неможливо, бо це пов'язано з переходом до непорівнюваних мов. Вибір лежить повністю на совісті індивіда, який, однак, може бути неупередженим або упередженим, дослідником або пристосованцем, інтелектуально чесним або шарлатаном, таким, що надає перевагу в мисленні аналітизму або синтетизму, інтуїтивну ясність або формальну правильність та ін. Наукові знання, на погляд П. Фейєрабенда, пронизані соціальними, політичними, етичними і навіть релігійними і міфологічними забобонами. Тим самим наукове знання не краще і не гірше будь-якого іншого знання. Існує лише один принцип, який можна

захищати за будь-яких обставин і на всіх станах людського розвитку, – припустиме все. Ґрунтуючись на своєму пізнанні уявлення пізнання, П.Фейєрабенд проголошує нерівномірність розвитку різних рівнів і форм наукового знання і циклічність розвитку науки, в межах інтелектуальних традицій, що змінюють одна одну.

Оцінюючи розвиток науки в поняттях прогресу, регресу, нагромадження знань або зміни одних іншими, П.Фейєрабенд поділяє відносні погляди Т.Куна та І. Лакатоса. Аналіз теорії пізнання і концепція розвитку науки П.Фейєрабенда, які базуються на антипозитивістських основах, свідчать про те, що сприйняття їх викличе визнання невідрізнюваності наукового знання від позанаукового (у тому числі антинаукового) і спрощену вульгарну соціологізацію наукового пізнання і розвитку науки. Слід відмітити, що на велику кількість запитань філософії науки: співвідношення значення й істини, істини і реальності, природа індукції, характер обґрунтування правил дедукції, ґносеологічний статус спостережуваного тощо, – немає вичерпних і беззаперечних відповідей. Багатогранність і складність питань, їх прямий зв'язок з проблемами науково-технічного прогресу обумовлюють першорядну роль філософії науки у сучасній західній філософії.

Перехід ряду гуманітарних наук (лінгвістики, психології, історії культури) від опису спостережуваного до дослідження його структури, що виражена у формі формально-математичних визначень ототожнювати різноманітні сукупності спостережуваного, створив структуралізм – конкретно-наукове і філософське розуміння структурного методу. У конкретно-науковому розумінні структурний метод полягає у виявленні групи відносин між елементами об'єкта, тих, що зберігаються (інваріантних) при деяких перетвореннях елементів, їх перестановці, зміщенні та ін. Групам перетворень відповідають множини об'єктів однакових структур, але таких, що відрізняються елементами, які змінюються при перетвореннях. Кожний об'єкт множини - результат певних перетворень будь-якого іншого об'єкта множини. Спостережуваними об'єктами гуманітарних наук є які-небудь знакові системи, що складаються із символів,

слів чи образів. Структуралізм шукає за явним, свідомим вживанням знаків, використання неявних, несвідомих глибинних структур, що управляють вживанням знаків. В опорі на такі глибинні структури структурати-дослідники бачать гарантію неупередженості і об'єктивності дослідження, оскільки такі структури дозволяють абстрагуватися від суб'єкта або зобразити його вивідним від них.

Універсальний об'єкт дослідження конкретно наукового структуралізму є культура (наука, мистецтво, література, міфологія, релігія, звичаї, мода та ін.) як сукупність різноманітних знакових систем. Аналіз знакових систем дозволяє виявити глибинні пласти культури, якими неусвідомлено керується людина. Різні представники структуралізму по-своєму визначають і іменують їх: у М.Фуко це глибинні рівні знання у вигляді епістем (розумових передумов пізнання) і дискурсивних формацій (розмовних практик); у Ж.Дерріда – письмо, що не піддається вираженню у чітких поняттях, але втілює принцип розрізнення, недавності прихованих минулих культур, присутніх у логоцентристській європейській культурі; у Ж.Лакана – визначення символічне – мовні знаки, опосередковуючи психіку і долю людини, у К. Леві-Стросса – ментальні структури, що втілюють колективне, несвідоме і виявляють єдність мислення первісної і сучасної людини. Ідеологи структуралізму, засуджуючи традицію представлення історій, закликають до пошуку широких узагальнень, універсалій і загальних схем розумової діяльності на основі виявлення глибинних структур сучасної культури. У філософському розумінні структуралізм найбільше близький до кантіанства, не чужі йому і деякі ідеї неопозитивізму і фрейдизму. Структуралізму притаманне тяжіння до апріоризму, до визнання напередвизначеності пізнавальної і практичної діяльності неусуненими прихованими духовними структурами. Зрозуміло, ступінь віддалення від апріоризму пропорційний ступеневі визнання дослідного походження цих структур прибічниками структуралізму. З неопозитивізмом структуралізм споріднює зосередженість на аналізі і реконструкції мови як універсального засобу пізнання, зберігання і повідомлення знань. Наліт

фрейдизму можна вбачати в приписуванні духовним структурам підсвідомого характеру. Оригінальним здається прагнення структуралізму замінити суб'єкт надсуб'єктними структурами в глибині культури, хоча і нагадує заміну власних імен описами (дескрипціями) в логічному позитивізмі.

Загальносоціологічне відбиття структуралізму – в протиставленні структури людини і історії. У тому випадку, коли воно зводиться до показу їх включеності в суспільні структури, що змінюються, правомірне і не нове, коли ж поняттю структури надається надісторичний зміст якогось антигуманного початку, зв'язок з такою структурою для людини і історії набуває таємничого, збагненого характеру, що неможливо з точки зору найрозумнішого структуралізму.

Герменевтика дослівно означає мистецтво і теорію тлумачення текстів. Філософського змісту герменевтиці надав Ф. Шлейермахер (1766-1834 рр.). У нього герменевтика – мистецтво розуміння чужої індивідуальності, іншого. Основою розуміння вважав психологію того, хто пізнає і розуміє. Дальшого розвитку герменевтики досягнуто зусиллями В. Дільтея, Е.Гуссерля, Х. Гадамера, П. Рікера та ін.

Предметом розуміння В.Дільтей проголосив письмово фіксовані життєві прояви. Розуміння ж визначено ним як безпосереднє осягнення цілісного переживання, духовної цілісності, яка складає суть людини. Розуміння, споріднене інтуїтивному проникненню в життя, В. Дільтей протиставляє поясненню в науках про природу, пов'язаних із зовнішнім досвідом і конструктивною діяльністю мислення. Розуміння внутрішнього світу людини досягається інтроспекцією (самопостереженням), розумінням чужого світу шляхом усунування, вживання, співпереживання. Культура минулого, зокрема, осягається шляхом витлумачення окремих її явищ у рамках цілісного духовного життя відтвореної епохи минулого. При такому психологічному підході до реальності духовного світу індивіди виявляються замкнутими непроникними світами. В. Дільтей сформулював основну проблему герменевтики наступним питанням: «Як може індивідуальність зробити предметом загальнозначимого

об'єктивного пізнання чуттєво даний прояв чужого індивідуального життя?». Необхідність, загальнозначимість пізнання вимагає виходу за межі психологічного трактування індивідуальності. Таким шляхом пішов Е. Гуссерль. Відмова, звільнення від психоаналізу в пізнанні, від усіх догматичних тверджень, зв'язане з природною установкою свідомості у ставленні до світу - ось головні умови розуміння за Е. Гуссерлем.

Звільнення свідомості від емпіричного (психологічного) змісту знаходить вираз у зведенні його до нерозкладної єдності свідомості-інтенціональності - скерованості на предмет, яка задає попереднє знання про предмет, «нетематичний горизонт». Горизонти окремих предметів, стверджує Е.Гуссерль, зливаються в єдиний горизонт, життєвий світ, який забезпечує взаєморозуміння індивідів. При дослідженні будь-якої культури треба, насамперед, відновити горизонт, життєвий світ цієї культури, у рамках якого стають зрозумілими окремі пам'ятники культури. Очищення свідомості від психологізму і догматизму, на думку Е.Гуссерля, досягається зосередженням свідомості на розсуд сутності шляхом відволікання від частковостей, утримання від будь-яких тверджень, аби уникнути прихильності, догматизму. Суті, що формуються розсудом, встановлюють значення предметів, що вивчаються, і символів.

Прихильники герменевтики, починаючи з М.Хайдеггера, зображують реальність життєвого світу, як мовну реальність. М.Хайдеггер вказав на недолік європейського мислення, пов'язаний з традицією раціоналістичного розуміння буття і розуміння мислення як споглядання вічних ідей, яке має початки у Парменіда і Платона. Усупереч цій традиції істинному мисленні, на думку М.Хайдеггера, притаманне вислуховування: буття не може споглядати, його можна лише відчувати. Щоб подолати недоліки традиційного мислення, необхідно повернутися до початкових, але не набравших розвитку передумовам європейської культури - досократівської Греції, яка, вважає М.Хайдеггер, ще жила в «істині буття». Таке повернення можливе тому, що забуте буття живе у мові. За сучасного ставлення до мови лише як до знаряддя, мова втрачає свій

історико-культурний зміст, перетворюючись у часові символи. М.Хайдеггер вважає: тільки прислухаючись до мови можна досягти істинного розуміння, у мові прихований історичний горизонт розуміння, і він визнає долю буття, бо ми не говоримо мовою, а швидше мова говорить нами, мова – це дім буття. А буття говорить, перш за все, через поетів, слово яких завжди багатозначне. Витлумачити його – справа герменевтики. Учень М. Хайдеггера Х. Гадамер указав на те, що основу історичного пізнання складає попереднє розуміння, задане традицією. Носієм традицій і розуміння є мова. Саму мову слід визначити як гру: «грає сама гра, втягуючи в себе гравців», – стверджує Гадамер у книзі «Істина і метод». Історія схожа на твір мистецтва, це свого роду гра у стихії мови. Естетично-ігрове ставлення до істини, естетична необов'язковість служить джерелом суб'єктивізму в герменевтиці. Між тим герменевтика, з точки зору Гадамера, найбільш прийнятний засіб, якщо не осягнення гри в стихії мови, то участі в ній. Герменевтиці сучасності притаманне прагнення до зближення з аналітичною філософією, екзистенціалізмом і теологією. Різноманітні варіанти такого зближення представлені прихильниками П.Рікера, К.Апеля та інших.

У західній філософії ХХ ст. відображені духовні запити сучасного людства, соціальні і духовно-моральні проблеми становлення і розвитку демократичного постіндустріального суспільства. У цьому відношенні вона являє собою цінний загальнолюдський досвід осмислення реалій сучасного світу. Суттєвою характеристикою західної філософії є її багатомірність, що знаходить прояв у світоглядній орієнтації і в методологічних настановах.

ЛЕКЦІЯ

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Мета лекції: узагальнити філософське осмислення актуальних проблем освітньої галузі.

План лекції:

1. Філософія освіти – галузь наукового знання.
2. Концептуальне підґрунтя освітнього процесу.
3. Філософське осмислення проблем і перспектив вітчизняної освіти.

Література до теми:

1. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти : навч-метод. посіб. Київ : Кондор. 2010. 164 с.
2. Гнатюк Я. С., Рохман Б. М.. Філософія освіти і науки. Методологічні та теоретичні проблеми філософії. Івано-Франківськ : Симфонія форте. 2018. 114 с.
3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШППО. 2006. 328 с.
4. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навчальний посібник. Київ : Центр "Магістр - S". 2016. 258 с.
5. Опачко М. В. Філософія сучасної освіти: навч-метод. посіб. Ужгород : УжНУ. 2016. 72 с.
6. Слесик К. М. Філософські основи освіти : конспект лекцій / за заг. ред. О. Е. Коваленко. Харків : Ранок. 2016. 229 с.
7. Філософія освіти: навч. посіб. 2-е вид. / за заг. ред. В. П. Андрущенка. Київ. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. 348 с.

Філософія освіти - область філософського знання (з'явилася у другій половині ХХ століття), що розглядає розвиток людини і систему освіти в нерозривній єдності, досліджує освітнє знання на його стику з філософією, аналізує підстави педагогічної діяльності та освіти, їх цілі та ідеали, методологію педагогічного знання , створення нових освітніх інституцій і систем.

Розглянемо поетапно передісторію філософії освіти.

Перший етап проходить через інтелектуальну історію філософського мислення про культурно-історичну цінність освіти, зокрема охоплює всі класичні філософські системи в їх зв'язку і розумінням значення освіти аж до

початку XIX століття (Сократ, Платон, Арістотель, Августин, Монтень, Локк, Руссо, Кант, Гегель, Шелер та ін.); другий період - проходив в рамках класичної (або традиційної) парадигми освіти під впливом певних філософських і педагогічних ідей, які були сформульовані в кінці XVIII - початку XIX століття Я.А. Коменським, Й.Г. Песталлоці, І. Гербартом, А. Дистервегом, Дж. Дьюї, Й.Г. Фіхте та іншими мислителями. Ідеї Просвітництва посилили дисциплінарні механізми освіти, поширивши їх на зміст і форми. На початку XIX століття Й.Г. Гердер, А. Гумбольд, Г.В.Ф. Гегель створюють нову філософську концепцію освіти, орієнтовану на самопізнання, самоформування особистості, визнання її права на освіту. Потрібно сказати, що класична парадигма освіти впродовж історії постійно збагачувалася новими філософсько-педагогічними ідеями, в тому числі й ідеями українських мислителів (П. Куліш, П. Юркевич, К. Ушинський та ін.). Третій період - середина XX століття - освіта виступає як автономна сфера, дистанціюється від філософії, й на стику між ними відбувається становлення філософії, що спеціалізується в дослідженні освітнього знання і цінностей, тобто філософія освіти.

У цей період створюються асоціації та об'єднання філософів в США, а потім і в Європі - Великобританії, Франції, Німеччині, де ведеться обговорення питань, пов'язаних з дослідженнями освіти і її ролі в житті суспільства. Вважалося, що наявні філософські основи освіти не повною мірою відповідають реаліям часу. Без вироблення нових концептуальних, методологічних і аксіологічних підходів виявиться неможливим досягнення тих цілей у сфері освіти, які висувуються як на міжнародному, так і на національно-державному рівні.

Для ефективної роботи будь-якої системи освіти визначають два основні аспекти:

1. Бачення орієнтира у виховному впливі - якогось ідеального образу, на досягнення якого використовується весь потенціал системи освіти;
2. Знання та використання методів досягнення поставленої мети.

Таким чином, для того щоб вловлювати нові тенденції в розвитку суспільства, забезпечувати спадкоємність між поколіннями і якісний розвиток нових поколінь, повинна удосконалюватися й сама система освіти.

1. Основні причини актуалізації філософії освіти. Предмет і завдання філософії освіти

Освіта є найважливішим соціальним інститутом, процеси, що відбуваються в освіті, виявляються безпосередньо пов'язаними з тими змінами, які відбуваються в суспільстві. Дана залежність знаходить своє вираження в понятті "соціокультурний тип освіти".

Соціокультурний тип освіти - це загальна характеристика освіти, вписана в конкретний соціальний і культурний контекст.

Це сукупність:

освітніх цілей і цінностей даного суспільства;

соціально значущих уявлень про результати освітньої діяльності, що відображені в ідеалі освіченості;

змісту освіти та способів її відбору;

типу комунікації в освітньому процесі;

характеру інституціалізації освіти.

У наш час цей ідеал змінюється, він включає в себе не тільки професіоналізм, а й загальну культуру, планетарне мислення, культурний плюралізм.

Для позначення тих кардинальних змін, які відбуваються сьогодні в освіті, досить часто вживається поняття "освітня парадигма" (від грец. Paradigma - зразок, приклад) - одне з ключових понять сучасної філософії науки. Запровадив його в науку Т. Кун, американський філософ, автор книги "Структура наукових революцій". Парадигма (за Т. Куном) - це визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу задають модель постановки проблем та їх рішень науковому співтовариству.

Зараз утверджується нова нелінійна модель розвитку світу. Основні ознаки цієї моделі: нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку,

непередбачуваність, стохастичність розвитку. В основі цієї парадигми науки - синергетика, яка вивчає закони розвитку відкритих систем, що самоорганізуються. До числа таких систем відносяться соціальні системи. Людина - це сфера свободи, її поведінку не можна передбачити за законами механістичного детермінізму.

Т. Кун стверджує, що парадигмальність властива не тільки науці, але й іншим сферам культури, наприклад, освіті.

Освітня парадигма – це спосіб діяльності конкретного педагогічного співтовариства в конкретну епоху. Зміна освітньої парадигми – це і є зміна соціокультурного типу освіти.

Наприкінці ХХ-ХХІ століть освіта зазнає певні глибокі зміни, що актуалізує появу нової галузі наукового знання - філософії освіти, яка покликана виробити нові освітні методи, нові підходи, нову технологію процесу отримання знання. Це пов'язано з тим, що суспільство під впливом науково-технічної революції набуває інформаційного характеру, що визначає нові тенденції розвитку сучасної освіти та основні завдання філософії освіти:

1. Осмислення кризи освіти, кризи її традиційних форм, вичерпаності основної педагогічної парадигми; осмислення шляхів і способів вирішення даної кризи.

2. Осмислення нового і альтернативного педагогічного досвіду, обговорення нової школи; обґрунтування державної та регіональної політики в галузі освіти, формулювання цілей освіти, концептуальне проектування освітніх систем, прогнозування освіти (пошукове і нормативне).

3. Виявлення вихідних культурних цінностей і основоположних світоглядних установок освіти і виховання, відповідних тим вимогам, які об'єктивно висуваються перед особистістю в умовах сучасного суспільства.

І сьогодні такою підставою для вироблення цільових орієнтирів сучасної освіти є антропологічна установка як домінанта культури епохи постмодернізму.

Філософія освіти досліджує сутність, структуру і динаміку освіти як соціально організованого каналу позабіологічного наслідування. Проблемне поле філософії освіти розкривається в дослідженні: сутності освіти, чинників еволюції освіти, зміни освітніх парадигм, а також проблем взаємодії людини і суспільства в освіті.

У філософії освіти, насамперед, розкривається сутність і природа всіх явищ в освітньому процесі:

- освіта як явище (антологія освіти);

- як відбувається процес освіти (логіка освіти) - освіта являє собою процес взаємодії систем найвищого рівня складності, таких, як особистість, культура, суспільство;

- природа і джерела цінностей освіти (аксіологія освіти) - аксіологія освіти заснована на гуманістичних і етичних принципах, освіті відводиться провідна роль у розвитку людської особистості;

- поведінка учасників освітнього процесу (етика освіти) - етика освіти розглядає зразки поведінки всіх учасників освітнього процесу;

- принципи функціонування освіти (методологія освіти);

- сукупність ідей освіти в певну епоху (ідеологія освіти);

- освіта та культура (культурологія освіти) - передбачає, що прогрес людства і кожної окремої людини залежить від якості освіти, методів пізнання світу і навчання, про що свідчить історія і теорія культури і цивілізації.

Взаємодіючи з педагогікою, психологією, соціологією та іншими гуманітарними науками, вона розглядає питання змісту, цілей і перспектив освіти, досліджує її соціальний зміст і роль у розвитку як людського суспільства в цілому, так і в долі окремих країн і народів.

У філософії освіти виділяють наступні функції:

1. Світоглядна - утвердження пріоритетної ролі освіти як найважливішої сфери життя будь-якого соціуму і людської цивілізації в цілому.

2. Системоутворююча - організація системи поглядів на стан і розвиток освіти в різні історичні періоди.

3. Оціночна - оцінка конкретних історико-педагогічних явищ.
4. Прогностична - прогнозування напрямів розвитку освіти.
5. Методологічна функція філософії освіти передбачає міждисциплінарний контекст - зв'язок з різними областями філософського знання (антропологією, соціальною філософією, культурологією, етикою).

На сучасному етапі розвитку філософії, дослідники визначають два основних моменти існуючого положення в освіті, а саме:

- освіта не здійснює функцію виховання того типу світогляду, що дозволить вирішити глобальні проблеми людства;

- офіційно діюча система освіти постійно відчужується від інтересів і цінностей людей.

Щоб вирішити це двостороннє питання, необхідно розробляти філософську методологію сучасної освіти, що допоможе розкрити взаємодію між цими тенденціями.

Сьогодні існує три концепції освіти, пов'язані з напрямками сучасної філософії освіти:

1. Концепція гармонійної цілісності, яка сприяє реалізації ідей створення єдиної, цілісної, гармонійної теорії педагогіки та централізованої системи управління освітою.

2. Релятивістсько-плюралістична концепція, яка визнає необхідність застосування принципів плюралізму, педоцентризму і релятивізму у педагогічній діяльності, пріоритетність ролі індивідуальних інтересів над суспільними.

3. Синтетична концепція, яка об'єднує обидві попередні концепції освіти, визначає, що загальні, громадські інтереси в педагогічному процесі повинні бути мінімальними.

Синтетична концепція виникла як реальна потреба подолати пріоритетну роль вихідних принципів двох попередніх напрямів і здійснити такий синтез їх позитивних ідей, який дав би можливість краще вирішити основні проблеми сучасної освіти, а тим самим і інші найважливіші проблеми людства.

Однією з найважливіших складових нової парадигми освіти є випереджальна функція розвитку системи освіти в сучасному суспільстві. Вона з периферійних, в соціальній структурі, перетворюється на пріоритетну оскільки стає глобальним фактором суспільного розвитку. Це обумовлено якісно новим масштабом детермінуючого впливу системи освіти на формування реалій інформаційного типу суспільства, що визначається характером духовного виробництва і може стати реальністю тільки через розвиток відповідних освітніх тенденцій в суспільстві. Сьогодні процес гуманізації та гуманітаризації освіти є основним напрямком і змістом реформування системи освіти. Особливо актуальними аспектами цього процесу є:

- становлення антисциєнтистської методології освіти, яка передбачає не тільки формування в учня певної системи знань, а й розвиток духовності;

- становлення освіти, як чинника розвитку культури, в тому числі й розвиток освіти, як діалог культур. Поєднання становлення особистості з оволодінням культурними цінностями сприяє вирішенню багатьох етичних проблем, є безпосереднім джерелом багатогранності та гармонійності, які, в свою чергу, виступають вирішальними критеріями особистісного буття.

Сучасні зміни в освіті, викликані низкою соціокультурних та політико-економічних обставин. Зокрема, вони викликані переходом людства до нового типу цивілізації, яка в науковій літературі отримала назву «інформаційне суспільство». Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві. За рахунок поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер всіх сфер соціального життя. Змінам піддається все: і джерела енергії, і виробництво, і знаряддя праці. Так, наприклад, якщо об'єктом накопичення в індустріальному суспільстві були гроші, ресурси, влада, то в інформаційному їм протистоять знання, виробнича компетентність. Якщо в індустріальному суспільстві безпосереднім ланцюгом виробничого процесу були фабрика і завод, то в новому - ними стають університети, де виробляються нові знання як особлива цінність інформаційного суспільства.

Відбулися зміни і в екзистенційній ситуації людства. Світ характеризується безпрецедентним зростанням випадковості, нестійкості, динамізму і непередбачуваності. У просторі існування Homo Sapiens створюються все нові і нові зони ризику і невизначеності. Людина стала заручником того, що сама створила.

Сучасна наукова картина світу свідчить про кризу раціоналістичного світогляду, який орієнтував людину на постійне перетворення світу в своїх інтересах за законами розуму. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна організовувати своє індивідуальне буття за законами універсального світопорядку. Інша особливість світоглядної переорієнтації пов'язана з виникненням в кінці ХХ століття. передумов для формування нового за своїм рівнем і масштабами синтезу природничих і гуманітарних наук. Суть цього феномена полягає в тому, що наукове знання набуває статусу духовного пошуку, з частково вузькопрофесійного діяльності перетворюється на смислову і життєву орієнтацію.

На освітні процеси впливає і глобалізація як об'єктивно обумовлений процес зростання загальної взаємозалежності країн в умовах розширення об'єктів сучасного світу. Разом з тим глобалізація, однак не означає уніфікацію, гомогенізацію культурно-освітніх процесів. Розуміння глобалізації як різноманіття, а не гомогенності є важливим методологічним ключем до тлумачення інтеграційних процесів в сучасній освіті, у тому числі Болонського процесу, який має практично двадцятирічну історію і розуміється як процес розпізнавання однієї освітньої системи іншою на європейському просторі; багатоваріантний, гнучкий, відкритий, поступовий; полісуб'єктний і такий, що ґрунтується на цінностях європейської культури і визнає національні особливості освітніх систем. Головна мета цього процесу - консолідація зусиль громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти; створення системи інструментів для підвищення мобільності людського капіталу на європейському ринку праці.

Вплив сучасних соціокультурних тенденцій на систему освіти виявляється в:

- 1) посиленні її ролі як джерела ідей, нового знання, технології, інформації;
- 2) усвідомленні імперативу виживання і глобальної відповідальності за свої дії, що визначаються мірою духовного в кожній людині;
- 3) внесення різноманітності соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйняття світу в діалозі культур.

Таким чином, вище вказаний соціокультурний контекст зумовлює процес кардинальних змін у парадигмі освіти, і, відповідно, перегляду основних принципів освітньої політики. Вони як кінцеві орієнтири освітньої діяльності з неминучістю повинні збігатися зі стратегічними орієнтирами суспільства. Отже, сфера освіти, виконуючи роль трансляції соціокультурного досвіду людства і забезпечення таким чином можливостей входження нових поколінь в активне соціальне життя, має своєю безпосередньою функцією відтворення суспільного організму, а саме його базових цінностей, духовних орієнтирів і стратегічних інтересів.

Переорієнтація освіти на людину як самоцінність – головна умова нової філософії освіти.

Нова парадигма освіти являє собою багатоаспектний комплексний феномен, в якому традиційна освіта взаємодіє з інноваційною. При цьому взаємодія здійснюється через розвиток аксіологічного потенціалу особистості, орієнтованого на гуманістичну домінанту. Взаємодія традицій та інноватики в освіті представляє новий рівень гуманізації. Причому обидві форми освіти не вступаючи в суперечність одна з одною, лише взаємодоповнюють і збагачують ідею ефективної соціалізації особистості.

Згідно з положеннями нової парадигми освіти, в якості пріоритету вищої освіти є орієнтація на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку. Відповідно до визначених напрямів реформування освітньої системи визначена загальна мета професійної підготовки – реалізація

особистісно-орієнтованого підходу до навчання, оптимізація навчально - виховного процесу, підготовка конкурентоспроможного фахівця.

З урахуванням цього, детермінантою нової системи освіти є сучасні комп'ютерні технології, а також телекомунікаційні технології зберігання, обробки і передачі інформації; розвиток ринку освітніх послуг; глобальність системи освіти; безперервна освіта.

Основним завданням освіти на сучасному етапі є перехід від навчання, що забезпечує репродуктивне сприйняття, формування лінійного мислення, до навчання, яке формує пошукові орієнтації, творчий підхід.

Сьогодні серед основних цілей освіти, професійних навичок і здібностей вказуються й інші. Так, виділяють: по-перше, збагачення учня знаннями, розвиток здібностей ментального порядку; по-друге, підготовка особистості до виконання певних професійних обов'язків; по-третє, виховання в процесі навчання цивілізованих особистостей, з власною глибинною душевною потребою жити в цивілізованому суспільстві, де могли б найбільш повно реалізуватися свобода і справедливість. Тому зміст сучасної освіти не може бути зведений до знань і предметів, а технологія освіти - до навчання знанням і пасивному їх засвоєнню. В ході навчального процесу людина повинна освоювати не знання, а власне мислення, його методи. В цілому, сучасний ідеал освіченості - це людина, з одного боку, добре підготовлена до життя, включаючи готовність долати життєві кризи, з іншого - людина, яка активно й осмислено відноситься до життя й культури, в тій чи іншій мірі бере участь в її змінах і перетворенні. З одного боку освіта завжди повернена до людини, наближуючись до неї в межах самоосвіти, з іншого - до культури, і тут освіта виступає як механізм її еволюції. Таким чином, освічена людина - це та людина, яка в тій чи іншій мірі вносить в культуру духовність, смисл.

В контексті світових перетворень Україна має активну позицію: вона інтегрується з світовою спільнотою, будує ринкову економіку, реформує систему освіти, в якій на перший план виходить людина, яка володіє значно більшим ступенем свободи і відповідальності. Незважаючи на складні

соціально-економічні умови, система освіти України формується у напрямках збільшення диференційованості, варіативності, інтегрованості освітніх програм, гуманітаризації. Ці зміни відбуваються при переході суспільства до нового стану: від індустріального суспільства XIX - першої половини XX ст. до суспільства інформаційного.

Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язувалося з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, розглядом в широкому соціокультурному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, інформаційні технології, інформатизація, комп'ютеризація як основні детермінанти становлення сучасного духу епохи.

У дослідженні такого суспільства провідними аспектами стали економічний і технологічний. В умовах масового виробництва інформації головною метою стало використання новітніх інформаційно -комп'ютерних технологій для створення нової техніки, нових товарів і послуг. Таким чином забезпечувався економічне зростання у високорозвинених країнах, а нові знання і засновані на них техніко-технологічні інновації стали вирішальним фактором глобальної конкуренції.

Система освіти на ці тенденції відреагувала відповідним чином: комп'ютеризація, інформатизація навчального процесу стала головним напрямом модернізації. Однак, подальше більш глибоке осмислення навіть деяких аспектів впливу інформаційно організованого суспільства на процес освіти і саму людину в цілому призвело до висновків про передчасність і помилковість однозначних оцінок цього впливу. Наслідки взаємодії людини з новим віртуальним середовищем та новітніми технологіями виявилися суперечливими. З одного боку, становлення інформаційного суспільства відкриває нові перспективи для інтенсифікації та розширення культурної комунікації, взаємодії, реалізації сутнісних сил людини. Але разом з тим, породжує небезпеку маніпулювання індивідуальною, груповою і масовою свідомістю, трансформації соціально-психологічного клімату, інформаційної

залежності. Все частіше фахівці стали говорити про виникнення кризових явищ у сфері моралі, культури, психологічного здоров'я суспільства.

Становлення такого суспільства ґрунтується на розвитку і системній взаємодії науки, освіти та інновацій. Тому людина, яка хоче бути успішною в суспільстві знань, повинна вміти в першу чергу: адаптуватися до швидко змінних життєвих ситуацій, самостійно отримувати необхідні знання, вміло застосовувати їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, щоб протягом усього життя знайти в ньому своє місце; самостійно, критично мислити, помічати виникаючі в реальному світі проблеми, труднощі і шукати шляхи їх вирішення та подолання, використовуючи новітні знання і технології. Звідси, головне завдання освітньої сфери полягає у формуванні інноваційного мислення, орієнтованого на ефективне створення новацій і конструктивне ставлення до нововведень як особливо важливої особистої і суспільної цінності.

У такому суспільстві зростає значення міждисциплінарного, системного знання, яке дозволяє самостійно знаходити і приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності, в критичних і стресових ситуаціях, в тих випадках, коли людина стикається з новими досить складними природними і соціальними явищами і процесами.

Оволодіння такими знаннями та їх використання на практиці сприятиме забезпеченню безпеки існування, підвищенню якості життя людей.

В українському суспільстві є розуміння того, що сьогодні необхідно зробити рішучі кроки у напрямку формування суспільства знань. Основні акценти сьогодні мають бути перенесені на завдання прискореного інноваційного розвитку, переходу до стратегії економіки, яка базується на знаннях. В її основі лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних і духовних благ.

Масштабність світових соціально-економічних змін, їх складність, неоднозначність, суперечливість безперечно обумовлює зростання значущості системи освіти. Сьогодні саме система професійної освіти визначає

перспективи розвитку суспільства, інтелектуальний потенціал держави ХХІ століття і виступає одним із стратегічних напрямків її розвитку.

Філософія освіти, як нова область знання, актуалізує вирішення таких проблем на сучасному етапі розвитку суспільства:

1. Формування у прийдешнього покоління нового типу світогляду, загальний вихідний принцип якого формулюється так: вирішення глобальних проблем має стати головною метою (інтересом, цінністю) для сучасного людства, і таке рішення неможливе без підкорення всіх видів нашої діяльності цієї мети. Вироблення такого світогляду вимагає єдності та взаємодії нових напрямків філософії та освіти.

2. Знаходження шляхів вирішення засобами освіти основного питання сучасної філософії освіти - утвердження миру в світі і в душах людей.

3. Виховання підростаючих поколінь на ідеях ноосферної цивілізації, що забезпечувало б гармонійну взаємодію людини з природою та іншими людьми, а також, могло б вивести людство з його кризового стану.

Філософія зазначає, що сьогодні виникла необхідність постановки на чільне місце міждисциплінарних, інтегрованих вимог до результату освітнього процесу. Тому компетентності фахівців повинні містити три складові - соціальну компетентність (здатність до групової діяльності та співпраці з іншими працівниками, готовність до прийняття відповідальності за результат своєї праці, володіння прийомами професійного навчання); спеціальну компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, вміння вирішувати типові професійні завдання, вміння оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та вміння за фахом); індивідуальну компетентність (готовність до постійного підвищення кваліфікації та реалізації себе в професійній праці, здатність до професійної рефлексії, подолання професійних криз і професійних деформацій).

Такий погляд передбачає становлення нової перспективної освітньої системи. Необхідним стає насичення змісту професійного навчання широким

спектром знань, які відображають картину сучасного інформаційного поля, а також формують системне оволодіння професією.

До визначальних напрямків формування перспективної системи освіти належать:

- підвищення якості освіти шляхом фундаменталізації, застосування нових підходів з використанням інформаційних технологій;
- підвищення творчого початку (креативності) в освіті для підготовки людей до життя в різних соціальних середовищах (забезпечення розвиваючої освіти);
- забезпечення випереджаючого характеру всієї системи освіти, її націленості на проблеми майбутньої постіндустріальної цивілізації;
- забезпечення більшої доступності освіти для населення шляхом широкого використання можливостей дистанційного навчання та самоосвіти із застосуванням інформаційних і телекомунікаційних технологій. Перспективна система освіти повинна створюватися на основі поєднання новітніх природничих і гуманітарних знань, пріоритетною ціллю такої освіти має стати формування у людей таких якостей, які дозволять їм успішно адаптуватися, жити і працювати в умовах ХХІ століття.

Принципово важливою умовою ефективності системи випереджаючої освіти є її органічний зв'язок з наукою: освіта повинна бути «вбудованою» в систему наукових досліджень і в інноваційну систему, що дозволяє доводити результати досліджень до практичного результату.

МЕТОДИЧНА ЧАСТИНА

1. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Філософія як особливий тип знання

Мета заняття: навчити студентів аргументовано визначати предмет та функції філософії, окреслювати її проблемне поле.

Питання для обговорення:

1. Світогляд як духовно-практичний спосіб освоєння світу.
2. Структура світогляду.
3. Історичні типи світогляду та філософії.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що таке світогляд? Чи всі люди мають світогляд?
2. Що таке філософський світогляд? Чим відрізняється він від інших історичних типів світогляду?
3. Чи можливий “чисто науковий” світогляд?
4. Чи може філософія бути зведена до науки?
5. Чи може філософія змінити світ? Яким чином?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Визначте:
  - а) У якій формі людина усвідомлювала навколишній світ і своє власне життя до виникнення філософії?
  - б) Яка вирішальна особливість дофілософського мислення?
  - в) Наведіть приклади пережитків первісного мислення у звичаях різних народів.
  - г) Звідки виникла віра в силу магічних обрядів?
  - д) Чи мають місце прояви дофілософського способу мислення зараз у цивілізованому світі, у вашому власному мисленні?
  - е) Знайдіть сліди найдавнішої свідомості в нашій мові.
2. Які розуміння філософії є найпоширенішими:
  - а) Філософія – це вчення про суще (про світ, природу тощо).
  - б) Філософія - це вчення про пізнання.
  - в) Філософія - це вчення про людину, про найвищі людські цінності.

Питання для самостійного вивчення:

1. Філософські аспекти українського національного відродження.
2. Загальноцивілізаційне та національне в філософії.
3. Філософія національної ідеї.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Філософська та наукова картина світу ХХ ст.
2. Філософія та політика.
3. Філософія та релігія.
4. Філософія як спосіб життя (особистість філософа).

Методичні рекомендації

Під час заняття студенти виступають з доповідями, рефератами, повідомленнями присвяченими проблемам становлення і розвитку світогляду людини, визначають відмінне і спільне між релігійним, науковим і філософським світоглядом, висловлюють власні думки з приводу проблемного поля філософської науки, дискутують над переліком основних функцій філософії.

Рекомендована література

1. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. С. 3–29.
2. Воронкова В. Г. Філософія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2014. С. 4–31.
3. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. С. 3–26.
4. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії: навч. посіб. Київ: Вид-во Укр.- фін. ін-ту менедж. і бізнесу, 2018. С. 3–11.
5. Горак Г. І. Філософія: курс лекцій. Київ: Вілбор, 2019. С. 7–22.
6. Філософія : навч. посіб. / за ред. Тімченка О. П. Львів: Растр-7, 2015. С. 5–41.
7. Рижак Л. і. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія. вид. 2-ге, перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 3–27.

Тема 2. Філософія Стародавнього Сходу

Мета заняття: формувати у студентів вміння до визначення філософських ідей у релігійних системах Стародавнього Сходу.

Питання для обговорення:

1. Культурно-історичні передумови виникнення філософії.
2. Філософія Стародавнього Китаю.
3. Філософські ідеї Індуїзму.
4. Філософія Буддизму.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Перелічити канонічні джерела Стародавньої Індії та визначити їх світоглядні ідеї.
2. Охарактеризувати філософські школи Стародавньої Індії.

3. Перелічити канонічні джерела Стародавнього Китаю.
4. Які ідеї державоустрою проголошено у вченні Конфуція?
5. У чому полягають відмінності світоглядних ідей Даосизму і Кофуціанства?
6. Визначити філософський зміст першоджерел Буддизму?
6. Чи відбулися зміни у філософії Буддизму за часів його заснування?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Порівняйте основні характеристики цивілізацій східного та західного типів, визначить місце України у співвідношенні цих цивілізацій..
2. Окресліть основні світоглядні ідеї «Вед» як духовного канону Стародавньої Індії.
3. Охарактеризуйте основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософ-ських шкіл Стародавньої Індії.
4. Визначіть основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Стародавнього Китаю.
5. Поясніть сучасне значення ідейних надбань давньосхідної філософії.

Питання для самостійного вивчення:

1. Неортодоксальні ведичні філософські системи.
2. Священні книги китайської освіченості.
3. Етичний принцип цзянь-ай моїзму.
4. Легізм законників філософської школи фа-цзя.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному тлумаченні.
2. Порівняльний аналіз особливостей західного та східного типу філософування.
3. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення.
4. Сучасна оцінка провідних філософських ідей Буддизму.
5. Сучасна оцінка основних ідей Конфуціанства.
6. Сучасна оцінка провідних ідей Даосизму.

Методичні рекомендації

В процесі підготовки студенти занотують висловлювання давньоіндійських та давньокитайських філософів, що не втратили актуальності. Наприкінці заняття бажаючи зачитують і коментують наведені цитати. Аудиторія спільно обговорює наведені вислови й дискутує з приводу їх використання в умовах сьогодення.

Рекомендована література

1. Дослідження цивілізацій Сходу та Заходу: історія, філософія, філологія / за ред. Матвеева Л.В. Київ: Аверс, 2019. 166 с.
2. Киричок О. Б. Філософія: підруч. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. С. 18–32.

3. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / за ред. О. А. Ярош. Київ : Наук. думка, 2018. 245 с.

4. Сілаєва Т.О. Філософія: курс лекцій. Тернопіль, СМП «Астон» 2015. С. 29–57.

Тема 3. Антична філософія

Мета заняття: доповнити і закріпити знання про філософські школи та видатних філософів античного світу.

Питання для обговорення:

1. Плюралістична тенденція освоєння світу.
2. Досократики та сократівські школи філософії.
3. Філософські ідеї Платона.
4. Внесок Аристотеля в розвиток наукового пізнання світу.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. У чому визначна особливість античної філософії?
2. Які фундаментальні проблеми античної філософії?
3. Хто такі «досократики», та в чому полягають особливості їх філософствування?
4. Хто такі софісти?
5. Які аспекти вчення Платона зумовили його значення для світової філософії?
6. У чому головна відмінність філософії Аристотеля від філософії Платона?
7. У чому сутність епікуреїзму?
8. У чому сутність стоїцизму?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Хто ж відкрив «проблему людини» в філософії: софісти чи Сократ?
2. Платон говорив: «Філософи - це люди, здатні збагнути те, що вічно тотожне саме собі, а інші цього не можуть та застряють на місці, блукаючи серед численності різноманітних речей». Чи є сенс у твердженні Платона про те, що ми не ідеї співвідносимо з предметами, а навпаки, предмети з ідеями? Чому Платон вважав, що ідеї - більш реальні об'єкти, ніж матеріальні речі?

Існують реальні предмети: каміння, дерева, тварини тощо. Але ідеальні об'єкти, наприклад, геометричні фігури (коло, трикутник, квадрат тощо) теж існують. Чи є відмінності в існуванні тих чи інших об'єктів? Чи можна сказати, що математичний трикутник та намальований (на дошці, на землі тощо) трикутник існують однаково чиним?

3. Стародавні філософи дотримувались девізу «Сумнівайся в усьому». Як можна тлумачити цей девіз?

Питання для самостійного вивчення:

1. Філософія ранньої класики.

2. Еллінська філософія.
3. Філософія стоїцизму.

2.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Філософія Мілетської школи.
2. Філософія еліатів.
3. «Ідеальна держава» Платона та сучасність.
4. Поняття душі в філософії **Аристотеля та сучасність.**

Методичні рекомендації

Під час опанування навчальним матеріалом студенти повинні усвідомити внесок видатних стародавніх філософів у систему наукового знання. Тематика доповідей присвячених філософії Стародавнього Сходу і філософії Античності, передбачає активне обговорення й визначення провідних рис кожного історичного етапу розвитку філософії. Важливо, щоб студенти самостійно обрали аргументи на користь вивчення історії філософії у сучасному вузі та запропонували власне бачення подальшого розвитку філософської науки.

Рекомендована література

1. Балух В.О. Історичні портрети античності та середньовіччя. Чернівці : Рута, 2015. С. 77–291.
2. Бичко А.К. Історія філософії: підручник. Київ : Ірбіс, 2011. С. 123–210.
3. Історія філософії: підручник / за заг.ред. Ярошовець В.І. Київ : Вища школа, 2012. С. 98–214.
4. Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. Львів : Свічадо, 2013. 187 с.
5. Петрушенко В. М. Філософія: підручник. Київ : Наукова думка, 2014. С. 32– 191.
6. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. Андрій Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. С. 8–271.
7. Філософія : хрестоматія /упоряд. І.В.Демчик. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. С. 17– 112 с.

Тема 4. Філософія Середньовіччя

Мета заняття: удосконалити знання про особливості філософських пошуків доби Середньовіччя та навчати студентів виявляти філософські ідеї у творах богословського змісту.

Питання для обговорення:

1. Духовна орієнтація середньовічної філософії.
2. Філософські аспекти ранньохристиянського віровчення.
3. Провідні філософські напрями середньовічної філософії.
4. Філософія раннього та пізнього Ренесансу.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Як розрізнити етапи патристики та схоластики в середньовічній філософії?
2. Чому Августин Блаженний вважається в історії середньовічної патристики найбільш значущим філософом?
3. У чому сутність проблеми номіналізму та реалізму?
4. У чому сутність нового розуміння відношення віри та розуму, філософії та теології у вченні Фоми Аквінського?
5. У чому полягає новизна основних ідей та тенденцій Ренесансу?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Як відповідали на питання про сполучення свободи волі людини та божественної необхідності філософи середньовіччя і як на це питання відповідаєте ви?
2. Чи погоджуєтеся ви з твердженням Августина, що «людина є розумною душею, що користується земним тілом»?
3. У чому полягає різниця між патристикою і схоластикою?

Питання для самостійного вивчення:

1. Особливості та головні проблеми філософії ісламського світу в період середньовіччя.
2. Просвітництво та філософія барокко.
3. Продовжіть заповнення таблиці “Історико-філософський процес”.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Філософський сенс патристики.
2. Філософські пошуки Томи Аквінського.
3. Гуманізм Відродження та сучасність.
4. Драматизм філософії Відродження.
5. Визначні філософи епохи Відродження.

Методичні рекомендації

Підготовка до практичного заняття передбачає ознайомлення зі значною кількістю першоджерел з патристики, теології, релігійної філософії задля визначення характерних ознак середньовічної філософської думки. Відтак у доповідях і рефератах студентам необхідно відзначити філософські ідеї середньовічних богословських творів. Доречна дискусія, під час якої студентам необхідно аргументовано довести (чи заперечити) внесок тогочасних теологів у розвиток філософської науки.

Рекомендована література

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ: Академія, 2012. 364 с.
2. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії. Львів: ЛЕО, 2017. 402 с.
3. Балух В.О. Портрети античності та середньовіччя. Чернівці: Рута, 2015. С. 77–291.

4. Дмитрук І. А. Філософи Середньовіччя. Хмельницький: Стасюк Л. С., 2013. 143 с.
5. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. Андрій Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. С. 8–271.
6. Хрестоматія з курсу історії середньовічної філософії / уклад. Біленко Т. І. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2015. С. 176–301.

Тема 5. Філософія Нового часу

Мета заняття: охарактеризувати домінантні проблеми філософії Нового часу та навчитись співставляти протилежні філософські вчення з питань раціоналізму.

Питання для обговорення:

1. Історичні передумови становлення філософії Нового часу.
2. Проблеми знання, методу у філософії Нового часу.
3. Філософське обґрунтування нової картини світу.
4. Філософські ідеї Ф.Бекона і Р.Декарта.
5. Пантеїзм Б. Спінози.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. В чому полягає найсуттєвіша особливість філософії Нового часу?
2. Які специфічні проблеми з'являються у філософії цього періоду?
3. В чому полягає суттєва різниця емпіризму та раціоналізму?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Який метод пропонує Бекон, стверджуючи «Є три можливі шляхи пізнання. Перший – це шлях павука, тобто спроба людського розуму виводити істини з самого себе (це абстрактний раціоналізм). Другий шлях – шлях мурахи, що уособлює однобічний емпіризм, який зводить пізнання до нагромадження голих фактів. Третім є справжній шлях науки – шлях бджоли. Як бджола переробляє нектар у дорогоцінну речовину – мед, так і справжній науковець перетворює емпіричні факти за допомогою раціональних методів у наукову істину»?
2. Чи є перспективи в утилітарно-прагматичному ставленні людини до світу, яке сформувалося в Новий час?
3. Як можна визначити світоглядне підґрунтя філософії Нового часу – матеріалістичне чи ідеалістичне? (обґрунтуйте обраний варіант).

Питання для самостійного вивчення:

1. Проблема субстанції в філософії XVII ст.
2. Філософські здобутки в епоху Просвітництва.
3. Роль визначних енциклопедистів у розвитку філософії.
4. Філософська сутність пантеїзму.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Вчення про субстанцію у філософії Б.Спінози.
2. Бекон та Декарт: сенсуалізм і раціоналізм Нового часу.
3. Деїстична філософія Ш.Монтеск'є.
4. Вчення про монади Г. Лейбніца.
5. Життєвий і науковий шлях Б.Спінози

Методичні рекомендації

В процесі ознайомлення з студентськими доповідями, повідомленнями та рефератами аудиторії пропонується занотовувати, або графічно відобразити узагальнення щодо провідних особливостей філософії Нового часу. Наприкінці заняття бажаючі зачитують (чи малюють на дошці) і коментують занотовані міркування.

Рекомендована література

1. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. С.207–262.
2. Кислюк К.В. Філософія. Модульний курс навч. посіб. Харків: Торсінг плюс, 2017. С. 188–245.
3. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2018. С. 98–121.
4. Філософія: посіб. / заг.ред. Причепій Є.М. Київ: Академія, 2012. С.286–311.
5. Філософія : хрестоматія / упоряд. Демчик І.В. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. С. 111–174.

Тема 6. Німецька класична філософія

Мета заняття: означити універсальний та системний характер німецької класичної філософії та спонукати студентів до аналізу філософських текстів.

Питання для обговорення:

1. Загальні особливості та здобутки німецької класичної філософії.
2. Вчення І.Канта про пізнання, етичні, естетичні, антропологічні та соціально-історичні ідеї.
3. Активізм та діалектика у філософських ідеях І.Г.Фіхте.
4. Особливості філософської позиції Ф.Шеллінга.
5. Філософська система Г.Гегеля: її ідейні засади, метод та складові.
6. Філософські ідеї Л.Фейєрбаха.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Визначить внесок І.Канта у розвиток гносеології й етики.
2. У чому полягають основні ідеї «Науковивчення» Г.Фіхте?
3. Провідні аспекти філософії природи В.Шеллінга.
4. У чому полягає сутність діалектичного методу.
5. Чому філософію Гегеля відносять до ідеалістичного напрямку?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Сформулюйте «категоричний імператив» І.Канта.
2. Що, на думку Г. Гегеля, постає причиною руху та розвитку?
3. Порівняйте філософію песимізму та філософський оптимізм.
4. Розкрийте сутність антропологізму Л.Фейєрбаха.
5. Охарактеризуйте моральні та правові аспекти категоричного імперативу І.Канта.

Питання для самостійного вивчення:

1. Історико-філософські передумови переходу від класичної філософії до неокласичної.
2. Характеристика вихідних засад класичної та неокласичної філософії.
3. Ідеї А.Шопенгауера та С.Кіркегора – фундаторів неокласичної філософії.
4. Напрями та представники розробки «наукової філософії» (позитивізм, природничий матеріалізм).
5. Особливості неокантіанства і неогегельянства як окремих філософських шкіл.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. І.Кант – першопочатківець німецької класичної філософії.
2. Теорія пізнання І. Канта.
3. Проблеми етики в німецькій класичній філософії.
4. Розробка діалектики в німецькій класичній філософії.
5. Соціально-політичні теорії філософів німецької класики.
6. Натурфілософські концепції філософів німецької класики.
7. «Феноменологія духу» як джерело філософії Гегеля.
8. Порівняльний аналіз матеріалістичних концепцій французьких матеріалістів і Л.Фейєрбаха.

Методичні рекомендації

Наприкінці семінарського заняття рекомендується провести «прес-конференцію», під час якої кілька студентів перебирають на себе роль філософів, кожен з яких представляє певний філософський напрям (діалектика, метафізика, догматизм, релятивізм). Решта аудиторії поділяється на журналістів (завданням яких є точно й лаконічно ставити запитання конкурсантам) та журі, що визначає точність запитань та вичерпність відповідей.

Рекомендована література

1. Історія філософії: підручник / за ред. Ярошовця В.І. Київ: ІРБІС, 2012. С. 203–279.
2. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. С. 308–339.
3. Причепій Є.М. Філософія: посібник. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2011 С. 264 –335.

4. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ:ОСНОВИ, 2005. С. 402–501.
5. Філософія. Курс лекцій /за ред. Бичка І.В. Київ: Либідь, 2011. С. 274–341.

Тема 7. Історія філософії України

Мета заняття: допомогти студентам осмислити еволюційний шлях філософської думки України як органічної частини всесвітньої філософської науки.

Питання для обговорення:

1. Філософські ідеї в культурі Київської Русі.
2. Відродження та Просвітництво в Україні у ХУ-ХУІІІ ст. Філософські традиції Києво-Могилянської академії.
3. Формування і розвиток українського романтизму. Г.С. Сковорода - народний філософ.
4. Розвиток суспільно-політичних ідей в українській філософії ХІХ ст.
5. Релігійно-етична проблематика української філософії кінця ХІХ –ХХ ст.
6. Осмислення проблем нації і державності у вітчизняній філософії з кінця ХІХ століття.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Перелічіть джерела української філософської культури
2. Визначте етапи становлення християнського світогляду на Русі.
3. У чому полягає специфіка Філософії Київської церкви Х – ХІІ ст.?
3. Визначте передфілософські уявлення давніх слов'ян.
4. Яку роль відігравало християнство у становленні філософії Київської Русі?
5. Як розумілися людина та її сутність у культурі Київської Русі?
6. В чому полягають морально-етичні уявлення в Київській Русі?
7. Визначте загальні особливості філософської культури Київської Русі?
8. З якого часу слід починати відлік історії української філософії?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Чому в усіх узагальнюючих працях присвячених історії української філософії, автори пишуть про історію філософії «в» Україні, а не «про» українську філософію? Чи можлива взагалі історія української філософії?
2. Чи можуть бути об'єктом вивчення української філософії твори мислителів, які за етнічною приналежністю не є українцями або котрі писали свої твори не українською мовою, проживали за межами України?
3. Назвіть основні риси філософських пошуків у Київській Русі. Сформулюйте принципи філософії братських шкіл.
4. Курси філософії, що читались у Києво-Могилянській академії, створювались за зразком філософських курсів західноєвропейських університетів. Що це було: форма популяризації в українській культурі

досягнень західноєвропейської університетської філософії чи результат оригінальної творчості? Обґрунтуйте свою відповідь, спираючись на філософські погляди професорів Києво-Могилянської академії.

5. У літературі присвяченій Г.С. Сковороді його називали «харківським Діогеном», «українським Сократом», «селянським просвітником», «містиком», «пантеїстом», «непослідовним матеріалістом». Які з цих визначень, на вашу думку, відповідають сутності філософії Г.С. Сковороди, а які - ні? Обґрунтуйте свою позицію.

6. Г.Сковорода заповідав написати після його смерті таку епітафію: «Світ ловив мене, але не спіймав». Що, на вашу думку, в житті Г.С.Сковороди можна використовувати як приклад, а що - ні?

7. Спираючись на ідеї філософії мови О. Потебні, проаналізуйте мовну ситуацію в сучасній Україні. Як ви ставитесь до ідеї двомовності?

8. Що таке національна філософія?

9. На основі аналізу ідейного спадку М. Хвильового, Д.Донцова та В. Липинського, що спирались на теоретичні основи «філософії волі» (Шопенгауер, Ніцше), проаналізуйте характер зв'язку між філософією та політикою.

10. У чому полягає принципова відмінність напряду формування національної ідеї, що запропонував В.Липинський, від закликів Д. Донцова до національної меншості, які він висловив у своєму вченні «вольового націоналізму»?

11. Чому українську філософію називають «філософією серця»?

12. У чому сутність ідеї месіанства українського народу, що пропагував М. Костомаров?

13. В чому сутність християнського екзистенціалізму М.Бердяєва?

14. Що таке філософія українського духу?

15. Основні етапи історико-філософського процесу в Україні.

Питання для самостійного вивчення:

1. Міфоепічний світогляд праукраїнського етносу (IX – XI ст.).
2. Філософський характер “Велесової книги”.
3. Внесок Києво-Могилянської Академії в розвиток філософії.
4. Філософська культура українського барокко.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Філософські ідеї “Повісті минулих літ”.
2. Основні риси філософських пошуків Київської Русі.
3. Гурток київських книжників.
4. Філософські ідеї діячів Острозького культурно-освітнього центру.
5. Філософські погляди І.Вишенського.
6. Філософія братських шкіл.
7. «Філософія серця» і розуміння щастя Г. Сковородою.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття слід заохочувати студентів до самостійного виявлення філософських ідей у письмових пам'ятках киеворуської доби та літературних творах української національної еліти. В процесі обговорення слід звернути увагу аудиторії на самобутні підходи та шляхи розв'язання спільних для вітчизняної та зарубіжної філософії проблем, що спираються на національні культурні традиції. У своїх виступах доповідачі мають окреслити проблемне поле української філософії; визначити принципові відмінності та гуманістичну спрямованість різних підходів до осмислення проблем державності та нації; охарактеризувати методологічні можливості концепцій вітчизняних філософів у поясненні та прогнозуванні соціальних трансформацій в сучасній Україні.

Рекомендована література

1. Горський В.С. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 374 с.
2. Історія української філософії : підручник / за ред. Бондара С. В. Київ: Академвидав, 2018. 624 с.
3. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
4. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій. Київ: Знання, 2012. 543 с.
5. Огородник, І. В. Українська філософія в іменах: навч. посіб. Київ: Либідь, 2017. 328 с.
6. Федів Ю.О. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Україна, 2017. 509 с.

Тема 8. Тенденції розвитку сучасної філософії (XX ст.)

Мета заняття: опанування студентами провідних концепцій сучасної світової філософії.

Питання для обговорення:

1. Особливості сучасної філософії. Неокантіанство, неогегельянство.
2. Прагматизм. Філософія життя. Психоаналітична філософія.
3. Персоналізм. Феноменологія Гуссерля. Екзистенціалізм.
4. Франкфуртська школа. Структуралізм. Герменевтика.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що є джерелом сучасного неопозитивізму та постпозитивізму?
2. Виділіть логіко-філософські школи неопозитивізму.
3. Визначте основні риси неопозитивізму.
4. Визначте специфічні риси постпозитивізму.

5. Що є критичний раціоналізм?
6. Що є герменевтика?
7. Перелічити видатних представників екзистенціалізму.

Питання для дискусії та роздумів:

1. Чим обумовлена вагомість ірраціоналістичних течій у сучасній світовій філософії?
2. З яких причин однією з головних проблем філософії ХХ ст. стала проблема відчуженої від суспільства людини?
3. У чому полягає відмінність сприйняття місця людини у класичній онтології ХІХ ст. та у «новій онтології» М. Хайдеггера?
4. Як вирішуються проблеми людини у філософії екзистенціалізму?
5. Які течії сучасної західної філософії зводять філософію тільки до проблем наукового пізнання?
6. Які проблеми вирішує неопозитивізм? Назвіть основні етапи його еволюції та виявіть характерні риси в певні періоди.
7. Які напрями сучасної західної філософії зводять свій предмет до проблем людини, її існування? Які соціально-політичні причини такого твердження?
8. Чи є екзистенціальна філософія гуманістичною?
9. Що спільного і відмінного між релігійністю і містицизмом?

Питання для самостійного вивчення:

1. Неотомізм – сучасна релігійно-філософська течія.
2. Російська релігійна філософія та філософський містицизм.
3. Ситуація постмодернізму у філософії.
4. Еволюція релігійної філософії ХХ ст.
5. Структуралізм у гуманітарному пізнанні.
6. Проблема раціонального та ірраціонального у філософії ХХ ст.
7. Загальне та особливе у неопозитивізмі і постпозитивізмі.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Перехід від класичної філософії до неокласичної.
2. Від феноменології до екзистенціалізму та герменевтики.
3. Аналітична філософія.
4. Філософія науки: від логічного позитивізму до епістемологічного анархізму.
5. Філософська антропологія: ідейні витоки.
6. Російська релігійна філософія.
7. Провідні ідеї фрейдизму як філософської течії.
8. Особливості французького екзистенціалізму.

Методичні рекомендації

Окрім виступів з доповідями, повідомленнями та рефератами, відповідей на запитання, відбувається дискусія на тему «Чи спроможна філософія розв'язати глобальні проблеми сьогодення?» Відповідно до того, як студенти

визначаються з власною позицією, аудиторія поділяється на прихильників обраного способу, їх опонентів та спостерігачів. Сторони аргументовано захищають свою позицію. В кінці дискусії спостерігачі підводять підсумки й оголошують, хто краще зумів висловити свої переконання.

Рекомендована література

1. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч.посіб. Київ: Кондор, 2015. С. 3–29.
2. Воронкова В. Г. Філософія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2014. С. 4–31.
3. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. С. 3–26.
4. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії: навч. посіб. Київ: Вид-во Укр.- фін. ін-ту менедж. і бізнесу, 2008. С. 3–11.
5. Горак Г. І. Філософія: курс лекцій. Київ: Вілбор, 2007. С. 7–22.
6. Філософія : навч. посіб. для студентів усіх напрямів підгот. За заг. ред. Тімченка О. П. Львів: Растр-7, 2015. С. 5– 41.
7. Рижак Л. і. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 3–27.

Тема 9. Філософія освіти

Мета заняття: виявити філософську парадигму освітньої системи та сформувані у майбутніх педагогів здатність до застосування філософських знань у подальшій навчально-дослідній роботі.

Питання для обговорення:

1. Освіта і виховання як чинники соціальних трансформацій.
2. Соціальна обумовленість інститутів освіти.
3. Суспільний ідеал і освітній ідеал: проблема взаємообумовленості.
4. Держава і освіта. Освіта в контексті соціальної політики.
5. Освіта в сучасних глобалізаційних процесах.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. У чому полягає предмет і завдання філософії освіти?
2. Чому філософія освіти визначається як наукова галузь?
3. Чому освіта – це комплексний феномен культури та окремий соціальний інститут?
4. У чому полягає феномен освіти в історії суспільства?
5. Визначити етапи розвитку освіти в Україні.
6. Які провідні проблеми освіти на межі ХХ–ХХІ ст.?

Питання для дискусії та роздумів:

1. Сформулюйте основні тенденції розвитку сучасної освіти.
2. Визначте філософсько-методологічні проблеми розвитку сучасної освіти.

3. У чому полягають філософські засади формування ціннісно-цільових пріоритетів освіти?
4. На яких засадах ґрунтується філософське осмислення проблем розвитку вітчизняної освіти?
5. Які філософсько-методологічні засади визначають систему управління сучасною освітою?
6. Як сприятиме філософське знання процесу реформування сучасної української освіти?

Питання для самостійного вивчення:

1. Онтологічна характеристика феномену освіти.
2. Соціальна та когнітивна природа філософії освіти.
3. Проблема інституціоналізації філософії освіти.
4. Міждисциплінарний характер філософії освіти.
5. Основні тенденції розвитку сучасної освіти.
6. Історичні етапи розвитку взаємодії філософії та освіти.
7. Формування та розвиток сучасних освітніх парадигм.

Теми рефератів і мультимедійних презентацій:

1. Ключові ідеї античної культури та освіти.
2. Філософсько-освітня думка епохи Просвітництва.
3. Педагогічна система Я.-А. Коменського.
4. Філософський аспект вітчизняних освітніх традицій.
5. Філософсько-педагогічні ідеї Григорія Сковороди.

Методичні рекомендації

Наприкінці заняття відбувається обговорення проблеми «Як філософія спроможна допомогти сучасній педагогіці?». Спочатку студенти спільно визначають коло питань, що їх вивчає педагогічна наука. Потім кожен студент пропонує власне бачення взаємодії філософії і педагогіки. Висловлені пропозиції обговорюються і узагальнюються в кількох варіантах. Сторони аргументовано захищають свою позицію. На завершення спостерігачі підводять підсумки й оголошують, хто краще зумів висловити свої переконання.

Рекомендована література

1. Базалук О.О., Юхименко Н.Ф. Філософія освіти: Навчально-методичний посібник / О. Базалук, Н. Юхименко Київ.: Кондор, 2010. 354 с.
2. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки). Київ: Слово, 2013. 687 с
3. Романенко М.І. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу. Дніпропетровськ: Видавництво «Промінь», 2008. 405 с.
4. Філософія освіти: хрестоматія : навч. посіб./за ред. Огнев'юка О.В. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 506 с.
5. Черепанова С. О. Філософія освіти: світоглядно-гуманітарний вимір : людина, наука, культура, мистецтво, стиль мислення. Львів: Світ, 2011. 407 с.

2. ФОРМИ І ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин
Змістовий модуль № 1. Витоки філософського знання		
1.	<p style="text-align: center;">Філософія як особливий тип знання</p> <p><u>1. Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу.</u></p> <p><u>2. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <p>1. Філософські аспекти українського національного відродження. 2. Загальноцивілізаційне та національне в філософії. 3. Філософія національної ідеї.</p> <p><u>3. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u> Філософська та наукова картина світу ХХ ст. Філософія та політика. Філософія та релігія. Філософія як спосіб життя (особистість філософа).</p>	4
2.	<p style="text-align: center;">Філософія Стародавнього Сходу</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <p>1. Неортодоксальні ведичні філософські системи. 2. Священні книги китайської освіченості. 3. Етичний принцип цзянь-ай моїзму. 4. Легізм законників філософської школи фа-цзя.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u> Філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному тлумаченні. Порівняльний аналіз особливостей західного та східного типу філософування. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення. Сучасна оцінка провідних філософських ідей Буддизму. Сучасна оцінка основних ідей Конфуціанства. Сучасна оцінка провідних ідей Даосизму.</p> <p><u>3. Добрати збірку цитат Конфуція на тему «Удосконалення суспільства».</u></p> <p><u>4. Укласти короткого словника філософських термінів індуїзму і буддизму.</u></p>	6

3.	<p style="text-align: center;">Антична філософія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Філософія ранньої класики. 2. Еллінська філософія. 3. Філософія стоїцизму. <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Філософія Мілетської школи. Філософія еліатів. «Ідеальна держава» Платона та сучасність. Пняття душі в філософії Аристотеля та сучасність.</p> <p><u>3. Проаналізувати й законспектувати основні ідеї праці Аристотеля «Метафізика».</u></p> <p><u>4. Укласти таблицю «Етапи античної філософії».</u></p>	4
<p>Змістовний модуль № 2. Розвиток європейської і вітчизняної філософії</p>		
4.	<p style="text-align: center;">Філософія Середньовіччя</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості та головні проблеми філософії ісламського світу в період середньовіччя. 2. Просвітництво та філософія барокко. 3. Продовжіть заповнення таблиці “Історико-філософський процес”. <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Філософський сенс патристики. Філософські пошуки Томи Аквінського. Гуманізм Відродження та сучасність. Драматизм філософії Відродження. Визначні філософи епохи Відродження.</p> <p><u>3. Укласти порівняльну таблицю «Патристика і схоластика».</u></p>	6
5.	<p style="text-align: center;">Філософія Нового часу</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проблема субстанції в філософії XVII ст. 2. Філософські здобутки в епоху Просвітництва. 3. Роль визначних енциклопедистів у розвитку філософії. 4. Філософська сутність пантеїзму. <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Вчення про субстанцію у філософії Б.Спінози. Бекон та Декарт: сенсуалізм і раціоналізм Нового часу. Деїстична філософія Ш.Монтеск’є. Вчення про монади Г. Лейбніца. Життєвий і науковий шлях Б.Спінози.</p> <p><u>3. Визначити і схематично відобразити основні філософські ідеї епохи Нового часу.</u></p>	6

6.	<p style="text-align: center;">Німецька класична філософія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <p>1. Історико-філософські передумови переходу від класичної філософії до неокласичної.</p> <p>2. Характеристика вихідних засад класичної та неокласичної філософії.</p> <p>3. Ідеї А.Шопенгауера та С.Кіркегора – фундаторів неокласичної філософії.</p> <p>4. Напрями та представники розробки «наукової філософії» (позитивізм, природничий матеріалізм).</p> <p>5. Особливості неокантіанства і неогегельянства як окремих філософських шкіл.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами: І.Кант – першопочатківець німецької класичної філософії.</u></p> <p>Теорія пізнання І. Канта.</p> <p>Проблеми етики в німецькій класичній філософії.</p> <p>Розробка діалектики в німецькій класичній філософії.</p> <p>Соціально-політичні теорії філософів німецької класики.</p> <p>Натурфілософські концепції філософів німецької класики.</p> <p>«Феноменологія духу» як джерело філософії Гегеля.</p> <p>Порівняльний аналіз матеріалістичних концепцій французьких матеріалістів і Л.Фейербаха.</p> <p><u>3. Проаналізувати і законспектувати працю Г.В.Ф. Гегеля «Наука логіки».</u></p> <p><u>4. Підготувати доповідь на тему «Видатні представники німецької класичної філософії».</u></p>	5
<p>Змістовний модуль № 3.</p> <p>Концептуальні засади сучасної вітчизняної філософії</p>		
7.	<p style="text-align: center;">Історія філософії України</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <p>1. Міфоепічний світогляд праукраїнського етносу (IX – XI ст.).</p> <p>2. Філософський характер “Велесової книги”.</p> <p>3. Внесок Києво-Могилянської Академії в розвиток філософії.</p> <p>4. Філософська культура українського Марокко.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Філософські мотиви “Повісті минулих літ”.</p> <p>Основні риси філософських пошуків Київської Русі.</p> <p>Гурток київських книжників.</p> <p>Філософські ідеї діячів Острозького культурно-освітнього центру.</p> <p>Філософські погляди І.Вишенського.</p> <p>Філософія братських шкіл.</p> <p>«Філософія серця» і розуміння щастя Г. Сковородою.</p> <p><u>3. Укласти збірку цитат Григорія Сковороди на тему «Про сродність праці».</u></p>	3

	<u>4. Скласти план-конспект праці Д.Чижевського. «Нариси з історії філософії на Україні».</u>	
8.	<p>Тенденції розвитку сучасної філософії.</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Неотомізм – сучасна релігійно-філософська течія. 2. Російська релігійна філософія та філософський містицизм. 3. Ситуація постмодернізму у філософії. 4. Еволюція релігійної філософії ХХ ст. <p>5. Структуралізм у гуманітарному пізнанні.</p> <p>6. Проблема раціонального та ірраціонального у філософії ХХ ст.</p> <p>7. Загальне та особливе у неопозитивізмі і постпозитивізмі.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Перехід від класичної філософії до неокласичної.</p> <p>Від феноменології до екзистенціалізму та герменевтики.</p> <p>Аналітична філософія.</p> <p>Філософія науки: від логічного позитивізму до епістемологічного анархізму.</p> <p>Філософська антропологія: ідейні витоки.</p> <p>Проблеми сучасної релігійної філософії.</p> <p>Провідні ідеї фрейдизму як філософської течії.</p> <p>Особливості французького екзистенціалізму.</p> <p><u>3. Укласти таблицю «Провідні напрями філософії ХХ століття».</u></p> <p><u>4. Підготувати анотований перелік джерел сучасної філософії.</u></p>	3
9.	<p>Онтологія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проблема буття в західноєвропейській філософії Нового часу. 2. Світ як єдність об'єктивної дійсності і людських сутнісних сил. 3. Моделі і типи реальності. <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p><u>Категорія буття: її зміст і специфіка.</u></p> <p>Буття і небуття.</p> <p>Проблематичність людського буття.</p> <p>Людина у Всесвіті.</p> <p><u>3. Схематично відобразити проблему буття в сучасній науковій картині світу.</u></p> <p><u>4. Укласти короткий словник «напрями сучасної філософії».</u></p>	5
10.	<p>Гносиологія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу. 2. Синтезуюча природа творчості. 3. Логіка та методологія наукового пізнання. <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u></p> <p>Знання і віра.</p>	5

	<p>Істина і користь. Реалізація знань. Пізнання та творчість. Основні проблеми сучасної філософії та методології науки. 3. Підготувати доповідь на тему «Роль практики у пізнанні». 4. Укласти таблицю <u>«Критерії істинності наукових знань»</u>.</p>	
Змістовний модуль № 4. Філософське осмислення соціального буття		
11.	<p style="text-align: center;">Соціальна філософія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u> 1. Матеріальні основи розвитку суспільства. 2. Суспільство як система соціально – політичних відносин. 3. Рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u> Філософія історії та історична наука: спільні риси і відмінності. Прогрес і регрес в історії. Роль еліти та видатних особистостей в історичному процесі. Спадкоємність поколінь і розвиток суспільства. Основні тенденції розвитку соціально-етнічних спільностей. Соціальні норми як фактор впливу суспільства на особистість. Діалектика матеріального і духовного виробництва. Політична сфера суспільства та особливості політичного життя.</p> <p>3. Схематично відобразити провідні складові культури.</p>	5
12.	<p style="text-align: center;">Аксіологія</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u> 1. Індивідуалізація та соціологізація особистості. 2. Трансцендентальне та апріорне у Канта. 3. Ціннісні орієнтації та духовність. 4. Проблема цінностей у Кьєркегора та Ніцше.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u> Проблема критерію ціннісного вибору. Ціннісні орієнтації в структурі діяльності. Ієрархія цінностей.</p> <p>3. Підготувати кілька запитань і завдань для філософського «брейн-рингу».</p> <p>4. Укласти кросворд на філософську тематику.</p>	5

13.	<p style="text-align: center;">Філософія освіти</p> <p><u>1. Підготовка конспекту за планом:</u> 1.Онтологічна характеристика феномену освіти. 2.Соціальна та когнітивна природа філософії освіти. 3.Проблема інституціоналізації філософії освіти. 4.Міждисциплінарний характер філософії освіти. 5.Основні тенденції розвитку сучасної освіти. 6.Історичні етапи розвитку взаємодії філософії та освіти. 7.Формування та розвиток сучасних освітніх парадигм.</p> <p><u>2. Підготовка рефератів і мультимедійних презентацій за темами:</u> Ключові ідеї античної культури та освіти. Філософсько-освітня думка епохи Просвітництва. Педагогічна система Я.-А. Коменського. Філософський аспект вітчизняних освітніх традицій. Філософсько-педагогічні ідеї Григорія Сковороди.</p> <p><u>3. Укласти анотований перелік статей з проблем філософії освіти (10-12 найменувань).</u></p> <p><u>4. Послугуючись ресурсами мережі Інтернет, укласти добірку сайтів філософської тематики.</u></p>	3
	Разом	60

3. ФІЛОСОФСЬКИЙ БРЕЙН-РИНГ

(Рекомендується проводити після вивчення окремої теми, або після останнього семінарського заняття)

Брейн-ринг – відома телевізійна гра, в якій на складне цікаве запитання треба швидко дати правильну відповідь. Гра потребує від учасників швидкої реакції, адже час на прийняття рішення обмежений.

Для проведення гри потрібно відповідним чином обладнати приміщення (аудиторію). Кількість ігрових столів має відповідати кількості команд.

Для того, щоб команда могла повідомити ведучого про свою готовність відповідати, кожен стіл має бути обладнаний сигнальним пристроєм (настільна лампа, дзвінок тощо). Ведучий гри є водночас її організатором і арбітром.

Щоб зайняти стіл лідера, у I турі команда має дати правильну відповідь на три запитання.

Переможцем гри стає команда, яка утримається за столом лідера найдовше.

Запропонована форма роботи потребує тривалої підготовки (2 - 3 тижні). Є кілька варіантів проведення «брейн-рингу», проте за будь-якого з них створюється рада підготовки або «суддівська бригада», яка готує програму й оцінює виступи учасників. До її складу включають найздібніших студентів. «Суддівська бригада» спостерігає за дотриманням правил ведення гри, за часом відведеним на запитання та відповіді, виконанням практичних завдань.

Задля ефективного використання «брейн-рингу» як форми навчання, слід обов'язково продумувати низку методичних питань:

1. Визначити мету гри: якими вміннями й навичками мають опанувати студенти у ігровому процесі;
2. Сформулювати виховні цілі, що реалізовуватимуться під час її проведення;
3. Визначити кількість гравців;

4. Сформувати «пакет» запитань і завдань, які будуть змістовним наповненням гри;
5. З'ясувати які дидактичні матеріали, довідники і посібники потрібні для гри;
6. Запропонувати оптимальний спосіб ознайомити учасників з правилами гри;
7. Визначити тривалість гри;
8. Продумати завдяки яким прийомам і засобам гра буде цікавою;
9. Забезпечити участь у грі всіх членів студентської групи;
10. Виявити, які зміни можна внести до наступної гри.

Перелік запитань і завдань для «брейн-рингу»:

1. Послідовники Арістотеля – перипатетики, Антісфена – киніки, Платона – .?
2. Про що говорить філософ: «Коли ми є – її немає, коли вона є – нас немає»?
3. Навести приклад протилежності і протиріччя: біле і ... ?
4. «Платон мені друг, але істина дорожче» /Автор/?
5. Відмова від досягнень цивілізації називається ... ?
6. Наука про науку називається ... ?
7. Що означає: «свідомість черпає істини лише з самої себе»?
8. Відтворити один з висловів прибічників абсолютного злиття з природою.
9. Куди неможливо зробити повторний візит?
10. Виключити зайве ім'я: Дао, Крішна, Будда, Аллах, Христос, Зевс.
11. Хто вважав, що грішник не відає, що творить?
12. Чому дурень ніколи не знає, що він дурень?
13. Кому належить заслуга введення в Греції системи масової освіти?
14. «Чого не бажаєш собі – не роби іншим» /Автор/?
15. Єдина добродієність Сократа?
16. Замінити синонімом: мікрокосм; вчення про порядок; свідомо помилковий вислів.
17. Які медичні знання запозичені філософією?

18. Які Біблійні вислови можуть належати древнім грекам?
19. Абсолютне мірило знання?
20. На які два етапи поділено філософію середньовіччя?
21. Послідовниками якого античного філософа вважають себе матеріалісти, а якого – ідеалісти?
22. Сократ визначив людину як «двоногу істоту без пір'я». Діоген приніс йому півня. Яку помилку допустив Сократ?
23. Що спільного між релігією і атеїзмом?
24. Який вигляд руху Арістотель приписував Богові?
25. Найкоротше визначення філософії.
26. Який прозаїчний твір пізньої античності передбачив всю систему філософії сучасності?
27. Критерій науковості за Арістотелем.
28. У чому філософський зміст твору митрополита Іларіона «Слово про Закон і Благодать».
29. Знайти протилежності словам: рух, форма, об'єкт.
30. Виключити зайве: мистецтво суперечки, єдність протилежностей, рух думки в поняттях, софістичний висновок, імовірнісний висновок.
31. Як називали греки сучасних педагогів?
32. Чим Буття відрізняється від небуття?
33. Віра в невідворотну зумовленість всіх подій, що відбуваються в світі (одним словом).
34. Непізнаваність світу називається ...
35. Які філософи називали себе собаками?
36. Вчення про буття називається ...
37. Думка наводиться на доказ іншої думки (одним словом).
38. На дверях академії Платона написано: «хто не знає, не увійде». Чому?
39. Причина загибелі усіх творів досократиків і більшості творів Арістотеля?
40. Кого з філософів називають «українським Сократом»?

4. ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ЗАВДАННЯ

Пояснення і методичні рекомендації

1. Пропоновані завдання і вправи не носять специфічно учбового характеру, і тому можуть використовуватися з різною метою та виконуватись у різних формах, зокрема:

- для написання есе, невеликих філософських робіт;
- як теми для обговорення й дискусій;
- для конкурсних завдань.

2. Завдання з філософії спрямовують на пошук шляхів і способів розв'язання філософських проблем.

3. Вправи з філософії тренують розумові здібності й сприяють закріпленню навчального матеріалу з філософії.

4. Завдання і вправи для зручності розподілено (з відомою часткою умовності) по шести розділах (що таке «філософія», «історія філософії», «філософське розуміння світу», «філософія людини», «філософія суспільства», «філософія пізнання»).

Розподіл завдань і вправ по розділах учбового курсу не означає, що вони пропонуються студентам в тому ж порядку, по розділах. Допустимі різні варіанти.

На іспиті з філософії рекомендується давати завдання і вправи без вказівки їх приналежності до тих або інших розділів учбового курсу.

5. Критерії оцінки відповіді:

- усебічність (від декількох пропозицій до 1-3 сторінок). Відповіді типу «так», «ні» не зараховуються.

- аргументованість (логічна обґрунтованість, зв'язність, використання прикладів);

- точність (відповідь саме на це питання, і ні на яке інше).

6. Відповіді на завдання і вправи можна давати як в письмовому, так і в усному вигляді. У останньому випадку відповіді можуть стати предметом обговорення-дискусії на семінарському занятті.

7. Письмові відповіді студенти можуть готувати безпосередньо на семінарському занятті (не більше за 30 хвилин), або як домашні завдання.

8. На заліку або іспиті студентів слід надати право вибирати як мінімум з двох варіантів завдань/вправ.

Завдання і вправи

1. Відомий англійський фізик Кельвін заявив прихильникам вузької спеціалізації студентів: "Через незнання логіки загинули більше кораблів, аніж внаслідок незнання навігації". – Що він мав на увазі? Як Ви думаєте? Спробуйте навести приклади, що пояснюють цитату.

2. Як пояснити розбіжність: одні філософи (раціоналісти) твердять про верховенство розуму, мислення в житті людини, а інші (ірраціоналісти) відкидають це верховенство. Здається очевидним незаперечний авторитет розуму і, навпаки, дивним, чому люди, філософи знову і знову атакують розум, відкидають його домагання на верховенство і т.д.

Раціоналісти люблять декартівське «я мислю, отже, існую». Ірраціоналістам ближче шекспірівські слова: «є багато, друг Гораций, на світі

такого, що і не снилося нашим мудрецам». Перші роблять акцент на силі розуму, а другі - на його безсиллі.

Хто з них має рацію?

3. На питання «мати або бути?» Е. Фромм, автор книги з такою назвою, відповів: "бути!". А як би Ви відповіли на це питання?

4. Хто, на Вашу думку, має рацію і чому?

А. Як багато є на світі речей, які мені не потрібні (Сократ).

Б. Якщо річ не придатна для однієї мети, її можна застосувати для іншої (Лао Цзи). Прокоментуйте.

5. Як визначити практичну сутність філософії?

6. Матеріалісти й ідеалісти непримиренні у відповіді на питання:

1. Що таке істина?

2. Чи пізнаваний світ?

3. Що первинне – матерія чи дух?

4. Яка природа цінності?

5. В чому сенс життя?

7. Що означають слова Сократа: "Я знаю, що нічого не знаю"? - Прокоментуйте.

8. В яку добу філософія зазнала найбільшого впливу релігії?

1. Античність.

2. Середньовіччя.

3. Відродження.

4. Новий час.

5. XIX-XX століття.

9. У 1508 році папа Юлій II запросив Рафаеля для розпису приміщення у Ватикані. Рафаель написав чотири фрески. Серед них: «Афінська школа», в центрі якої художник розташував Платона і Аристотеля з характерними жестами: Платон вказує пальцем вгору, а Аристотель показує на землю, немов обводить рукою навколишній світ. Як Ви думаєте, який сенс закладений в жестах античних мислителів?

10. Проведіть порівняльний аналіз думки Ансельма Кентерберійського «вірю, щоб розуміти» та вислову П'єра Абеляра «розумію, щоб вірити».

11. Декарт стверджував: «Я мислю, отже, існую». Це твердження має, як мінімум, два різні сенси. Які?

12. Кант стверджував: «Ми не можемо мислити жодного предмету інакше, як за допомогою категорій». Що він мав на увазі?

13. Гегель стверджував: «Помилково лише те, що абсолютизується». Що він мав на увазі? Прокоментуйте.

14. Оцініть і прокоментуйте вислів Л. Фейєрбаха: «Світ жалюгідний лише для жалюгідної людини, світ порожній лише для нікчемної людини».

15. Прокоментуйте вислів:

«Деяким розумникам легко бути філософами, коли вони вивчать напам'ять три слова: «Бог так створив», і це їх відповідь замість виявлення причин».

16. Хто, на вашу думку, має рацію? Прокоментуйте

А. «Розумний бачить невимірність можливого» (Д. Дідро).

Б. «Неосвічена людина схильна оперувати порожніми можливостями» (Гегель).

17. Чи існує світ сам по собі, чи він створений і управляється Богом? Який варіант відповіді Ви вибираєте і чому?

18. Природу матеріального світу відображає таке судження:

1. До матеріального світу відносять тільки те, що має природне походження.
2. Матеріальним є те, що належить до неживої природи.
3. Матеріальний світ є сукупністю природних і створених (або перетворених) людською діяльністю речей.
4. Матеріальним є те, що людина може сприйняти органами чуття.
5. Матеріального світу насправді немає, а є тільки створене нашою уявою та нашими почуттями.

19. Чого в світі більше: порядку або безладу? Дайте розгорнену відповідь.

20. Як Ви оцінюєте наступні вислови:

Гегель: «... все духовне краще за будь-який продукт природи» .

Р. Майер (біолог): «Природа в її простій істині є більшою і прекраснішою, чим будь-яке творіння людських рук, чим всі ілюзії створеного духу».

21. Чи можливе наше мислення (чи можемо ми мислити) без використання фундаментальних категорій (матерії і руху, якості, кількості, міри, простору і часу, можливості і дійсності, необхідності і випадковості, причини і наслідку і т. д.)?- Відповідь аргументуйте, наведіть приклади.

22. Поширеною є помилка, коли наслідок видається за причину, а причина – за наслідок. Наведіть приклади цієї помилки.

23. Уявіть собі легендарний корабель Тезея, що старіє, і який доводиться постійно поновлювати, міняючи поступово одну дошку за іншою. Нарешті, настає такий момент, коли не залишилася вже жодної старої дошки. Запитання, перед нами той же самий корабель чи інший? Відповідь аргументуйте.

24. Чи можна вважати випадковістю відкриття Америки Колумбом в 1492 р.?

25. Форма конкретного дерева є випадковою, чи закономірною?

26. Яке висловлювання характеризує матеріалістичний підхід у дослідженні свідомості?

1. Свідомість – абсолютна реальність.
2. Матерія і свідомість – незалежні одна від одної реальності.
3. Свідомість – первинна, матерія – вторинна.
4. Матерія – первинна, свідомість – вторинна.
5. Свідомість і матерія – рівноцінні.

27. Що характеризує людину як біологічний вид?

1. Середня тривалість життя (80-90 років), якщо не враховувати хвороб і нещасних випадків.
2. Тривалість дитинства, зрілого віку і старості.
3. Вік, у якому жінки можуть народжувати дітей (у середньому 15-49 років).
4. Час появи вторинних статевих ознак і т.д.
5. Всі перелічені моменти.

28. Хто, на вашу думку, має рацію і чому?

А. «Людина є міра всіх речей» (Протагор).

Б. «Не треба виміряти температуру суспільства, наставляючи термометр собі під паху» (сучасний політолог).

Прокоментуйте.

29. Чи все в житті залежить від нас? Якщо ні, то в якій мірі наше життя залежить від нас? Дайте розгорнену відповідь.

30. Пояснити:

А. Песталоцці І-Г., знаменитий педагог, фундатор теорії початкового навчання, стверджував: «Людину формують обставини». Марк Аврелій радив: «Якщо не можеш змінити обставини – зміни ставлення до них».

Б. Балашов Л.Е.: «Людина тільки тоді досягає чого-небудь, коли вона виявляється сильнішою за обставини».

31. Що означає теза «Праця породила людину»?

1. Людина формувалась і розвивалась у процесі праці.
2. Спочатку виникла праця, а потім – людина.
3. Праця тварин призвела до появи людини.
4. Праця одних дозволила іншим стати людьми.
5. Тільки той, хто працює – людина.

32. Який зміст означення Homo sapiens?

1. Людина здібна.
2. Людина працьовита.
3. Людина вольова.
4. Людина творча.
5. Людина розумна.

33. Що хотів сказати Біант (один із семи грецьких мудреців) словами: «Життя треба розподіляти так, ніби жити тобі залишилося і мало, і багато»?

34. Існують дві полярні думки про смерть.

А. Платон вустами Сократа стверджував: «Ті, хто істинно відданий філософії, зайняті насправді тільки одним – вмиранням і смертю».

Б. Спіноза: «Вільна людина ні про що так мало не думає, як про смерть – її мудрість полягає в роздумах не про смерть, а про життя».

Чию думку Ви поділяєте?

35. Людина смертна чи безсмертна? Аргументуйте відповідь.

36. Як Ви ставитесь до відміни смертного покарання? Аргументуйте відповідь.

37. Прокоментуйте вислів Демокріта: «Мудрій людині вся земля відкрита. Бо добрій душі вітчизна – весь світ».

38. Як Ви вважаєте: людина за своєю природою добра чи зла, або не добра і не зла? Аргументуйте відповідь.

39. Звідки в світі зло? Чи можна боротися зі злом? Якщо можна, то чи можна усунути зло зовсім?

40. Як Ви розумієте щастя? Що потрібно для того, щоб бути щасливим?

41. Деякі люди усвідомлено прагнуть до самовдосконалення. Як Ви ставитесь до самовдосконалення? Чи потрібно людині удосконалюватися? Якщо потрібно, то в якому напрямі (напрямах)?

42. Чому добрим бути добре, а злим – погано?

43. Як Ви вважаєте: доброта – рідкісне чи звичайне явище? Аргументуйте

відповідь, наведіть приклади, що підтверджують Вашу точку зору. Що таке зло в моральному сенсі? Дайте розгорнену відповідь й наведіть приклади.

44. Чи може людина бути злою і одночасно щасливою? Чи може зла людина бути щасливою? Аргументуйте відповідь.

45. Ф.Ніцше вважав, що любов – це «вираз егоїзму». В.С.Соловйов, навпаки, стверджував, що справжня любов – це переміщення центру власного «Я» до іншого. Яку з наведених думок Ви поділяєте?

46. Чи має рацію автор твердження: «Думаємо про людей краще і вони насправді стануть кращими»? Аргументуйте відповіді, наведіть приклади.

47. Що хотів сказати Честертон (англійський письменник) словами: «Людство не табун коней, який треба прогодувати, а клуб, в який треба записатися»?

48. Яка різниця між патріотизмом та націоналізмом? Наведіть приклади, що характеризують ці поняття.

49. Чому «золоте правило» поведінки називають золотим?

Довідка. Негативне і позитивне формулювання «золотого правила»: «не роби іншим того, чого не бажаєш»; «поступай з іншими так, як хотів би, щоб поступали з тобою».

50. Який з наведених висловів можна визначити як окремий випадок «золотого правила» поведінки?

А. «Людина повинна задовольнятися такою мірою свободи по відношенню до інших людей, яку вона допустила б у інших людей по відношенню до себе» (Т. Гоббс).

Б. «Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншим» (Клаудіус).

В. «Роби, що хочеш, але так, щоб не позбутися цієї можливості в майбутньому» (народна мудрість).

51. Прокоментуйте вислів: «Якщо Бога немає, то все дозволено».

52. Чи існує, на Вашу думку, моральний прогрес?

53. Який зв'язок між закликком Жан-Жака Руссо «Назад до природи!» і гаслом Французької революції «Мир хатинам; війна палацам!»?

54. Т. Гоббс стверджував: «поки люди живуть без загальної влади, що тримає всіх в страсі, вони знаходяться в тому стані, який називається війною – саме у стані війни всіх проти всіх». Чи правий Т. Гоббс? Прокоментуйте.

55. Як пояснити суперечність між двома твердженнями:

А. «Всяка влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютно.» (Невідомий автор).

Б. «Взагалі влада не псує людей. Коли при владі дурні, то вони псують владу» (Б. Шоу).

56. Куди рухається людство? До загибелі, до кращого майбутнього або до чогось іншого?

57. Як називається розділ філософії, що досліджує процес пізнання?

1. Аксиологія.

2. Методологія.

3. Антропологія.

4. Онтологія.

5. Гносеологія.

58. Прокоментуйте:

А. Для Сократа добро співпадає зі знанням, а відсутність знання є єдиним джерелом всякої моральної недосконалості;

Б. Кант стверджував дещо зворотнє: «Щоб бути чесними і добрими, і навіть мудрими, і добродійними, ми не потребуємо ніякої науки і філософії».

59. Як Ви оцінюєте тезу «мета виправдовує засоби». Аргументуйте відповідь.

60. Існує усталена думка «мета виправдовує засоби» (варіант: «для досягнення мети добрими є всі засоби»). Водночас, багато хто переконаний в тому, що «мета, для якої потрібні несправі засоби, не є доброю метою». Яку з наведених думок Ви поділяєте? Аргументуйте відповідь.

61. Прокоментуйте:

А. «Люди перестають мислити, коли перестають читати». (Д. Дідро)

Б. «Поменше читати! Ті, хто багато читають, відвикають самостійно мислити».

(Д. Гранін).

62. Як пояснити суперечність двох тверджень:

А. «Правда добре, а щастя краще».

Б. «Платон мені друг, але істина дорожча».

63. Який з наведених висловів Ви поділяєте:

А. «Реальні факти менш цікаві, а ніж фантазії і помилки».

Б. «Наука дивовижніша за міфи».

64. Існують п'ять станів знання і незнання:

- 1) коли ми знаємо, що знаємо;
- 2) коли ми знаємо, що не знаємо;
- 3) коли ми не знаємо, що знаємо;
- 4) коли ми не знаємо, що не знаємо;
- 5) коли ми не знаємо, але думаємо, що знаємо (коли незнання видається за знання).

Наведіть приклади кожного з перелічених станів.

65. Найважливішою рисою наукового світогляду є:

1. Його незмінність.
2. Формальний характер.
3. Ціннісна нейтральність.
4. Істинність.
5. Відсутність суперечностей.

66. У чому схожість і відмінність між істиною і правдою?

67. У чому відмінність між знанням і вірою?

68. Як пояснити суперечність між двома твердженнями:

А. «...в мудрості багато печалі, і хто примножує знання - примножує печаль» (біблійний проповідник Еклезіаст).

Б. «Знати більше сьогодні – означає бути сильнішим завтра» (Е. Теллер).

69. Прокоментуйте твердження Гегеля «Абстрактної істини немає, істина завжди конкретна».

70. Стародавні філософи дотримувались девізу «Сумнівайся в усьому». Як можна тлумачити цей девіз?

71. Прокоментуйте вислів: «Коли починається війна, першою жертвою слід вважати істину» (Р. Киплінг).

72. Прокоментуйте наступне твердження: «в усьому потрібна міра, навіть в тому, щоб дотримуватись її».

73. Чи має рацію Бісмарк, кажучи: «Це тільки дурні вчать на власному досвіді. Я ж вважаю за краще вчитися на досвіді інших»? Прокоментуйте.

74. Як пояснити суперечність між двома твердженнями:

А. «...ніщо велике в світі не здійснювалося без пристрасті» (Гегель).

Б. «Під сильними пристрастями часто ховається тільки слабка воля» (В.О.Ключевський).

75. Що означає «золота середина»? Наведіть приклади, що пояснюють цей вираз.

5. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

5.1. Діагностичні тести

(Рекомендується проводити перед початком лекції з метою визначення рівня готовності до вивчення нового матеріалу)

1. Діагностичний тест «Назустріч філософії»

(За допомогою тесту визначається ступінь готовності аудиторії до опанування курсу філософії)

1. Яке з наведених нижче визначень філософії здається вам найбільш прийнятним? (Підкресліть не більше 3 означень; бажано сформулювати і своє розуміння):

- 1.1. Філософія — це любов до мудрості.
- 1.2. Філософія — це вчення про буття як таке.
- 1.3. Філософія — це свідомість, мислення вголос.
- 1.4. Філософія — узагальнений світогляд.
- 1.5. Філософія — це наука наук.
- 1.6. Філософія — це мистецтво виживати і вмирати.
- 1.7. Філософія — це вчення про належне, про ідеали, про цінності.
- 1.8. Філософія — це вчення про мораль, щастя та сенс життя.
- 1.9. Філософія — це вчення про людину.
- 1.10. Філософія — це наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення.
- 1.11. Філософія — це не наука, а наука не філософія.
- 1.12. Філософія — це квінтесенція історичної епохи (за Гегелем).
- 1.13. Філософія — це вчення про всезагальне в системі «Людина — світ».
- 1.14. Філософія — це вид «їжі», яка, коли жуєш, то здається, що в роті щось є, а коли збираєшся її ковтнути, то з'ясовується, що фактично нема чого ковтати.
- 1.15. Філософія — це ірраціональна форма пояснення того, що неможливо пояснити за допомогою «здорового глузду».
- 1.16. Філософія — це особлива форма інтелектуальної діяльності, не пов'язаної ні з яким предметом.
- 1.17. Філософія — це стан душі (наприклад, під час медитації).
- 1.18. Філософія — це осягнення істини за допомогою серця (за мотивами Г. Сковороди).

1.19. Філософія — це вчення про Бога, про все божественне (за вченням Дамаскіна).

1.20. Філософія — це _____

2. Де і як формувались ваші уявлення про філософію:

2.1. У навчальному закладі (школі) до вступу в ВУЗ.

2.2. Завдяки самоосвіті (читання філософської літератури).

2.3. Через вплив засобів масової інформації.

2.4. Завдяки читанню та осмисленню художньої літератури (Ж. Сартр, А. Камю, І. Франко, О. Гончар, Л. Костенко та ін.).

2.5. Під впливом церкви, засвоєння релігійного світогляду, Святого Письма.

2.6. У результаті читання наукової фантастики (С. Лем, А. Азімов, та ін.).

2.7. Завдяки знайомству зі східними філософськими та релігійними джерелами, пов'язаними з цим світоглядом та своєрідною культурою.

2.8. У результаті читання соціально-економічної літератури.

2.9. Назвати інші фактори, які вплинули на формування ваших філософських поглядів:

3. Назвати імена найбільш відомих вам українських філософів:

3.1. _____ 3.2. _____ 3.3. _____

4. Назвати імена найбільш відомих вам сучасних філософів Заходу:

4.1. _____ 4.2. _____ 4.3. _____

5. Які твори і яких філософів ви читали (як вітчизняних, так і зарубіжних)?

_____

6. Якщо ви раніше вивчали філософію в тій або іншій формі, то яка з філософських проблем вас найбільше зацікавила? (Назвати принаймні 1—2 проблеми):

6.1. _____ 6.2. _____

7. Можливо, ви виступали з філософським рефератом або брали участь у конкурсі праць з філософської проблематики. Якщо так, то назвати тему реферату, конкурсної роботи тощо: _____

8. Чи бажаєте ви поза межами нормативного філософського курсу вивчати за своїм вибором ще прослухати спецкурси з філософії.

9. Чи є у вас довідкова філософська література, філософський словник, підручники, навчальні посібники з філософії? (Якщо є, то вкажіть кількість одиниць)

Експрес-тест (версія: «Так» – «Ні»)

№ п/п	Запитання	Так	Ні	Оцінка
1	Чи може принцип монізму задовольнити ідеалістичну філософію?			
2	Чи може принцип монізму задовольнити матеріалістичну філософію?			
3	Чи коректне матеріалістичне твердження: «Матерія виникла раніше свідомості»?			
4	Чи коректне ідеалістичне твердження: «Свідомість виникла раніше матерії»?			
5	Чи можуть матеріалісти бути агностиками?			
6	Чи можуть ідеалісти бути агностиками?			
7.	Чи може об'єктивний ідеалізм визнавати існування матеріального світу?			
8	Чи може суб'єктивний ідеалізм визнавати існування матеріального світу?			
9	Чи можуть діалектики бути матеріалістами?			
10	Чи можуть діалектики бути ідеалістами?			
	Загальна оцінка:			

Експрес-тест (аналітична версія)

№ п/п	Визначення філософії	До якого напрямку належать автори цих визначень філософії
1	Філософія — це любов до мудрості	
2	Філософія — це наука наук	
3	Філософія — це не наука, а наука не філософія	
4	Філософія — це вчення про буття як таке	
5	Філософія — це вчення про людину	
6	Філософія — це вчення про всезагальне в системі «людина — світ»	
7	Філософія — це наука про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення	
8	Філософія — це ірраціональна форма пояснення того, що неможливо пояснити за допомогою «здорового глузду»	
9	Філософія — це особлива форма інтелектуальної діяльності, яка не пов'язана ні з яким предметом конкретно	
10	Філософія — це мислення вголос	
	Загальна оцінка	

Експрес-тест Авторство філософських афоризмів

№ п/п	Твердження	Автор	Напрямок філософії
1	«Людина є мірою всіх речей»		
2	«Вірю тому, що абсурдно»		
3	«Люди швидше простять смерть батька, ніж втрату майна»		
4	«Бог створив людський розум, подібний до дзеркала здатного відобразити Всесвіт»		
5	«Я мислю, отже, я існую»		
6	«Існувати — означає бути сприйнятим»		
7	«Пізнай самого себе»		
8	«Є одна лише справді серйозна філософська проблема — проблема самогубства»		
9	«Я знаю, що я нічого не знаю»		
10	«Тільки три ідеї політичні і тільки три методи організації маємо: охлократію з диктатурою, демократію з республікою, класократію з правовою монархією»		
Загальна оцінка:			

Експрес-тест «Відомості про філософські школи»

№ п/п	Філософська школа	Час її заснування	Відомі представники школи	Філософські проблеми, що вони їх ставили і вирішували
1	Мілетська школа			
2	Елейська школа			
3	Шартрська школа			
4	Олександрійська школа			
5	Школа «Via antiqua»			
6	Пуллахська школа			
7	Львівсько-варшавська школа			
8	Франкфуртська школа			
9	Київська школа «червоного позитивізму»			
10	Києво-Могилянська академія			
Загальна оцінка:				

Експрес-тест № 1

1. Визначити 3 історичні типи світогляду:
_____
2. Визначити 3 основні елементи структури світогляду:
_____
3. Визначити 3 фактори формування світогляду:
_____
4. Визначити 3 основні напрями вирішення одного боку «основного питання філософії»
_____
5. Визначити 3 основні напрями вирішення другого боку «основного питання філософії»
_____
6. Визначити основні методи у філософії:
_____
7. Визначити не менше 5 функцій філософії:
_____
8. Чи може принцип монізму задовольнити ідеалістичну філософію? («Так» чи «Ні»):
_____
9. Чи може принцип монізму задовольнити матеріалістичну філософію? («Так» чи «Ні»):
_____
10. Чи всі ідеалісти є агностиками? («Так» чи «Ні»):
_____

Експрес-тест № 2

1. Визначити 4 основи світобудови згідно з вченням чарваків:
_____
2. Перелічити не менше 3 міфів Стародавньої Греції:
_____
3. Перелічити не менше 5 філософських шкіл Стародавньої Греції:
_____
4. Перелічити не менше 3 представників «перипатетиків» у стародавній філософії:
_____
5. Визначити основні риси діалектики античності:
_____
6. Вказати 3 основні періоди розвитку античної філософії:
_____
7. Перелічити 5 апорій Зенона Елейського:
_____
8. Перелічити 4 основні стихії Всесвіту Анаксімандра:
_____
9. Визначити закони формальної логіки, що їх визначив Аристотель:
_____
10. Визначити 3 риси раціональної етики стоїцизму:
_____

Експрес-тест № 3

1. Які дві ідеї лежать в основі християнського монотеїзму?
_____
2. Визначити основні етапи розвитку філософії Середньовіччя:
_____
3. Визначити три основні напрями схоластичної філософії:
_____
4. Визначити головну рису середньовічного мислення:
_____
5. Визначити три основні риси філософії епохи Відродження:
_____
6. Визначити три основні питання з'ясування сутності речі в середньовічній філософії:
_____
7. Чи може об'єктивний ідеалізм визнавати існування матеріального світу? («Так» чи «Ні»).
8. Чи можуть номіналісти погодитись із твердженням: «Спочатку було слово»? («Так» чи «Ні»).
9. Чи можуть реалісти у схоластичній філософії погодитися з твердженням: «Спочатку було слово»? («Так» чи «Ні»).
10. На якому принципі базується концепція Всесвіту епохи Відродження?
_____

Експрес-тест № 4

1. Перелічити 4 «ідоли» (перешкоди) в процесі пізнання істини за Ф. Беконом:
_____
2. Визначити логічний метод, який був розроблений Р. Декартом:
_____
3. Визначити логічний метод, який був розроблений Ф. Беконом:
_____
4. Визначити первинні якості матерії за Д. Локком:
_____
5. Визначити вторинні якості матерії за Д. Локком:
_____
6. Перелічити відомих представників суб'єктивного ідеалізму у філософії Нового часу:
_____
7. Перелічити відомих представників об'єктивного ідеалізму у філософії Нового часу:
_____
8. Перелічити відомих представників дуалізму та плюралізму в філософії Нового часу:
_____
9. Перелічити відомих представників сенсуалізму в філософії Нового часу:
_____
10. Перелічити три елементи натурального права людини за Локком:
_____

Експрес-тест № 5

1. Визначити «золоте правило» категоричного імперативу І. Канта:
_____
2. Визначити чотири антиномії за І. Кантом:
_____
3. Перелічити не менше трьох «апріорних форм споглядання»:
_____
4. Перелічити не менше трьох «апріорних форм мислення»:
_____
5. Чи можна, за Кантом, пізнати «речі в собі»? («Так» чи «Ні»).
6. Чи можна, за Кантом, пізнати «речі для нас»? («Так» чи «Ні»).
7. Визначити три логічні проблеми пізнання за діалектикою Гегеля:
_____
8. Визначити три етапи розвитку абсолютної ідеї за системою Гегеля:
_____
9. Яку нову «релігію» намагався створити Л. Фейєрбах?
_____
10. Які дві категорії у філософії І. Фіхте відображають принцип тотожності буття й мислення?
_____

Експрес-тест № 6

1. Визначити три складові певної дуальності в культурі Київської Русі:
_____
2. Визначити моральні проблеми, які ставили й вирішували мислителі Київської Русі:
_____
3. У чому полягає сутність концепції «спорідненої праці» у філософії Г. Сковороди?
_____
4. Перелічити три світи визначені у вченні Г. Сковороди:
_____
5. Яка мораль була домінуючою у філософії українського романізму:
_____
6. Визначити чинники українського менталітету за П. Кулішем:
_____
7. Перелічити не менше трьох представників української «філософії серця»:
_____
8. Перелічити не менше двох принципів націоналізму за Д. Донцовим:
_____
9. Перелічити основні галузі досліджень філософії «червоного позитивізму»:
_____
10. Перелічити не менше трьох напрямів розробок сучасної логіки Львівсько-варшавської школи: _____

Експрес-тест № 7

1. Визначити етапи становлення Західної філософії:
_____
2. Визначте основні напрями сучасної Західної філософії (зазначте не менше 5):
_____
3. Визначте періоди становлення неопозитивізму:
_____
4. Визначити основні філософські засади позитивізму:
_____
5. Визначити періоди становлення екзистенціалізму:
_____
6. Визначити основні напрями розвитку філософії екзистенціалізму:
_____
7. Визначити основні напрями філософської антропології:
_____
8. Визначити основні періоди становлення філософії психоаналізу:
_____
9. Визначити мету і методи герменевтики:
_____
10. Визначити основні засоби ліквідації відчуження людини:
_____

Експрес-тест № 8

1. Визначити основні принципи конструювання класичних філософських систем:
_____
2. Визначити основні принципи розбудови сучасної наукової теорії:
_____
3. Визначити основні системи класичної філософії:
_____
4. Визначити основні риси неокласичного етапу розвитку філософії:
_____
5. Визначити основні типи наукової раціональності:
_____
6. Визначити основні елементи системи сучасного філософського знання:
_____
7. Визначити основні способи філософування:
_____
8. Визначити етноментальні характеристики філософського знання:
_____
9. Визначити основні парадигми філософського знання:
_____
10. Визначити основні підходи до визначення предмета сучасної філософії:
_____

Експрес-тест № 9

1. Визначити основні форми буття:

---

2. Визначити основні типи, види й форми руху матерії:

---

3. Визначити основні види матерії:

---

4. Визначити елементи структури свідомості:

---

5. Визначити основні види практики:

---

6. Визначити основні функції практики:

---

7. Визначити основні принципи діалектики:

---

8. Визначити основні закони діалектики:

---

9. Визначити «парні категорії» діалектики (не менше 5 пар):

---

10. Визначити основні виміри людського буття:

Експрес-тест № 10

1. Визначити основні принципи пізнання:

---

2. Визначити основні форми чуттєвого пізнання:

---

3. Визначити основні форми логічного пізнання:

---

4. Визначити основні риси інтуїції:

---

5. Визначити основні риси емпіричного пізнання:

---

6. Визначити основні риси теоретичного пізнання:

---

7. Визначити основні методи емпіричного рівня пізнання:

---

8. Визначити основні методи теоретичного рівня пізнання:

---

9. Визначити основні загальнологічні прийоми й методи пізнання:

---

10. Визначити основні риси творчості:

Експрес-тест № 11

1. Перелічити основні потреби людини: _____
2. Визначити основні риси суспільного буття:
_____
3. Визначити основні елементи соціальної структури суспільства:
_____
4. Визначити основні соціальні протиріччя:
_____
5. Визначити основні елементи «надбудови»:
_____
6. Визначити основні елементи структури суспільної свідомості:
_____
- а) за носіями: _____
- б) за рівнем відображення діяльності: _____
- в) за способом поширення: _____
- г) за формами відображення: _____
7. Визначити типи взаємовідносин між особою і суспільством:
_____
8. Визначити основні типи цінностей:
_____
9. Якими орієнтаціями має керуватись людина в умовах ринкових відносин?
_____
10. Визначити основні теорії і концепції суспільного розвитку:
_____

Тест «Структура філософського знання»

1. Визначити етапи розвитку філософії Стародавньої Індії:
а) _____ б) _____ в) _____
  2. Визначити етапи розвитку філософії Стародавньої Греції:
а) _____ б) _____ в) _____
  3. Визначити етапи розвитку філософії Середньовіччя:
а) _____ б) _____ в) _____
  4. Визначити основні риси філософії Нового часу:
а) _____ б) _____ в) _____;
  5. Визначити основні етапи розвитку філософської думки в Україні:
а) _____ б) _____ в) _____
  6. Визначити основні форми неопозитивізму:
а) _____ б) _____ в) _____
  7. Визначити основні напрями розвитку схоластики:
а) _____ б) _____ в) _____
  8. Визначити основні різновиди гегельянства:
а) _____ б) _____ в) _____
  9. Визначити основні різновиди екзистенціалізму:
а) _____ б) _____ в) _____
- Загальна оцінка:**

5.2. Контрольні тести

(Рекомендується проводити під час семінарських занять та як форма підсумкового контролю)

Варіант № 1

1. Що вивчає аксіологія:

- а) проблеми сенсу життя
- б) проблеми пізнання
- в) проблеми буття
- г) проблеми науки
- д) проблеми природи

2. Розділ філософії, який вивчає пізнання, джерела і форми знання, методи і межі знання називається:

- а) апологія
- б) аксіологія
- в) онтологія
- г) гносеологія
- д) антологія

3. Розділ філософії, який вивчає буття, форми і способи буття світу, його першооснову і сутність називається:

- а) апологія
- б) аксіологія
- в) онтологія
- г) гносеологія
- д) антологія

4. Хто вперше вжив термін «філософія» у відношенні до тих, хто прагне до вищої мудрості:

- а) Піфагор
- б) Платон
- в) Пармені
- г) Протагор
- д) Арістотель

5. В чому сутність філософського світогляду:

- а) теоретична форма світогляду, що відображає світ у поняттях і обумовлених знаннях;
- б) синкретична форма світогляду, що відображає світ в чуттєво-наочному образі;
- в) форма світогляду, що ділить світ на надприродний і земний, і ставить земний світ в залежність від надприродного;
- г) синкретична форма світогляду, що відображає світ в художньому образі;
- д) форма світогляду, що відображає світ в емпіричному знанні.

6. В чому сутність релігійного світогляду:

- а) теоретична форма світогляду, що відображає світ у поняттях і обумовлених знаннях;
- б) синкретична форма світогляду, що відображає світ в чуттєво-наочному образі;
- в) форма світогляду, що ділить світ на надприродний і земний, і ставить земний світ в залежність від надприродного;
- г) синкретична форма світогляду, що відображає світ в художньому образі;
- д) форма світогляду, що відображає світ в емпіричному знанні.

7. В чому сутність міфологічного світогляду:

- а) теоретична форма світогляду, що відображає світ у поняттях і обумовлених знаннях;
- б) синкретична форма світогляду, що відображає світ в чуттєво-наочному образі;
- в) форма світогляду, що ділить світ на надприродний і земний, і ставить земний світ в залежність від надприродного;
- г) синкретична форма світогляду, що відображає світ в художньому образі;
- д) форма світогляду, що відображає світ в емпіричному знанні.

8. Чим відрізняється філософія від науки:

- а) екзистенція на спрямованість відображення світу
- б) відображення світу у формі понять
- в) раціональний спосіб досягнення світу
- г) системність і обумовленість знання
- д) прагнення до досягнення істини

9. Міф (так як його розумів М.Еліаде і як його починають розглядати у 20ст.)...

- а) міф викладає сакральну історію, розповідає про події, які відбулися в далекі часи „початку всіх початків»;
- б) міф є звичайна казка написана тогочасними літописцями для обдурювання людей;
- в) міф є раціонально-обгрунтована і така, що спирається на експериментальні підтвердження розповідь про доісторичний період певного народу;
- г) міф розповідає про події, які спричинились до розквіту даного народу і його вибраності.

10. Система узагальнених знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу називається:

- а) світогляд
- б) апологія
- в) онтологія
- г) мистецтво
- д) гносеологія

11. Історичні типи світогляду:

- а) міфологічний, релігійний, філософський;
- б) міфологічний, релігійний, первісний;
- в) релігійний, філософський, трансцендентний;
- г) філософський, світоглядний, релігійний;
- д) філософський, науковий, релігійний.

12. Основні компоненти світогляду:

- а) знання, цінності, програма дій (практичні настанови);
- б) знання, цінності, теореми;
- в) знання, дії, програма дій (практичні настанови);
- г) прагнення, цінності, програма дій (практичні настанови);
- д) цінності, ідеологія, формули.

13. Основні розділи у структурі філософії:

- а) онтологія, гносеологія, аксіологія;
- б) апологія, герменевтика, аксіологія;
- в) онтологія, аксіологія, етика;
- г) аксіологія, естетика, прагматика;
- д) гносеологія, пропедевтика, антологія.

14. Що є предметом вивчення філософії:

- а) структура різних областей природи, їх властивості;
- б) специфіка і структура живих організмів;
- в) психіка людини, її механізми;
- г) право і його походження;
- д) світ як ціле, місце людини у світі, її відношення до світу.

15. Що є спільним між філософією і наукою:

- а) раціонально-логічні методи дослідження;
- б) екзистенційна спрямованість знання;
- в) перевіряємість знання через досвід;
- г) практична корисність знання;
- д) експериментальність при пошуку істини.

16. Згідно праці К.Ясперса “Що таке філософія” джерелами виникнення філософії є:

- а) подив, сумнів, усвідомлення загубленості;
- б) подив, прагнення, сумнів;
- в) сумнів, страх, комунікація;
- г) подив, спокій, усвідомлення загубленості.

17. Метафізика як філософський метод:

- а) розглядає світ як щось незмінне і нерухоме;
- б) розглядає світ у зміні і розвитку;
- в) зводить розвиток до якісних змін;
- г) розглядає протиріччя як джерело розвитку;
- д) розглядає розвиток як поступовий рух від нижчого до вищого.

18. Діалектика як філософський метод:

- а) розглядає світ як щось незмінне і нерухоме;
- б) розглядає світ у зміні і розвитку;
- в) заперечує розвиток світу і його зміни;
- г) зводить розвиток до механічних змін;
- д) розглядає лише кількісні зміни.

19. Яке з перерахованих понять не входить в структуру філософії:

- а) апологія
- б) аксіологія
- в) гносеологія
- г) онтологія

20. Чим за Гоббсом характеризується природний стан суспільства:

- а) взаємодія і взаємодопомога всіх хто від природи є егоїстами;
- б) мир і згода між всіма людьми, які від природи егоїсти;
- в) війна всіх проти всіх;
- г) байдужість і апатія всіх членів суспільства;
- д) співробітництво всіх на користь суспільного блага.

Варіант № 2.

7. Що означає принцип «Дао»:

- а) збірник законів і норм поведінки;
- б) закон природи, суспільства і людей, який управляє світом;
- в) моральний закон імператора⁴
- г) збірник гімнів і священних пісень.

2. В якому понятті давньоіндійська філософія відобразила ілюзорність і видимість світу

- а) майя
- б) карма
- в) Самсара
- г) дхарма
- д) нірвана

3. Як називається коловорот життя, нескінчений перехід з одного життя в інше:

- а) Самсара
- б) карма
- в) майя
- г) атман
- д) брахман

4. Яке поняття давньоіндійської філософії відображає моральний закон, що надає світові порядок:

- а) Самара
- б) дхарма
- в) карма
- г) атман
- д) брахман

5. Чим визначається самсара, перехід з одного життя в інше:

- а) карма
- б) дарма
- в) майя
- г) жень
- д) нірвана

6. В якому понятті Конфуцій виразив людинолюбство і гуманність:

- а) жень
- б) лі
- в) сінь
- г) дао
- д) чжі

7. Що означає поняття "карма" в давньоіндійській філософії:

- а) божественна наперед визначеність;
- б) обряд посвячення у вищий жрецький сан;
- в) досягнення вищого блаженства, що виникає після смерті;
- г) вчинки живої істоти, що визначають її нове народження.

8. Який філософ давнього Сходу розробляє концепцію ідеальної людини, благородного мужа не за походженням, а завдяки вихованню:

- а) Мао дзе дун
- б) Конфуцій
- в) Будда
- г) Лао-цзи

9. Яке з перелічених правил не належить до вічних істин проголошених Буддою:

- а) життя – це страждання
- б) страждання – не має своєї причини
- в) корінь страждання – жадоба до життя
- г) шляхів виходу із страждання – вісім

10. Агімса – це:

- а) закон відплати
- б) терпимість, ненасильство
- в) ілюзія, омана, марево
- г) переселення душ

11. Засновником даосизму був:

- а) Лао-цзи
- б) Мен-цзи
- в) Дао-цзи
- г) Конфу-цзи

12. Сансара – це

- а) закон відплати
- б) переселення душ
- в) принцип поведінки, стиль життя
- г) незавдання зла діями і помислами

13. Що означало поняття “жень” у конфуціанстві:

- а) гуманність
- б) синівська повага
- в) правила благопристойності
- г) музика як засіб вдосконалення

14. Принцип «виправлення імен» це:

- а) надання кожному громадянину нового імені;
- б) позбавлення багатих права на заняття філософією і надання дозволу для бідних;
- в) імена надані конфуціанцям невірними мали бути повернуті до джерел;
- г) приведення речей у відповідність з їх назвами.

15. Які чотири Варни виділялись у давньоіндійському суспільстві:

- а) брахмани, атмани, боддхісатви, Будди
- б) брахмани, кшатрії, вайшї, шудри
- в) брахмани, кшатрії, боддхісатви, шудри
- г) кшатрії, шудри, Будди, боддхісатви
- д) шудри, вайшї, атмани, брахмани

16. В чому полягає сутність поняття Атман:

- а) це об'єктивне духовне начало всього сущого;

- б) це світовий закон, що керує всім сушим;
- в) це суб'єктивне духовне начало всього суцього;
- г) це моральний закон, що надає світові і життю людини порядок;
- д) це стан повного занурення людини в світ речей.

17. В чому полягає сутність поняття Брахман:

- а) це об'єктивне духовне начало всього суцього;
- б) це світовий закон, що керує всім сушим;
- в) це суб'єктивне духовне начало всього суцього;
- г) це моральний закон, що надає світові і життю людини порядок;
- д) це стан повного занурення людини в світ речей.

18. В чому полягає сутність поняття майя:

- а) ілюзорність і видимість світу, що приховує за собою незмінну сутність;
- б) стан повного занурення людини у свій внутрішній світ;
- в) нескінченний процес перероджень, переходу з одного життя в інше;
- г) мистецтво бойових мистецтв Шаолінь;
- д) стан повного занурення людини в світ зовнішніх речей.

19. Яку з перелічених рис не відносять до східного типу філософування:

- а) екстравертність;
- б) песимізм;
- в) спіритуалізм;
- г) естетизм;
- д) інтуїтивнізм.

20. Відмінність між ортодоксальними і неортодоксальними вченнями д.-індійської філософії стосувалась:

- а) інтерпретації поняття брахман і атман;
- б) розуміння життя як страждання і майї;
- в) визнання або невизнання авторитету Вед;
- г) пояснення принципу створення світу;
- д) ставлення до ортодоксальної догматики шумерів.

Варіант № 3.

1. Яке з перелічених вчень належало до неортодоксальних шкіл доіндійської філософії:

- а) санкхья
- б) йога
- в) веданта
- г) вайшешика
- д) буддизм

2. Даоський принцип у-вей означає:

- а) принцип недіяння
- б) принцип утримання від насильства
- в) принцип поваги до традицій
- г) принцип активності
- д) принцип дотримання ритуалів

3. Для конфуціанської благородної людини нехарактерна така якість як:

- а) відчуття обов'язку
- б) людинолюбство
- в) синівська шанобливість
- г) не діяння
- д) повага до старших

4. «Золоте правило» моралі за Конфуцієм:

- а) насолода є початок і кінець блаженного життя;
- б) володар повинен бути володарем, службовець – службовцем, батько-батьком, син – сином;
- в) не чини іншому того, чого не бажаєш собі;
- г) спокій і відсутність страждань є метою життя;
- д) сприймай іншу людину так, як сприймають її інші.

5. Яке з наведених тверджень є вірним:

- а) китайські мудреці вчили як вижити і утвердитись в існуючій дійсності, а індійські – як залишити цей світ;
- б) китайські мудреці вчили як залишити цей світ, а індійські як вижити і утвердитись в існуючій дійсності;
- в) китайські мудреці розробили принципи у-вей, агімси і сяо, а індійські – брахмана, атмана, та інь-янь;
- г) китайські мудреці розробили принципи лі, жень, нірвани, а індійські – пуруші, пракриті і лі;
- д) китайські мудреці – це Джина Махавіра, Лао-цзи і Конфуцій, а індійські – це Будда, Менцзи і Ганді.

6. Який філософ давнього Сходу розробляє концепцію ідеальної людини, благородного мужа не за походженням, а завдяки вихованню:

- а) Мао дзе дун
- б) Конфуцій
- в) Будда
- г) Лао-цзи

7. В чому сутність діалектики Геракліта:

- а) все тече, все змінюється; одне і те ж в нас – живе і мертво, молоде і старе;
- б) буття єдине і нерухоме;
- в) душа – дещо саморухоме, а все саморухоме безсмертне;
- г) можна ввійти двічі в одну і ту ж річку;
- д) руху нема, множинності нема.

8. Яка антична школа вважала, що світ мінливий, треба утримуватись від висловлювання теоретичних тверджень і зберігати внутрішній спокій, справжня філософія - мовчання:

- а) мілетці
- б) елеати
- в) ефесці
- г) скептики
- д) кіренаїки

9. Еманация – це

- а) уявлення про поступові, тривалі кількісні зміни в певному стані будь-якої системи;
- б) перехід від вищого і досконалого онтологічного ступеня Універсуму до менш досконалих і нижчих його ступенів;
- в) уявлення про глибокі, якісні зміни в стані системи, які переривають еволюційний період її розвитку;
- г) галузь знання про творчу діяльність, пов'язану з пошуками шляхів відкриття нового в судженнях, ідеях, діяннях;
- д) незворотні зміни, які мають місце в живій природі, а також соціальних системах, що ведуть до ускладнення.

10. Порядок еманации за Плотіном:

- а) Єдине – Світова Душа – Світовий Дух – Матерія;
- б) Світовий Дух – Єдине – Світова Душа – Матерія;
- в) Світова Душа – Матерія – Світовий Дух – Єдине;
- г) Єдине- Світовий Дух - Світова Душа – Матерія;
- д) Єдине – Матерія – Світова Душа – Світовий Дух.

11. Вульгата – це

- а) латинський переклад Біблії з IV ст. визнаний офіційним перекладом Римо-Католицької Церкви;
- б) грецький переклад Біблії з IV ст. визнаний офіційним перекладом Православної Церкви;
- в) народний переклад Біблії з IV ст. визнаний офіційним перекладом для усіх християн;
- г) арабський переклад Біблії з IV ст. визнаний офіційним перекладом в ісламі;
- д) український переклад Біблії з IV ст. визнаний офіційним перекладом Української Греко-Католицької Церкви.

12. Хто з середньовічних філософів обґрунтував необхідність церковної організації як посередника між Богом і віруючими та про розвиток історії як боротьбу двох градусів – земного і Божественного:

- а) Росцелін
- б) Т.Аквінський
- в) Тертуліан
- г) Августин Блаженний
- д) В.Оккам

13. Апофатичний спосіб філософського осмислення Бога:

- а) сутність Бога може бути визначена лише священниками і католиками;
- б) сутність Бога осяжна і визначима засобами людської мови і понять;
- в) сутність Бога осяжна, але невизначима засобами людської мови, крім понять;
- г) сутність Бога неосяжна і невизначима засобами людської мови і понять;
- д) сутність Бога неосяжна, але визначима засобами людської мови.

14. Катафатичний спосіб філософського осмислення Бога:

- а) сутність Бога може бути визначена лише священниками і католиками;
- б) сутність Бога осяжна і визначима засобами людської мови і понять;
- в) сутність Бога осяжна, але невизначима засобами людської мови, крім понять;
- г) сутність Бога неосяжна і невизначима засобами людської мови і понять;
- д) сутність Бога неосяжна, але визначима засобами людської мови.

15. Принцип «бритви Оккама»:

- а) «Помножуй сутності без необхідності» – коли явище можна пояснити теорією, яка містить більше елементів, ніж менше, складніша теорія повинна бути обрана, а не простіша;
- б) «Не помножуй сутності без необхідності» - коли явище можна пояснити теорією, яка містить менше елементів, ніж більше, простіша теорія повинна бути обрана, а не складніша;
- в) пошук знання повинен керуватись методологічним принципом ускладнення згідно якого «множинність повинна припускатись без необхідності»;
- г) «Не діли сутності без необхідності» – коли явище можна пояснити теорією, яка містить достатньо елементів, ніж треба, простіша теорія повинна бути обрана, а не складніша;
- д) «Діли сутності без необхідності» – коли явище можна пояснити теорією, яка містить порівну елементів, популярніша теорія повинна бути обрана.

16. «Примари Театру» ...:

- а) пов'язані з недосконалістю людського розуму та органів чуття людини, укорінені в самій людській природі;
- б) проникають у пізнання разом зі словами та іменами, породжуються спілкуванням людей і зумовлені вживанням застарілих понять, суджень, слів;
- в) зумовлені індивідуальними особливостями людини, її вихованням, звичками, що примушують людину спостерігати природу ніби зі своєї печери;
- г) породжуються сліпою вірою людей в авторитети, стародавні традиції, традиційні філософські системи;
- д) зумовлені деякими особливостями людини, її освітою, нахилами, що примушують людину спостерігати природу ніби зі своєї ложі.

17. Індуктивний метод – це:

- а) метод, за допомогою якого відбувається сходження від теоретичних узагальнень до окремих спостережень;
- б) метод, за допомогою якого відбувається сходження від загальних фактів до конкретних фактів;
- в) метод, за допомогою якого відбувається сходження від посередніх фактів, зайвих спостережень до практичних висновків;
- г) метод, за допомогою якого відбувається сходження від остаточних фактів, окремих теорій до фактів конкретних;
- д) метод, за допомогою якого відбувається сходження від одиничних фактів, окремих спостережень до теоретичних узагальнень.

18. Яке з тверджень не належить до правил дедуктивного методу Р.Декарта:

- а) істинними можна вважати лише ті положення, які не викликають ніякого сумніву і не потребують доведення, істинність яких для розуму самоочевидна. Піддавай усе сумніву!
- б) слід намагатись досягати того знання, що є дедуктивним і не вимагає повного переліку, детального огляду всіх ланок та фактів;
- в) кожен складну проблему слід ділити на простіші і робити це доти, доки не прийдемо до ясних та очевидних речей;
- г) слід дотримуватись певного порядку мислення, який полягає в тому, щоб починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово сходити до складніших і важчих.
- д) слід прагнути досягнення повноти знання, орієнтуватись на послідовність та ретельність дедуктивного методу.

19. Яке з тверджень найменше відповідає філософії Р.Декарта

- а) існує дві субстанції духовна і матеріальна;
- б) атрибутами субстанцій є мислення і протяжність;
- в) дедуктивний метод сформульований у чотирьох правилах;
- г) пізнання здійснюється через чуттєвий досвід;
- д) людина від народження має певні вроджені ідеї, які й становлять фундамент пізнання.

20. Кому належить вислів «Мислю, отже існую»:

- а) Платон
- б) Декарт
- в) Бекон
- г) Арістотель
- д) Спіноза

Варіант № 4.

1. Хто з перелічених філософів запровадив поняття “логос”:

- а) Сократ
- б) Геракліт
- в) Парменід
- г) Платон
- д) Арістотель

2. Анаксимандр вважав першопочатком усього суцього:

- а) число
- б) апейрон
- в) гомеомерії
- г) повітря
- д) землю

3. Який філософ відкрив взаємозв'язок числа і звуку:

- а) Піфагор
- б) Протагор
- в) Декарт
- г) Зенон
- д) Платон

4. Представники якої із шкіл вважали, що треба жити згідно з природою, та що необхідність керує світом:

- а) стоїки
- б) скептики
- в) мегарики
- г) платоніки
- д) дуалісти

5. Яка природа платонівської ідеї?

- а) ідея нематеріальна і не осяжна розумом, а чуттями;
- б) ідея матеріальна, але осяжна розумом;
- в) ідея матеріальна і осяжна розумом;
- г) ідея нематеріальна, але осяжна розумом;
- д) ідея пост-матеріальна і неосяжна розумом.

6. Хто з перерахованих античних філософів не належав до досократиків:

- а) Піфагор
- б) Парменід
- в) Платон
- г) Анаксімен

7. Які причини виникнення речей виділяє Арістотель?

- а) цільова, матеріальна, дійова, формальна;
- б) матеріальна, дійова, проміжна, формальна;
- в) універсальна, формальна, матеріальна, проміжна;
- г) дійова, цільова, матеріальна, сутнісна;
- д) матеріальна, формальна, практична, теоретична.

8. Яка сократична школа стверджувала, що основним добром є чуттєва насолода?

- а) кіренаїки
- б) кініки
- в) мегарики
- г) стоїки
- д) апологети

9. Яка з перелічених причин виникнення речей не згадується Арістотелем?

- а) матеріальна
- б) дійова
- в) цільова
- г) практична
- д) формальна

10. Яким поняттям Платон позначив вічне, єдине, незмінне і осяжне розумом?

- а) ідея
- б) логос
- в) космос
- г) апейрон
- д) природа

11. Хто вважав, що першопочатком світу є атом?

- а) Геракліт
- б) Анаксімен
- в) Арістотель
- г) Анаксагор
- д) Демокріт

12. Проти якого вчення були спрямовані апорії Зенона:

- а) діалектики Геракліта
- б) натурфілософії мілетців
- в) метафізики Арістотеля
- г) теорії ідей Платона
- д) етики Сократа

13. Розуміння буття у Парменіда:

- а) буття і мислення тотожні;
- б) буття множинне і ділиме;
- в) буттям є те, що сприймається чуттями;
- г) буття – абстрактне поняття;
- д) буття нема, а є небуття.

14. Хто з філософів стверджував в якості першопочатку повітря?

- а) Анаксимандр
- б) Анаксімен
- в) Протагор
- г) Геракліт
- д) Платон

15. Сократ обвинувачувався у злочині:

- а) ухиляння від сплати податків;
- б) злісне хуліганство;

- в) образу влади;
- г) поганий вплив на молодь;
- д) перебування в нетверезому стані.

16. Основна філософська проблема, яку поставили досократики:

- а) проблема першопочатку;
- б) проблема матерії;
- в) проблема душі;
- г) проблема моралі;
- д) проблема пізнання.

17. Грецьке слово «діалектика» першопочатково означало:

- а) мистецтво суперечки;
- б) магічний ритуал;
- в) театральна вистава;
- г) дволикість;
- д) першопочаток.

18. Згідно античних філософів “мікрокосмос” це:

- а) світ людини;
- б) світ у цілому;
- в) світ мікродіалектики;
- г) світ природи;
- д) світ планет.

19. Який філософський напрям розвивався у поглядах Сенеки?

- а) епікуреїзм
- б) стоїцизм
- в) скептицизм
- г) емпіризм
- д) позитивізм

20. Сутність вчення яких філософів виражає вислів: «людина – міра всіх речей»:

- а) стоїки
- б) софісти
- в) кініки
- г) епікурейці
- д) скептики

Варіант № 5.

1. Хто в античній філософії розглядав матерію як можливість буття речей, а форму як їх сутність?

- а) Арістотель
- б) Платон
- в) Демокріт
- г) Парменід
- д) Марк Аврелій

2. Хто в античній філософії почав вивчати людину, згідно ідеї «пізнай самого себе»?

- а) Сократ
- б) Фалес
- в) Платон
- г) Арістотель
- д) Сенека

3. За що Арістотель критикує теорію ідей Платона?

- а) за приписування ідеям самостійного існування, за подвоєння світу;
- б) за діалектичний підхід при розгляді ідей;
- в) за раціоналізм в розумінні сутності ідей;
- г) за матеріалістичний розгляд тілесності речей;
- д) за використання досягнень попередньої філософії.

4. Хто з філософів вважав першопочатком усього воду?

- а) Анаксімен
- б) Анаксагор
- в) Фалес
- г) Геракліт
- д) Наксімандр

5. Які дві сили на думку Емпедокла діють у світі?

- а) любов і ворожнеча;
- б) лібідо і автаркія;
- в) аскеза і атараксія;
- г) вода і вогонь;
- д) розум і надрозум.

6. Хто з філософів вважав, що першопочатком є гомеомерії:

- а) Анаксагор
- б) Емпедокл
- в) Анаксімандр
- г) Анаксімен
- д) Фалес

7. Яка з перелічених апорій не згадується Зеноном?

- а) про Ахіла і черепаху;
- б) дихотомія;
- в) про рух стріли;
- г) про стадіон;
- д) про лисицю і вовка.

8. «Апейрон» можна перекласти як:

- а) необмежене
- б) подібне на усе
- в) неділиме
- г) ідея
- д) початок

9. «Архе» означає:

- а) ділиме
- б) першопочаток
- в) неділиме
- г) кінець
- д) необмежене

10. Який філософ вважав, що першопочатком є гомемерії, які впорядковуються Нусом (Розумом)?

- а) Анаксімен
- б) Анаксагор
- в) Фалес
- г) Геракліт
- д) Анаксимандр

11. Яка з перелічених рис не була характерною для софістів?

- а) суб'єктивізм
- б) нігілізм
- в) релятивізм
- г) скептицизм
- д) об'єктивізм

12. Хто з філософів вважав, що чеснота ґрунтується на пізнанні та що людина, яка знає, що є добре, тим самим мусить і добре чинити?

- а) Фалес
- б) Сократ
- в) Анаксагор
- г) Демокріт
- д) Піфагор

13. Вчення кініків не базувалось на:

- а) аскезі
- б) апайдеї
- в) автаркії
- г) раціоналізмі

14. Один з принципів сократичних шкіл - «автаркію», можна перекласти як:

- а) неосвіченість, невихованість;
- б) незалежність, самодостатність;
- в) спосіб життя, мислення;
- г) активне перетворення світу;
- д) ненасильство, добродійність.

15. Які чесноти відповідають частинам душі (розумна, пристрасна, вольова) за Платоном?

- а) мудрість, пристрасть, воля;
- б) мудрість, прагнення, сила;
- в) мудрість, поміркованість, мужність;
- г) добро, благо, істина;
- д) істина, воля, душа.

16. Поняття «анамнезіс» у Платона означає:

- а) принцип пізнання, який полягає у пригадуванні;
- б) принцип пізнання, який полягає у досвідному сприйнятті;
- в) принцип діяльності, який полягає у добродетельності;
- г) принцип діяльності, який полягає у спогляданні;
- д) принцип відрізнення добра від недобра.

17. На думку Арістотеля, чеснота це:

- а) золота середина між двома протилежностями;
- б) добрий вчинок, зроблений громадянином;
- в) те, до чого має прагнути філософ;
- г) найкраща дія з перелічених варіантів;
- д) вчинок здійснений морально і раціонально.

18. Основна тематика елліністичних шкіл це:

- а) досягнення багатства та достатку;
- б) проблема першопочатку та першопричини;
- в) досягнення внутрішньої свободи та незалежності від світу;
- г) проблема форми та матерії;
- д) досягнення абсолютного знання.

19. Хто з античних філософів здійснив першу класифікацію людських потреб на природні та неприродні, необхідні та ненecessary, а також намагався позбавити людей страхів?

- а) Діоген
- б) Платон
- в) Сократ
- г) Епікур
- д) Піррон

20. Яка антична школа вважала, що метою життя є байдужість до зовнішніх впливів, та що в світі панує детермінізм?

- а) кіренаїки
- б) мегарики
- в) сократики
- г) мілетці
- д) стоїки

Варіант № 6.

1. Суперечка середньовічних філософів номіналістів та реалістів стосувалась проблеми:

- а) бути чи не бути;
- б) чи існує Бог;
- в) яка природа загальних понять;
- г) штучного інтелекту.

2. Яке положення характеризує такий напрям середньовічної філософії як реалізм?

- а) універсалії не існують до речей, а можливо після речей;
- б) справжньою реальністю не володіють ні речі, ні поняття;
- в) загальні поняття є лише іменами і утворюються нашим розумом;
- г) справжньою реальністю володіють загальні поняття чи універсалії.

3. Яке положення характеризує такий напрям середньовічної філософії як номіналізм?

- а) універсалії існують поза і до речей;
- б) справжньою реальністю не володіють ні речі, ні поняття;
- в) загальні поняття є лише іменами і утворюються нашим розумом;
- г) справжньою реальністю володіють лише загальні поняття чи універсалії.

4. Онтологічний доказ буття Божого був розроблений:

- а) Тертуліаном
- б) Климентом Олександрійським
- в) Роджером Беконом
- г) Ансельмом Кентерберійським

5. У Середньовіччі філософія по відношенню до теології вважалась:

- а) матір'ю
- б) сестрою
- в) служанкою
- г) нянею

6. У творчості якого філософа відбувся синтез античної філософії і християнської традиції?

- а) Платон
- б) Августин
- в) Аристотель
- г) Епікур

7. Початковим періодом середньовічної філософії є:

- а) томізм
- б) схоластика
- в) раціоналізм
- г) патристика

8. Як називається філософія, яка захищала християнство від критики античних мислителів?

- а) діалектика
- б) апологетика

- в) метафізика
- г) схоластика
- д) софістика

9. Яка риса характерна для середньовічної філософії?

- а) природоцентризм
- б) соціоцентризм
- в) пантеїзм
- г) теоцентризм
- д) космоцентризм

10. На вчення яких античних філософів спиралась середньовічна філософія Західної Європи?

- а) Сократ, Платон;
- б) Арістотель, Епікур;
- в) Платон, Анаксімен;
- г) Протагор, Пармені;
- д) Платон, Арістотель.

11. Що таке патристика?

- а) вчення «Отців Церкви» 2-6 ст.н.е., згідні зі Святим Письмом та визнані церквою;
- б) вчення християнських теологів спрямовані проти Платона;
- в) вчення християнських філософів 11-12 ст., що полемізували з авероїстами;
- г) вчення християнських теологів спрямовані проти метафізики Арістотеля;
- д) праці «Отців Церкви» 7-8 ст., в яких розкривалось християнське вчення.

12. В чому суть вчення про дві істини (подвійну істину)?

- а) істина віри і істина розуму доповнюють одна одну;
- б) істина віри – основа релігії, істина розуму – основа науки;
- в) істина віри і істина розуму виключають одна одну;
- г) істина віри і істина розуму осягають Бога у взаємодії;
- д) істина віри вище істини розуму в пізнанні.

13. Як називається філософський напрям, в центрі уваги якого знаходиться людина?

- а) релятивізм
- б) пантеїзм
- в) антропоцентризм
- г) соціоцентризм
- д) природоцентризм

14. Філософський напрям, що проголошує людину, її свободу і гідність як вищу цінність:

- а) егоїзм
- б) гуманізм
- в) природоцентризм
- г) реалізм
- д) пантеїзм

15. Як називається процес звільнення суспільства і культури від панування релігії і церкви:

- а) реформація

- б) відродження
- в) політизація
- г) соціалізація
- д) секуляризація

16. Хто автор принципу збігу протилежностей?

- а) Т.Аквінський
- б) М.Кузанський
- в) Б.Паскаль
- г) М.Монтень
- д) М.Копернік

17. Хто є автором 95 тез спрямованих проти торгівлі індульгенціями?

- а) М.Кузанський
- б) М.Лютер
- в) Дж.Бруно
- г) М.Лютер-Кінг
- д) Е.Роттердамський

18. Хто розпочав Реформацію?

- а) М.Кузанський
- б) М.Лютер
- в) Дж.Бруно
- г) М.Лютер-Кінг
- д) Е.Роттердамський

19. Яке з понять найменш характерне для середньовічної філософії?

- а) креаціонізм
- б) теодицея
- в) антропоцентризм
- г) реалізм
- д) номіналізм

20. Септуагінта – це:

- а) грецький переклад 72-ма книжниками Старого Заповіту, що виник серед юдеїв у Єгипті у III - II ст. до н. е.;
- б) латинський переклад 72-ма книжниками Старого Заповіту, що виник серед римлян у Римі у III - II ст. до н. е.;
- в) грецький переклад 50-ма книжниками Нового Заповіту, що виник серед юдеїв у Єгипті у III - II ст. до н. е.;
- г) латинський переклад 12-ма книжниками Нового Заповіту, що виник серед римлян у Римі у III - II ст. до н. е.;
- д) латинський переклад 12-ма книжниками Біблії, що виник серед греків у Афінах у III - II ст. до н. е.

Варіант № 7.

1. Який з видів помилок («ідолів» або примар) не згадується Ф.Беконом?

- а) примари печери
- б) примари роду
- в) примари площі
- г) примари театру

2. Хто з філософів вважав, що душа людини від природи є «чистою дошкою» і заперечував існування «вроджених ідей»?

- а) Ф.Бекон
- б) Платон
- в) Г.Лейбніц
- г) Р.Декарт
- д) Д.Локк

3. Яке з визначень найкраще розкриває зміст поняття «пантеїзм»?

- а) пантеїзм це - ототожнення Бога і природи;
- б) пантеїзм це - ототожнення матерії і першопочатку;
- в) пантеїзм це - ототожнення Бога і духовної субстанції;
- г) пантеїзм це - ототожнення природи і матерії.

4. Хто з філософів вважав, що існує лише одна єдина субстанція?

- а) Бекон
- б) Декарт
- в) Спіноза
- г) Лейбніц

5. Кого з філософів можна назвати представником дуалізму?

- а) Бекон
- б) Декарт
- в) Спіноза
- г) Лейбніц

6. Хто є автором принципу збігу протилежностей?

- а) Д.Бруно
- б) Д.Юм
- в) Мікеланджело
- г) М.Кузанський

7. Хто з філософів Нового Часу стверджував «Існувати значить бути сприйнятим»?

- а) Берклі
- б) Лейбніц
- в) Паскаль
- г) Фічіно

8. Головною проблемою філософії Нового Часу 17ст. була проблема:

- а) людини
- б) методу наукового пізнання
- в) матеріального і ідеального
- г) буття і небуття

9. Який філософський напрям розвивався у поглядах Декарта?

- а) конвенціоналізм
- б) раціоналізм
- в) скептицизм
- г) емпіризм

10. Завдяки чому отримується знання у емпіризмі?

- а) досвід
- б) інтуїція
- в) мудрість
- г) віра

11. Який філософський напрям започатковано Ф.Бекона?

- а) емпіризм
- б) інструменталізм
- в) екзистенціалізм
- г) раціоналізм

12. Хто з філософів відстоював множинність субстанцій?

- а) Бекон
- б) Декарт
- в) Спіноза
- г) Лейбніц

13. Який філософський напрям розвинуто Д.Бруно?

- а) пантеїзм
- б) волюнтаризм
- в) панлогізм
- г) томізм

14. Справжній учений за Беконем мав наслідувати:

- а) павуків
- б) мурах
- в) бджіл
- г) метеликів

15. Хто з філософів Нового Часу розробив дедуктивний метод?

- а) Бекон
- б) Лейбніц
- в) Паскаль
- г) Декарт

16. Який філософський напрям розвинуто Дж. Локком?

- а) агностицизм
- б) прагматизм
- в) сенсуалізм
- г) містицизм

17. Яка з ідей найменш характерна для епохи Відродження:

- а) пантеїзм
- б) антисхоластицизм

- в) естетизм
- г) теїзм
- д) гуманізм

18. Геліоцентрична теорія була створена і обґрунтована:

- а) Дж.Бруно
- б) М.Коперніком
- в) М.Кузанським
- г) А.Айнштайном
- д) Т.Аквінським

19. Одними з перших мислителів, хто писав про утопії були:

- а) Т.Мор, Дж.Бруно
- в) Дж.Бруно, Вольтер
- г) Т.Мор, Локк
- д) Т.Мор, Т.Кампанелла

20. Чотири види помилкових суджень, від яких слід звільнитися перед тим, як починати пізнання – це:

- а) «примари» розуму Ф.Бекона;
- б) «примари» розуму Р.Декарта;
- в) субстанції Лейбніц;
- г) вроджені ідеї Локка.

Варіант № 8.

1. Яка з ідей відповідає концепції матеріалізму?

- а) відчуження
- б) класова боротьба
- в) вторинність свідомості щодо матерії
- г) еманация
- д) теорія додаткової вартості

2. Що таке „рiч для нас” (або феномен) за Кантом?

- а) рiч, якою вона є сприйнятою нами;
- б) рiч, якою її сприймають інші, а не ми;
- в) рiч, якою вона є насправді;
- г) рiч, якою ми б хотіли її бачити;
- д) рiч, якою вона може стати.

3. Синтетичне судження за Кантом це судження в якому:

- а) предикат (логічний присудок) дає нове значення;
- б) предикат (логічний присудок) не дає нового значення;
- в) предикат (логічний присудок) виводиться із суб'єкта;
- г) предикат (логічний присудок) надає протилежне значення.

4. Яка з ідей найменше відповідає коцепції матеріалізму?

- а) відчуження
- б) класова боротьба
- в) вторинність свідомості
- г) еманация

5. Що таке „рiч у собі” за Кантом?

- а) рiч, якою вона є сприйнятою нами;
- б) рiч, якою її сприймають інші;
- в) рiч, якою вона є насправді;
- г) рiч, якою ми б хотіли її бачити.

6. В чому полягає «коперніканський переворот» Канта?

- а) Кант розглядає пізнання як активну творчу діяльність, обумовлену структурою і здібностями пізнаючого суб'єкта;
- б) Кант першим розглядає проблему моральної свободи;
- в) Кант першим поставив питання про пізнавальність світу;
- г) Кант першим аналізує роль науки у пізнанні природи;
- д) Кант першим аналізує релігію.

7. Яке з тверджень не належить матеріалістам?

- а) комунізм як суспільство є більш етично досконаліший, ніж всі до того існуючі суспільства;
- б) в основі історії лежить світовий дух як суб'єкт, який не усвідомлюється окремими індивідами;
- в) історію світу не треба розглядати як історію суперництва держав, а як історію боротьби класів;
- г) кожний індивід належить до певної соціально-економічної групи у суспільстві;
- д) капіталізм спричиняє виникнення етично неприйнятних міжлюдських відносин.

8. Що таке «річ у собі» за І. Кантом?

- а) річ якою вона є сприйнятою нами
- б) річ якою її сприймають інші
- в) річ якою вона є насправді
- г) річ якою ми б хотіли її бачити
- д) річ якою вона б хотіла себе бачити

9. В якій праці І.Кант викладає свою теорію пізнання?

- а) Критика практичного розуму.
- б) Критика здатності судження.
- в) Антропологія з прагматичної точки зору.
- г) Критика чистого розуму.
- д) Новий Органон.

10. Яке твердження найбільш точно передає суть „категоричного імперативу” І. Канта?

- а) чини завжди так, щоб ти міг бажати, щоб правил, о яким ти керуєшся у своїх діях стало всезагальним законом;
- б) чини завжди так, щоб ти міг бажати, щоб це правило стало твоїм і лише твоїм імперативом;
- в) чини так, як чинив завжди, і будеш чинити надалі незалежно, чи це морально;
- г) чини так, як ти хотів би, щоб інші не чинили;
- д) не чини взагалі, тому що не діяння є суть життя.

11. Фетишизм це:

- а) приписування вартості речам, а не людині яка їх творить;
- б) поклоніння божественним тотемам;
- в) приписування вартості людям, творцям речей;
- г) поклоніння тотемам тварин та рослин;
- д) приписування вартості ідеям і філософам, які ці ідеї творять.

12. Яке знання у вченні І.Канта називається апіорним?

- а) знання, що отримується з досвіду, обумовлюється ним і залежне від нього;
- б) знання, що передує досвіду, обумовлює його і незалежне від нього;
- в) знання, що виникає поза досвідом, обумовлюється ним і частково незалежне від нього;
- г) знання, що передує досвіду, але обумовлюється ним і є залежне від нього;
- д) знання, що дорівнює досвіду, обумовлює його і одночасно є залежне від нього.

13. Хто з філософів вважав, що усі класові відносини є незалежні від волі людей і фактично визначаються пануючою економічною системою:

- а) Г.Гегель
- б) І.Кант
- г) Вольтер
- д) Ф.Ніцше

14. Три сходинки пізнання за Кантом:

- а) чуттєвість, розсудок розум;
- б) чуттєве споглядання, розсудок, розум;
- в) розум, розсудок, мислення;
- г) розум, чуттєвість, споглядання
- д) чуттєве споглядання, інтуїція, розум

15. Як можна зобразити закон заперечення заперечення Гегеля:

- а) антитеза (заперечення) – теза – синтез (заперечення заперечення);
- б) теза – антитеза (заперечення) – синтез (заперечення заперечення);
- в) синтез (заперечення заперечення) – теза – антитеза (заперечення);
- г) теза – антитеза (заперечення) – синтез (заперечення заперечення);
- д) передтеза – дотеза (ствердження) – синтез (заперечення заперечення).

16. Яке з тверджень відповідає філософії І.Канта?

- а) моральна дія– це дія вчинена зі схильності моральна людина чинить зі схильності, а не з обов'язку;
- б) моральна дія– це дія вчинена з поваги до обов'язку, моральна людина чинить з обов'язку, а не зі схильності, ані навіть згідно з обов'язком;
- в) моральна дія– це дія вчинена у стані абсолютного спокою і рівноваги, моральна людина чинить спокійно і врівноважено;
- г) моральна дія– це дія вчинена за сприятливих обставин, моральна людина чинить морально, коли їй ніхто не перешкоджає;
- д) моральна дія– це дія не вчинена, а лише помислена, моральна людина не чинить, а лише мислить

17. Результатом капіталізму є:

- а) зростання довіри людини до людини;
- б) подолання роз'єднаності між робітниками і роботодавцями;
- в) деперсоналізація відносин між людьми; уподібнення людей до машин і машин до людей;
- г) створення держав на основі ідей прагматизму та позитивізму;
- д) зменшення кількості експлуатованих та зростання кількості експлуататорів.

18. Гіпотетичний імператив за І.Кантом стверджує:

- а) мусиш чинити будь-яким чином, щоб досягнути будь-якої мети;
- б) якщо хочеш досягнути певної мети, то мусиш чинити певним чином;
- в) якщо не хочеш досягнути конкретної мети, то муси чинити не певним чином;
- г) мусиш чинити так само, щоб досягнути того самого;
- д) якщо хочеш досягнути певної мети, то все одно її не досягнеш.

19. Категоричний імператив І.Канта рекомендує:

- а) безумовні дії, без врахування наслідків;
- б) умовні дії з врахуванням наслідків;
- в) безумовні дії, з врахуванням наслідків;
- г) умовні дії, без врахування наслідків;
- д) антисоціальні дії, без врахування наслідків.

20. Хто з філософів оптимістично розцінював пізнавальні можливості людини:

- а) Фейербах;
- б) Кант;
- в) Піррон, Фейербах;
- г) Зенон Елейський, Піррон, Юм;
- д) Піррон, Кант.

Варіант № 9.

1. Три фази розвитку людства (теологічна, метафізична, позитивна) були сформульовані:

- а) І.Кантом
- б) К.Леві-Стросом
- в) Ч.Пірсом
- г) О.Контотом

2. Поняття «витіснення» у психоаналізі – це:

- а) переведення психічного змісту із свідомості у надсвідоме і збереження його у свідомому стані;
- б) переведення психічного змісту із свідомості у несвідоме і збереження його у несвідомому стані;
- в) переведення психічного змісту із несвідомості у свідоме і збереження його у свідомому стані;
- г) переведення психічного змісту із надсвідомості у свідоме і збереження його у несвідомому стані.

3. Хто запровадив у науку поняття "колективного несвідомого"?

- а) З.Фройд
- б) В.Франкл
- в) Е.Берн
- г) К.Юнг
- д) Е.Муньє

4. Яке з понять найкраще характеризує „діонісійне начало” за Ніцше?

- а) раціональне
- б) правове
- в) життєве
- г) трансцендентне
- д) концептуальне

5. Ніцшеанська Надлюдина більше всього прагнула:

- а) свободи, рівності, братерства;
- б) спасіння в потойбічному житті;
- в) любові жінок;
- г) влади над світом;

6. На думку О.Конта філософія повинна бути:

- а) методологією наукового пізнання;
- б) критикою сучасної релігії;
- в) особливим видом мистецтва;
- г) теорією вивчення людини;
- д) любов'ю до мудрості.

7. Яке з понять найбільше відповідає «аполонійному началу» за Ніцше:

- а) ірраціональне
- б) раціональне
- в) життєве
- г) трансцендентне
- д) несвідоме

8. Який з філософських напрямів намагався: звільнити людину від усіх надій на те, що вона може віднайти свободу за допомогою чогось поза собою, і від всіх ілюзій, зв'язаних з цими надіями, поставити її перед собою і змусити заглянути в себе?

- а) позитивізм
- б) екзистенціалізм
- в) структуралізм
- г) агностицизм
- д) аналітична філософія

9. До якого напрямку філософії відносяться такі ідеї: критика теорії лінійного поступу і вказання на фундаментальні подібності людських культур розкиданих у просторі і часі?

- а) кордоцентризм
- б) екзистенціалізм
- в) марксизм
- г) гегельянство
- д) структуралізм

10. Яку з перерахованих стадій життєвого шляху не виділяє К'єркегор?

- а) філософську
- б) естетичну
- в) етичну
- г) релігійну

11. Яке з тверджень (ідей, історій) не згадується у творі Ж.П.Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм»?

- а) обґрунтування того, що існування людини передує її сутності;
- б) історія про особисте навернення автора в християнство і віднайдення у ньому смислу буття;
- в) пояснення про закинутість людини на прикладі юнака, який не знав, чи йому йти у військо, чи залишитись з матір'ю;
- г) ствердження, що мораль не вкаже нам, що треба робити, заперечення існування знамення (на прикладі монаха езуїта);
- д) міркування щодо тривоги, яку Кєркегор називав тривогою Авраама.

12. В основі світобудови, за Шопенгауером, лежить сліпе і зле начало:

- а) світова воля
- б) світовий розум
- в) світова матерія
- г) всесвітнє тяжіння

13. До якого напрямку сучасної філософії належав О.Конт

- а) постмодернізм
- б) неофройдизм
- в) позитивізм
- г) персоналізм

14. Що таке сублимація за Фройдом?

- а) відхилення енергії сексуальних потягів від прямої мети і спрямування на несексуальні (соціальні) цілі;

б) переведення психічного змісту із свідомості у несвідоме і збереження його у несвідомому стані;

в) психічна енергія, яка лежить в основі всіх сексуальних проявів індивіда;

г) процес тлумачення сновидінь за Фройдом;

д) інстинкт самозбереження і консервації індивіда;

15. Яке з тверджень є найбільш близьке до ідей екзистенціалізму?

а) сутність людини передує її існуванню;

б) існування людини передує її сутності;

в) людина позбавлена свободи волі;

г) буття людини не є абсурдним.

16. Яка з цих ідей найменше відповідає філософії Ніцше?

а) воля до влади;

б) вічне повернення;

в) діонісійське і аполонівське начало;

г) атараксія, апайдея;

д) ідея надлюдини.

17. До якого напрямку сучасної філософії належали Ж.Марітен та Е.Муньє?

а) постмодернізм

б) неофройдизм

в) прагматизм

г) персоналізм

д) емпіризм

18. В центрі якого з цих філософських напрямів лежить поняття «особа»?

а) персоналізм

б) структуралізм

в) теоцентризм

г) деструктивізм

д) неопозитивізм

19. Який філософський напрям розвивався у поглядах Ж.П.Сартра:

а) екзистенціалізм

б) раціоналізм

в) скептицизм

г) постмодернізм

д) емпіріокритицизм

20. Предметом філософії прибічники неопозитивізму визначали:

а) саму філософію

б) релігію

в) культуру

г) науку.

д) життя в усіх його проявах.

Варіант № 10.

1. Яка з концепцій не належить Г.Сковороді?

- а) нерівна рівність
- б) сродна праця
- в) чотири світи
- г) дві натури
- д) вчення про щастя

2. Скільки натур виділяє Г.Сковорода?

- а) одну
- б) дві
- в) три
- г) чотири
- д) ні однієї

3. Хто з філософів не був представником «філософії серця»?

- а) Іван Франко
- б) Памфіл Юркевич
- в) Микола Гоголь
- г) Григорій Сковорода

4. Яке з тверджень не належить до твору І.Франка «Що таке поступ»?

- а) не весь людський рід поступає наперед;
- б) поступ йде рівно, а не хвилями⁴
- в) поступ не тримається одного місця, а йде з одного краю до другого;
- г) поділ праці веде до прискорення і вдосконалення праці.

5. Які натури виділяє Г.Сковорода?

- а) матеріальна і субстанційна;
- б) духовна і невидима;
- в) протяжна і матеріальна;
- г) видима і матеріальна;
- д) видима і невидима.

6. Що таке сродна праця за Г.Сковородою:

- а) праця, яку виконували батьки даної людини, і яку вона має виконувати;
- б) праця за природними нахилами та здібностями людини;
- в) праця, яка дає найбільший прибуток;
- г) праця, яку слід виконувати за рекомендацією духовенства;
- д) праця, яка не приносить ніякого прибутку.

7. Про який зі світів не згадує Г.Сковорода?

- а) мікрокосм
- б) макрокосм
- в) символічний світ
- г) світ ангелів
- д) світ Біблії

8. З яким філософом часто порівнювали Г.Сковороду:

- а) Кантом
- б) Т.Аквінським

- в) Сократом
- г) Аристотелем
- д) І.Франком

9. Принцип «нерівної рівності» за Г.Сковородою:

- а) Бог створив людей нерівними. Але після смерті всі стають рівними;
- б) Бог наповнив кожну Людину якимись талантами, і ці таланти у всіх людей одні й ті ж;
- в) Бог створив людей рівними. Але через лінивість, одні з них є бідні, а інші багаті;
- г) Бог наповнив кожну людину талантами і здібностями, і хоча ми і відрізняємося один від одного здібностями, в одному ми рівні, що у кожного є якісь таланти і здібності;
- д) Бог наповнив кожну людину якимись талантами, але люди ці таланти позагублювали і тепер мусять шукати по всьому світові ці таланти.

10. На думку І.Франка, головною рушійною силою поступу є:

- а) капіталістичне виробництво;
- б) виділення людини з природи;
- в) робітники і селяни;
- г) поділ праці;
- д) соціалізм.

11. Яка з перелічених ознак не належить до основних рис української філософії?

- а) світоглядна толерантність та синтетичність;
- б) екзистенційний характер філософування;
- в) кордоцентризм;
- г) індивідуалізм і персоналізм;
- д) емпіризм і гедонізм.

12. Кордоцентризм –це

- а) ідея провідної ролі серця як творчої та активно діючої сили у етичній, естетичній й релігійній сферах життєдіяльності особи;
- б) ідея центрального місця людини при визначенні життєвих пріоритетів суспільства;
- в) ідея центрального місця суспільства при поступі вперед з однієї епохи в іншу;
- г) ідея відчуження людської особистості при зіткненні з позаіндивідуальними гуманістичними інтерпретаціями;
- д) ідея пропагування переваги Розуму людини, її раціональних першооснов над ірраціональними та емоційними.

13. Філософія за Сковородою – це ...:

- а) Коли розум в людині веселий, серце спокійне, голова мирна, тоді все світле, щасливе, блаженне.
- б) Коли розум в людині веселий, серце спокійне, думка мирна, тоді все яскраве, щасливе, благе.
- в) Коли дух в людині веселий, думки спокійні, серце мирне, тоді все світле, щасливе, блаженне.
- г) Коли дух в людині веселий, думки спокійні, настрої мирні, тоді все світле, щасливе, блаженне.
- д) Коли дух в людині веселий, наміри спокійні, серце мирне, тоді все прекрасне, щасливе, благе.

14. Щастя за Сковородою – це:

- а) високі заробітки, успіх у праці, повага серед людей;

б) веселість, яка є виявом здоров'я гармонійної душі, стан незалежності та душевного спокою;

в) незалежність від себе самого, покладання на суспільство;

г) активний спосіб життя, здоров'я, розуміння іншими;

д) чуттєві задоволення, естетичні радощі, спокій Розуму.

15. До основних форм пізнання істини П.Юркевич не відносив:

а) Пізнання через форму.

б) Пізнання через ідею.

в) Пізнання через поняття.

г) Пізнання через уявлення.

16. Яке з тверджень про серце не належить П.Юркевичу, «Серце є ...:

а) вихідним пунктом всього доброго та злого у словах, думках та вчинках;

б) охоронцем і носієм усіх тілесних сил;

в) осередком душевного і духовного життя;

г) органом хвилювань розуму;

д) центром морального життя.

17. Хто з філософів вважав, що “Всесвітня історія є поступ в усвідомленні свободи, поступ, який мають пізнати в його необхідності”?

а) І.Кант

б) Г.Гегель

в) Ф.Ніцше

г) З.Фройд

18. Хто з філософів обґрунтовував тотожність буття та мислення?

а) Кант

б) Гегель

в) Бекон

г) Епікур

19. Як називається вчення, що вважає джерелом і критерієм знання розум?

а) емпіризм

б) скептицизм

в) агностицизм

г) сенсуалізм

д) раціоналізм

20. Як називається вчення, що вважає джерелом і критерієм знання досвід:

а) емпіризм

б) скептицизм

в) агностицизм

г) релятивізм

д) раціоналізм

Варіант № 11.

1. Онтологічна позиція, за якою *ціле* розглядається як більш реальне, ніж *частини* (як у випадку з магнітним полем) називається:

- а) атомізм
- б) холізм
- в) матеріалізм
- г) ідеалізм
- д) плюралізм

2. Онтологічна позиція, за якою універсалії не існують навіть як ідеї, а лише як слова у мові називається:

- а) номіналізм
- б) реалізм
- в) поміркований реалізм
- г) реалістичний номіналізм
- д) авангардизм

3. Позиція, за якою всі події, що стаються можна пояснити у термінах кінцевої мети, називається:

- а) механіцизм
- б) пантелеомеханіцизм
- в) телео-механістичний дуалізм
- г) телеологізм
- д) монізм

4. Атрибут – це

- а) концепція розроблена Беконом для пояснення суті субстанції;
- б) невід’ємна, необхідна, істотна властивість предмета або явища, без якого вони не можуть бути самими собою;
- в) неістотна, випадкова, змінна, минуща властивість предмета (явища);
- г) концепція розроблена Беконом для пояснення суті субстанції;
- д) властивість предмету (явища), яка є неважливою для існування даного предмету.

5. Позиція щодо природи субстанції, за якою існує дві відмінні остаточні реальності (субстанції), жодна з яких не залежить від іншої для свого існування, називається:

- а) монізм
- б) дуалізм
- в) плюралізм
- г) атомізм
- д) позитивізм

6. Онтологічний погляд, який стверджує, що природа субстанції є фізичною (тобто, що вона займає простір) називається:

- а) матеріалізм
- б) ідеалізм
- в) суб’єктивізм
- г) релятивізм
- д) абсолютизм

7. Позиція, згідно якої всі субстанції є духовними і те, що ми називаємо фізичною реальністю складається лише з ідей, що належить духовній субстанції чи багатьом духовним субстанціям називається:

- а) суб'єктивізм
- б) релятивізм
- в) абсолютизм
- г) матеріалізм
- д) ідеалізм

8. Логічна позиція, за якою частини розглядаються як більш реальні, ніж ціле (як у випадку з годинником і його частинами) називається:

- а) атомізм
- б) холізм
- в) матеріалізм
- г) ідеалізм
- д) плюралізм

9. Згідно з Ф. Енгельсом, об'єктивним критерієм перевірки знань є:

- а) інтуїція
- б) логіка
- в) мислення
- г) практика
- в) чуття.

10. Акциденція – це

- а) неістотна, випадкова, змінна, минуща властивість предмета (явища);
- б) істотна, невідповідна, незмінна, властивість предмета (явища);
- в) концепція розроблена Беконом для пояснення суті субстанції;
- г) концепція розроблена Декартом для пояснення суті субстанції;
- д) властивість предмету (явища), яка є важливою для існування даного предмету.

11. Поняття монізм, дуалізм, плюралізм стосуються:

- а) концепцій щодо кількості існуючих субстанцій;
- б) концепцій щодо кількості існуючих атрибутів;
- в) концепцій щодо кількості філософів, що визнають дане вчення;
- г) концепцій щодо кількості рівнів пізнавального процесу.

12. В якій концепції істини «істинне/хибне» інтерпретується як відповідність/невідповідність висловлювання тій системі висловлювань, в яку воно входить. В цій концепції враховується послідовність, звязність, системність міркувань:

- а) когерентна концепція істини;
- б) конвенційна концепція істини;
- в) прагматична концепція істини;
- г) кореспондентна концепція істини.

13. В якій концепції істини «істинне/хибне» інтерпретується як ефективність/неефективність. Істиною є те, що є корисним для досягнення бажаної цілі:

- а) когерентна концепція істини;
- б) конвенційна концепція істини;
- в) прагматична концепція істини;
- г) кореспондентна концепція істини.

14. За якою концепцією істини висловлювання «сніг білий» істинне, якщо сніг дійсно білий?

- а) когерентна концепція істини;
- б) конвенційна концепція істини;
- в) прагматична концепція істини;
- г) кореспондентна концепція істини.

15. Як називається істина, зміст якої не залежить від людини?

- а) об'єктивна істина;
- б) суб'єктивна істина;
- в) відносна істина;
- г) абсолютна істина;
- д) інтуїтивна істина.

16. Як називається істина, яка відображає предмет не в повному об'ємі?

- а) об'єктивна істина;
- б) суб'єктивна істина;
- в) відносна істина;
- г) абсолютна істина;
- д) інтуїтивна істина.

17. Як називається істина, яка відображає предмет в повному об'ємі?

- а) об'єктивна істина;
- б) суб'єктивна істина;
- в) відносна істина;
- г) абсолютна істина;
- д) інтуїтивна істина.

18. Які права Д.Локк відносив до природних?

- а) свобода совісті, право на працю, на охорону здоров'я і рівність;
- б) рівність, свобода, власність, право на захист своїх прав;
- в) право на освіту, на охорону здоров'я і освіту;
- г) свобода, право на працю і відпочинок, на освіту;
- д) власність і право на його захист, право на працю.

19. Як Б.Спіноза визначає поняття субстанції?

- а) субстанція – це те що створене Богом;
- б) субстанція – це те, що створене людиною;
- в) субстанція – це те, що є причиною самого себе, існує через самого себе;
- г) субстанція – це те, що існує в залежності від чогось іншого і визначається ним;
- д) субстанція – це те, що обумовлено життєдіяльністю суспільства.

20. В чому Р.Декарт бачить критерій істини:

- а) істиною є лише те знання, яке запозичене зі схоластики;
- б) істиною є лише те знання, яке співпадає з предметом пізнання;
- в) істиною є лише те знання, яке отримане зі Святого Письма;
- г) істиною є лише те знання, яке не викликає сумнівів розуму;
- д) істиною є лише те знання, яке перевірено досвідом.

Варіант № 12.

1. Структура людської психіки за Фройдом:

- а) Воно – Я – Над-Я;
- б) свідоме-несвідоме-досвідоме;
- в) Воно-Він-Вона;
- г) Я – лібідо – підсвідоме;
- д) лібідо – Воно – Я.

2. До якого напрямку відносять С. де Бовуар?

- а) фемінізм;
- б) постмодернізм;
- в) томізм;
- г) феноменологія;
- д) неоплатонізм.

3. Яке з тверджень не належать до твору Юнга «Різниця між східним і західним типом мислення»?

- а) На Сході внутрішня Людина завжди мала таку тверду владу над зовнішньою Людиною, що у світу не було ніяких шансів відірвати її від своїх корнів;
- б) на Заході зовнішня Людина забрала таку Владу, що вона застала її відвернутись від своєї прихованої сутності і глибинного буття;
- в) дзен-буддизм і джайнізм – є особливими прикладами східно-західного типу філософування;
- г) східне мислення є інтравертним (зорієнтованим на внутрішній світ), а західне екстравертним (зорієнтованим на зовнішній світ).

4. В якому творі головний герой викладає свою думку, переказуючи слова (історію) обізнаної в багатьох речах жінки Діотими?

- а) Бенкет;
- б) Апологія Сократа;
- в) Метафізичні роздуми;
- г) Серце філософії.

5. Яке з тверджень адекватно передає думку Августина з Книги 11 «Сповіді»?

- а) «Існує три основні часи: теперішній, минулий і майбутній. Ми перебуваємо в минулому, але будемо в майбутньому і все повернеться».
- б) «Можна виміряти лише теперішнє. Минуле і майбутнє існує в нашому уявленні. «Є три часи: теперішнє минулого, теперішнє теперішнього і теперішнє майбутнього».
- в) «Проблема часу не вирішиться сьогодні, бо теперішнє непізнаване і обернеться незабаром минулим, все йде по колу».
- г) «Бог створив світ, і тому минуле зміниться теперішнім, а потім майбутнім і знову по колу все повернеться».

6. В уривку Декарта з твору «Метафізичні роздуми», який з нижче перерахованих роздумів не згадується (не належить до перших трьох роздумів)?

- а) роздум про те, що може бути піддане сумніву;
- б) роздум про природу людського розуму: про те, що розум легше пізнати, ніж тіло;
- в) роздум про Бога, що він існує;
- г) роздум про те, що органи відчуттів дають адекватне знання.

7. Згідно праці К.Ясперса “Що таке філософія” джерелами виникнення філософії?

- а) подив, спокій, усвідомлення загубленості;
- б) подив, прагнення, сумнів;
- в) подив, сумнів, усвідомлення загубленості;
- г) сумнів, страх, комунікація.

8. Яке з тверджень є невірним і не належить до уривку твору Е.Роттердамського «Похвала Глупоті»?

- а) Глупоті люди зобов'язані і життям і всіма життєвими благами і вона є спорідненою з дитинством і старістю.
- б) Глупота продовжує юність і відганяє старість.
- в) Глупота вважає, що філософія є небезпечною і шкідливою.
- г) Глупота найгірша приправа на бенкеті і її завжди супроводжують правда і працьовитість.

9. Який філософський напрям стверджував: «Критерієм істини є корисність, яка розуміється як щось таке, що дає задоволення».

- а) екзистенціалізм;
- б) позитивізм;
- в) персоналізм;
- г) структуралізм;
- д) прагматизм.

10. Що таке сексизм?

- а) дискримінація за статевою ознакою;
- б) рівність статей;
- в) гендерна порівняльність;
- г) відмінності між статями;
- д) перевага жіночої статі над чоловічою.

11. Екзистенціалісти вважали, що:

- а) сутність людини передує її існуванню;
- б) існування людини передує її сутності;
- в) сутність людини дорівнює її існуванню;
- г) існування людини перевершує її сутність;
- д) сутність людини перевершує її існування.

12. Яка з перерахованих рис за Шопенгауером не належить світовій волі?

- а) алогічна;
- б) ірраціональна;
- в) несвідома;
- г) єдина;
- д) раціональна.

13. Який з філософських напрямів намагався «Звільнити людину від усіх надій на те, що вона може віднайти свободу за допомогою чогось поза собою, і від всіх ілюзій, зв'язаних з цими надіями, поставити її перед собою і змусити заглянути в себе»?

- а) позитивізм;
- б) екзистенціалізм;
- в) прагматизм;
- г) агностицизм;

д) аналітична філософія.

14. До якого напрямку філософії відносяться такі ідеї: критика теорії лінійного поступу і вказання на фундаментальні подібності людських культур розкиданих у просторі і часі?

- а) гегельянство;
- б) структуралізм;
- в) кордо центризм;
- г) екзистенціалізм.

15. Поняття «витіснення» у психоаналізі – це:

- а) переведення психічного змісту зі свідомості у надсвідоме і збереження його у свідомому стані;
- б) переведення психічного змісту зі свідомості у несвідоме і збереження його у несвідомому стані;
- в) переведення психічного змісту зі несвідомості у свідоме і збереження його у свідомому стані;
- г) переведення психічного змісту зі надсвідомості у свідоме і збереження його у несвідомому стані.

16. В чому суть ірраціоналізму?

- а) напрям у філософії, що робить основою світорозуміння розум;
- б) напрям у філософії, що робить основою розуміння світу щось недосяжне для розуму;
- в) напрям у філософії, що вважає, що світ можна зрозуміти досвідним шляхом;
- г) напрям у філософії, що вважає, що світ можна пізнати в синтезі досвіду і розуму;
- д) напрям у філософії, що вважає, що світ можна пізнати лише науковим шляхом.

17. В чому полягає песимізм А.Шопенгауера?

- а) наш світ є найкращим зі всіх світів;
- б) наш світ розвивається від нижчих ступенів до вищих;
- в) наш світ є найгірший зі всіх можливих світів;
- г) наш світ є розумний і впорядкований;
- д) наш світ – це світ який існує для задоволення людини.

18. В чому суть позитивізму?

- а) позитивне знання є результатом точних наук, а філософія не здатна його дати;
- б) філософія виробляє позитивне знання, а наука не має значення;
- в) наука повинна підпорядкуватись філософії;
- г) філософія і наука мають рівнозначну цінність для пізнання істини;
- д) наука доповнює філософію у пошуку істини.

19. В чому К'єркегор бачить суть естетичної стадії?

- а) людина живе майбутнім, для неї обов'язок вище всього, вона мужня і відповідальна;
- б) людина живе встановленими людьми нормами, що надають їй життю порядок;
- в) людина живе розумом, виходячи зі своїх утилітарних цілей;
- г) людині властива віра в Бога, який виступає для неї абсолютною вічністю, здатний дати істину і тоді вона долає відчай;
- д) людина живе відчуттям насолоди зовнішнім світом і охоплена переживанням теперішнього.

20. В чому К'єркегор бачить суть етичної стадії?

- а) людина живе майбутнім, для неї обов'язок вище всього, вона мужня і відповідальна;
- б) людина живе встановленими людьми нормами, що надають їй життю порядок;
- в) людина живе розумом, виходячи зі своїх утилітарних цілей;
- г) людині властива віра в Бога, який виступає для неї абсолютною вічністю, здатний дати істину і тоді вона долає відчай;
- д) людина живе відчуттям насолоди зовнішнім світом і охоплена переживанням теперішнього.

Варіант № 13.

1. В чому К'єркегор бачить суть релігійної стадії?

- а) людина живе майбутнім, для неї обов'язок вище всього, вона мужня і відповідальна;
- б) людина живе встановленими людьми нормами, що надають їй життю порядок;
- в) людина живе розумом, виходячи зі своїх утилітарних цілей;
- г) людині властива віра в Бога, який виступає для неї абсолютною вічністю, здатний дати істину і тоді вона долає відчай;
- д) людина живе відчуттям насолоди зовнішнім світом і охоплена переживанням теперішнього.

2. Який напрям у філософії стверджував «Не існує об'єктивного, незалежного від людини знання чи об'єктивних істин. Істин може бути стільки, скільки людей»?

- а) неотомізм;
- б) раціоналізм;
- в) структуралізм;
- г) прагматизм;
- д) пантеїзм.

3. В чому психоаналіз вбачає витоки культури?

- а) реалізація творчих можливостей;
- б) сублимація первинних потягів;
- в) самореалізація людиною її власного «Я»;
- г) суспільні відносини;
- д) матеріальне виробництво.

4. Хто розробив теорію відчуженої праці?

- а) Кант
- б) Гегель
- в) Муньє
- г) Конт

5. Які відчуття, переживання викликає у людини її буття у світі речей за М.Гайдегером:?

- а) радість, задоволення;
- б) апатія, байдужість;
- в) відчай, нудьга;
- г) інстинкти, імпульси;
- д) страх, неспокій, тривога, піклування.

6. В чому З.Фройд бачив суть несвідомого?

- а) думки, емоції, обумовлені раціональністю людини;
- б) думки, емоції людини, обумовлені об'єктом пізнання;
- в) та частина психіки, яка обумовлена вихованням і культурою;
- г) відчуття, сприйняття, обумовлені чуттєвим пізнанням;
- д) імпульси, потяги, які не усвідомлюються людиною.

7. В чому А.Камю бачить джерела абсурду?

- а) Бог надав світу абсурд;
- б) творча діяльність людини;
- в) смерть, монотонність і одноманітність буденного життя;
- г) природа надала світу абсурд;

д) радісне і веселе життя людей;

8. Хто з філософів вважав, що «Істина – це не інтуїційна очевидність і не пасивне сприйняття реальності, а елемент успішної дії. А найкращим зразком дії для перевірки теорії є науковий експеримент»?

- а) Ч.Пірс
- б) Р.Декарт
- в) М.Гайдегер
- г) Г.Гегель
- д) К.Леві-Строс

9. Який філософський напрям стверджує, що на відміну від ідей поступу Просвітництва, суспільне існування людини незначно змінюється у своїх основах з Часом?

- а) емпіризм
- б) структуралізм
- в) позитивізм
- г) трансценденталізм
- д) неопозитивізм

10. Який філософ вказує на дегуманізуючий вплив сучасного західного суспільства на людину, у якому протистоять два способи існування людства – володіння та буття, і який закликає відмовитись від усіх форм володіння заради того, щоб повною мірою бути?

- а) Ч.Пірс
- б) К.Леві-Строс
- в) О.Конт
- г) Е.Фромм
- д) Г.Гегель

12. Не є представниками середньовічної філософії:

- а) Дамаскін
- б) Анаксимандер
- в) Августин Блаженний
- г) Шопенгауер

13. Основними напрямками середньовічної філософії є :

- а) патристика
- б) реалізм
- в) романтизм
- г) кордоцентризм
- д) схоластика

14. Хто є автором «Слова про закон і благодать»?

- а) Дамаскін
- в) Мономах
- г) Сковорода
- д) Іларіон
- е) Василь Великий

14. Суфражизм – це

- а) рух за звільнення чорних людей в США;

- б) рух за надання виборчих прав дітям;
- в) рух за політичне рівноправ'я жінок і чоловіків;
- г) рух за скасування рабовласництва;
- д) рух проти расової дискримінації.

15. Хто автор твердження: «Душа людини від природи є “чистою дошкою” (tabula rasa), на якій “чуттєвий досвід малює свої візерунки»?

- а) Р.Декарт
- б) Д.Локк
- в) Ф.Бекон
- г) Т.Гоббс
- д) І.Кант

16. Первинні якості речей це:

- а) існують залежно від суб'єкта, і тому є неадекватними, вони не відображають адекватно властивості самих речей;
- б) пов'язані зі специфікою наших органів чуття, за допомогою яких сприймаємо запах, кольори, смак, тепло, звук;
- в) не існують незалежно від суб'єкта, і тому є неадекватними, вони не відображають адекватно властивості самих речей;
- г) це неадекватні ідеї, які є спотвореними властивостями речей зовнішнього світу;
- д) це адекватні ідеї, які є копіями властивостей речей зовнішнього світу.

17. Який з філософів заперечував існування матерії?

- а) Арістотель
- б) Д.Берклі
- в) Р.Декарт
- г) Демокріт

18. Хто з філософів не належав до епохи Просвітництва?

- а) Д.Дідро
- б) Вольтер
- в) Монтеске
- г) Ф.Бекон
- д) Ж.-Ж.Русо

20. Основними напрямками філософії Нового часу є:

- а) раціоналізм
- б) натуралізм
- в) геоцентризм
- г) емпіризм
- д) патристика

20. Хто з філософів вважав, що «Основою наших знань є відчуття. І все, що ми знаємо і можемо знати - це зміст наших відчуттів»?

- а) Р.Декарт
- б) Ф.Бекон
- в) Д.Юм
- г) Б.Спіноза
- д) Ф.Гегель

Варіант № 14.

1. Яка з культурних цінностей набуває пріоритету в сучасному суспільстві:

- а) справедливість;
- б) інформація;
- в) освіта;
- г) гроші.

2. Чи вірним є твердження, що суттєві зміни в субординації системи цінностей є однією з характерних рис нової соціокультурної реальності:

- а) так;
- б) ні.

3. Чи вірним є твердження, що відсутність діалогу між основними культурними речями в сучасному світі є однією з основних характерних рис нової соціокультурної реальності:

- а) так;
- б) ні.

4. Яка з галузей дослідження є основною для комплексного вирішення проблем сучасної освіти, насамперед гуманізації:

- а) філософська антропологія;
- б) сучасна філософія;
- в) філософія освіти;
- г) педагогічна психологія.

5. Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в:

- а) мисленні;
- б) актуалізації песимістичної філософії освіти;
- в) актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти;
- г) актуалізації теологічного вчення.

6. Стратегічна мета філософії освіти полягає у:

- а) становленні творчо-гуманітарної особистості, як цілісного суб'єкта культури;
- б) становленні особистості, як найвищого рівня розвитку розуму;
- в) становленні високоморальної віруючої людини.

7. Методологічна розробка нової методичної концепції в освітньому процесі вбачається:

- а) в розвиткові суспільства;
- б) в розвиткові нової антропології;
- в) в розвиткові філософії освіти.

8. Хто з філософів ХХ ст. намагався примирити філософію з наукою:

- а) Г. Гадамер;
- б) А. Маслоу;
- в) З. Фрейд;
- г) А. Шопенгауер.

9. Які з позанаукових способів розкриття істини Г. Гадамер вважав найважливішими:

- а) релігію, окультизм;

б) магію, спиритизм;

10. За М. Фуко гуманітарні науки потрібно розробляти:

- а) за допомогою фізики;
- б) за допомогою інтуїції;
- в) за допомогою спостереження;
- г) за допомогою наукових понять і позитивних методів.

11. Освіта і соціальні цінності сьогодні – це:

- а) пріоритетні глобальні проблеми держави і людства;
- б) суспільна галузь, цілком сформована і концептуальна;
- в) галузь, що не потребує концептуального вирішення;
- г) добровільна привілея громадян.

12. Чи залежить формування цінностей, світогляду, професіоналізму, поглядів на світ від освітньої системи людства:

- а) так;
- б) ні;
- в) до певної міри так;
- г) до певної міри ні.

13. Зміст гуманістично-культуротворчої філософії освіти в навчально-виховному процесі пов'язано з:

- а) методологією полікультурного діалогу;
- б) органічною взаємодією системотворчих складових;
- в) статусом особистості;
- г) методиками викладання.

14. Освіта на сучасному етапі розвитку філософії освіти:

- а) задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду;
- б) не задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду;
- в) не виконує світоглядну функцію взагалі.

15. Система освіти, що офіційно діє:

- а) своєчасно реагує на інтереси та цінності людей;
- б) відчужується від інтересів та цінностей людей;
- в) не повинна перейматись інтересами та цінностями людей.

16. Концепція гармонійної цілісності пов'язана з:

- а) створенням децентралізованої системи освіти;
- б) створенням цілісної, гармонійної теорії педагогіки;
- в) створенням централізованої системи освіти;
- г) повною реформою освітньої системи.

17. Релятивістсько-плюралістична концепція орієнтує на застосування:

- а) принципів кордоцентризму, романтизму;
- б) принципів бюрократизму;
- в) принципів формалізму та авторитаризму;
- г) принципів плюралізму, релятивізму, педоцентризму.

18. Синтетична концепція:

- а) долає в собі концепцію гармонійної цілісності та релятивістсько-плюралістичну;

- б) протиставляє концепцію гармонійної цілісності релятивістсько-плюралістичній;
- в) підтримує концепцію гармонійної цілісності;
- г) заперечує релятивістсько-плюралістичну концепцію.

19. Зміст сучасної філософії освіти повинні визначати:

- а) матеріальні цінності;
- б) гуманістичні цінності;
- в) природні ресурси.

20. Найважливішу методологічно-парадигмальну роль в розробці концептуальної бази вищої освіти в сучасній Україні відіграє:

- а) новітня історія;
- б) нейрофізіологія;
- в) нова філософія.

Варіант № 15.

1. Філософія освіти – це:

- а) наука;
- б) філософія;
- в) релігія;
- г) міф.

2. В неklasичній філософії буття людини головним чином розглядали в:

- а) філософії життя;
- б) екзистенціалізмі;
- в) деструктивізмі;
- г) феноменології.

3. Одним із аспектів філософії освіти є розгляд сутності людського буття. В якому масштабі її слід розглядати:

- а) Всесвіту;
- б) Землі;
- в) Ноосфери;
- г) Соціуму.

4. Філософія освіти як предмет акумулює в собі положення наукових дисциплін: філософії, психології і педагогіки. Що найперше дає філософія психології та педагогіці в цьому поєднанні:

- а) цілі;
- б) масштаб сприйняття;
- в) методичку;
- г) матеріальну базу.

5. Філософія і педагогіка відносяться до:

- а) природничих наук;
- б) гуманітарних наук;
- в) технічних наук;
- г) природничо-технічних наук.

6. Перші етапи формування філософії освіти як предмету припадають на:

- а) початок XX ст.;
- б) середину XX ст.;
- в) кінець XX ст.;
- г) початок XXI ст.

7. Людина та суспільство це:

- а) об'єкти соціального пізнання;
- б) види соціального пізнання;
- в) форми соціального пізнання;
- г) категорії соціального пізнання.

8. Гносеологія – це теорія:

- а) життя;
- б) буття;
- в) пізнання;
- г) свідомості.

9. Аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація це:

- а) види пізнання;
- б) методи пізнання;
- в) форми пізнання;
- г) категорії пізнання.

10. Значення філософії освіти для людини:

- а) абстрактне;
- б) конкретне;
- в) віртуальне;
- г) випадкове.

11. Аксиологія, це вчення про:

- а) буття;
- б) цінності;
- в) людину;
- г) суспільство.

12. Трансляційна функція освіти характеризується:

- а) передачею накопичених знань від покоління до покоління;
- б) формуванням та втіленням у життя суспільства культури;
- в) забезпеченням формування особистості;
- г) визначенням статусу особистості.

13. Культурологічна функція освіти характеризується:

- а) передачею накопичених знань від покоління до покоління;
- б) формуванням та втіленням у життя суспільства культури;
- в) забезпеченням формування особистості;
- г) визначенням статусу особистості.

14. Соціалізаторська функція освіти характеризується:

- а) передачею накопичених знань від покоління до покоління;
- б) формуванням та втіленням у життя суспільства культури;
- в) забезпеченням формування особистості;
- г) визначенням статусу особистості.

15. Статусна функція освіти характеризується:

- а) передачею накопичених знань від покоління до покоління;
- б) формуванням та втіленням у життя суспільства культури;
- в) забезпеченням формування особистості;
- г) визначенням статусу особистості.

16. Кумулятивна функція освіти характеризується:

- а) накопиченням знань та досвіду;
- б) забезпеченням процесу спілкування між людьми;
- в) регулюванням економічних, політичних, національних та інших процесів;
- г) нововведенням у різних сферах життя суспільства.

17. Комунікативна функція освіти характеризується:

- а) накопиченням знань та досвіду;
- б) забезпеченням процесу спілкування між людьми;

- в) регулюванням економічних, політичних, національних та інших процесів;
- г) нововведенням у різних сферах життя суспільства.

18. Регулятивна функція освіти характеризується:

- а) накопиченням знань та досвіду;
- б) забезпеченням процесу спілкування між людьми;
- в) регулюванням економічних, політичних, національних та інших процесів;
- г) нововведенням у різних сферах життя суспільства.

19. Інноваційна функція освіти характеризується:

- а) накопиченням знань та досвіду;
- б) забезпеченням процесу спілкування між людьми;
- в) регулюванням економічних, політичних, національних та інших процесів;
- г) нововведенням у різних сферах життя суспільства.

20. Чи можемо стверджувати, що філософія освіти є філософією людини:

- а) так;
- б) до певної міри так;
- в) ні;
- г) усі варіанти вірні.

6. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготувати доповідь на тему «Філософія – королева наук».
2. За наведеним зразком заповнити таблицю «100 філософських шкіл».

Таблиця 1. «100 філософських шкіл»

№ п/п	Назви філософських шкіл, течій та напрямів	Час їх заснування	Країна, місто, заклад, де почалася їхня історія	Назвіть не менше 5 представників цих шкіл, течій, напрямів (там, де це можна зробити)	Назвіть 2–3 філософські проблеми, ідеї, які були у центрі їхньої уваги	Оцінка відповіді 5 — все правильно, 4 — загалом правильно, 3 — допущено не більше 2 помилок, 2 — допущено понад 2 помилки
1	2	3	4	5	6	7
1	Локаята (школа чарваків)	середина I тис.	Стародавня Індія	Брихаспаті	Основу світу становлять 4 елементи: земля, вода, вогонь, повітря	
2						

3. Добрати збірку цитат Конфуція на тему «Удосконалення суспільства».
4. Укласти короткого словника філософських термінів індуїзму і буддизму.
5. Проаналізувати й законспектувати основні ідеї праці Аристотеля «Метафізика».
6. Укласти таблицю «Етапи античної філософії».
7. Підготувати реферат з історії світової філософії (за вибором).
8. Укласти порівняльну таблицю «Патристика і схоластика».
9. Визначити і схематично відобразити основні філософські ідеї епохи Нового часу.
10. Проаналізувати і законспектувати працю Г.В.Ф. Гегеля «Наука логіки».
11. Підготувати доповідь на тему «Видатні представники німецької класичної філософії».
12. Укласти хронологічну таблицю «Етапи розвитку української філософії».

№ п/п	Ім'я філософа	Період історії, до якого належить філософ	Державна, етнічна чи національна належність філософа	Напрямок, течія чи філософська школа	Назвіть 2—3 філософські поняття, введені в науковий обіг філософом	Оцінка відповіді: 5— все правильно, 4— загалом правильно, 3 — допущено не більше 2 помилок, 2 — допущено понад 2 помилки
1	2	3	4	5	6	7
1.	Фалес	Античність	Мілет (Мала Азія)	Наївний матеріалізм	Першооснова всіх речей — вода. Вона — символ життя, його філософська метафора	
2						

13. Підготувати реферат з історії української філософії (за вибором).

14. Укласти збірку цитат Григорія Сковороди на тему «Про сродність праці».

15. Скласти план-конспект праці Д.Чижевського. «Нариси з історії філософії на Україні»

16. За наведеним зразком заповнити таблицю «100 видатних філософів»

Таблиця 2. «100 видатних філософів»

17. Укласти таблицю «Провідні напрями філософії ХХ століття».

18. Підготувати анотованих перелік джерел з сучасної філософії.

19. Схематично відобразити проблему буття в сучасній науковій картині світу.

20. Укласти короткий словник «напрями сучасної філософії».

21. Схематично відобразити структуру діалектики.

22. Послугуючись таблицею, добрати та визначити парні категорії діалектики.

Таблиця 3. «Парні категорії діалектики»

№ п/п	Назва категорії	Визначення категорії	Назва парної категорії	Визначення парної категорії
1	Причина		1. Наслідок	
2	Необхідність		2. Випадковість	
3	Частина		3.	
4	Зміст		4.	
5	Можливість		5.	

6	Сутність		6.	
7	Діалектика		7.	
8	Якість		8.	
9	Діалектичне заперечення		9.	
10	Єдність		10.	
Загальна оцінка:				

23. Підготувати доповідь на тему «Роль практики у пізнанні».

24. Укласти таблицю «Критерії істинності наукових знань».

25. Схематично відобразити провідні складові культури.

26. Укласти анотований перелік статей з проблем філософії освіти.

27. Підготувати кілька запитань і завдань для філософського «брейн-рингу».

28. Укласти кросворд на філософську тематику.

29. Послугуючись ресурсами мережі Інтернет, укласти каталог добірку сайтів філософської тематики.

7. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ І МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

---

1. Історичні етапи розвитку філософії.
2. Західна і східна парадигми філософського знання.
3. Зародження та розвиток філософії Стародавнього Сходу.
4. Філософія античності.
5. "Сократичні діалоги" Платона про "світ ідей". Етика Платона.
6. Вчення Платона про суспільство.
7. Філософія Арістотеля (вчення про субстанцію, суспільство).
8. Логіка і методологія Арістотеля.
9. Загальні засади християнської філософії. Патристика. Схоластика.
10. Проблема загальних понять у філософії номіналізму й реалізму.
11. Філософська думка епохи Відродження.
12. Філософія Нового часу. Раціоналізм та емпіризм.
13. Філософські погляди М. Кузанського.
14. Соціально-політичні погляди Н.Макіавеллі.
15. Емпіризм Ф.Бекона.
16. Концепція походження держави Т.Гоббса.
17. Раціоналізм Р.Декарта, його вчення про методи.
18. Німецька класична філософія.
19. Позитивізм (О.Конт). Неопозитивізм (Б.Рассел), постпозитивізм (К.Поппер).
20. "Філософія життя" (Ф.Ніцше, А.Бергсон), психоаналіз (З.Фрейд).
21. Філософія прагматизму (У.Пірс, У.Джеймс, Дж.Дьюї). Екзистенційна філософія.
22. Історичні етапи розвитку філософії.
23. Західна і східна парадигми філософського знання.
24. Зародження та розвиток філософії Стародавнього Сходу.
25. Філософія античності.
26. "Сократичні діалоги" Платона про "світ ідей". Етика Платона.
27. Вчення Платона про суспільство.
28. Філософія Арістотеля (вчення про субстанцію, суспільство).
29. Логіка і методологія Арістотеля.
30. Загальні засади християнської філософії. Патристика. Схоластика.

31. Проблема загальних понять у філософії номіналізму й реалізму.
32. Філософська думка епохи Відродження.
33. Філософія Нового часу. Раціоналізм та емпіризм.
34. Емпіризм Ф.Бекона.
35. Раціоналізм Р.Декарта, його вчення про методи.
36. Німецька класична філософія.
37. Позитивізм (О.Конт). Неопозитивізм (Б.Рассел), постпозитивізм (К.Поппер).
38. "Філософія життя" (Ф.Ніцше, А.Бергсон), психоаналіз (З.Фрейд).
39. Еволюція філософських уявлень про свідомість, її походження та сутність.
40. Проблема «діалогу» людини і комп'ютерних систем.
41. Інформаційна взаємодія як генетична передумова свідомості.
42. Свідомість як необхідна умова відновлення культури.
43. Предметність та рефлексивність свідомості.
44. Предметне поле соціальної філософії.
45. Філософське тлумачення та класифікація цінностей.
46. Провідні завдання філософії освіти як окремої галузі наукового знання.

8. ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ НА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТТЯХ ТА СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВО- ПРАКТИЧНИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ

---

1. Проблема науковості філософського світогляду.
2. Статус філософії та її взаємовідносини з іншими науками.
3. Філософія в системі культури.
4. Людина як вища цінність у системі філософського знання.
5. Філософія, її людські виміри і зміст (сене).
6. Основні принципи періодизації історико-філософського процесу.
7. Енциклопедичний характер систематизованих філософських уявлень античних філософів.
8. Платонівська «ідеальна держава» і сучасність.
9. Гуманізм Відродження і сьогодення.
10. Раціональний зміст гегелівської діалектики.
11. Проблема людської діяльності у філософії Л. Фейєрбаха.
12. Своєрідність філософії України в контексті світової історії.
13. Християнство і філософія у Київській Русі.
14. «Український дух» філософії Г. Сковороди.
15. Філософські принципи «Кобзаря» Т. Шевченка.
16. Національний характер філософії І. Франка.
17. Розвиток філософських традицій у творчості вітчизняних природознавців (кінець ХІХ-початок ХХ ст.).
18. Історіософія В'ячеслава Липинського та «вольовий націоналізм» Дмитра Донцова: держава, нація, національна ідея.
19. Перехід від класичної філософії до неокласичної.
20. Від феноменології до екзистенціалізму та герменевтики.

21. Аналітична філософія.
22. Філософія науки: від логічного позитивізму до епістемологічного анархізму.
23. Філософська антропологія: ідейні витоки.
24. Українська релігійна філософія.
25. Філософський містицизм.
26. Гуманістичні тенденції у розвитку сучасної філософії.
27. Еволюція філософських уявлень про субстанції світу.
28. Категорія буття: смисл та специфіка.
29. Проблематичність людського буття.
30. Буття і небуття. Буття і сутність.
31. Еволюція філософських уявлень про субстанції світу.
32. Сучасна наука про системну організацію матерії.
33. Діалектика як теорія розвитку.
34. Софістика та еклектика – альтернативи діалектики як логіки.
35. Догматизм та релятивізм – альтернативи діалектики як теорії пізнання.
36. Категорії діалектики як універсальні форми мислення.
37. Світоглядне та методологічне значення законів діалектики.
38. Пізнання як вид духовної діяльності і феномен культури.
39. Основні принципи сучасної наукової гносеології.
40. Діалектика суб'єкта і об'єкта як проблема сучасної філософії.
41. Істина і омана в сучасній науці.
42. Взаємозв'язок логіки та інтуїції у пізнанні. Умови інтуїції.
43. Проблема розуміння в сучасній філософії.
44. Футурологічні пошуки сучасної філософії.
45. Місце і значення філософії освіти в системі гуманітарних наук.

9. ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»

Необхідною передумовою продуктивного вивчення філософії є увага до своєрідності предмету філософії як навчальної дисципліни. Адже філософія, насамперед, світоглядне знання. Світогляд – найзагальніше усвідомлення людиною навколишнього світу, свого місця в ньому, свого ставлення до цього світу й до себе, своїх претензій і намірів щодо світу та шляхів реалізації цих намірів (життєвих програм). Філософія є однією з форм суспільної свідомості, що розвинулась на базі первісної міфології, успадкувавши значною мірою останньої її світоглядну функцію. Філософія – це світогляд на його теоретичному рівні, це свідомо обґрунтована інтелектуальними засобами система знання.

Оскільки опанування філософією неможливе без вивчення фахової наукової літератури, необхідно дотримуватись певних вимог та рекомендацій щодо опрацювання філософських першоджерел і підготовки рефератів.

Конспектування текстів є обов'язковим при підготовці до кожного семінарського заняття. Ці завдання складаються з конспектування творів філософів, певних підрозділів підручників чи інших матеріалів. Матеріали для опрацювання можна знайти в бібліотеці, на сайтах кафедр філософії, в підручниках та хрестоматіях з філософії.

Існує три види конспектування:

- а) конспектування своїми словами;
- б) конспектування за допомогою тільки цитат, які передають зміст твору;
- в) мішане конспектування (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

Третій вид конспектування (в) вважається найкращим, але перший (а) може бути найкоротшим; другий (б) - достатньо ефективний під час збору матеріалів для написання наукової роботи, особливо під час роботи з інтернет-ресурсами.

Для конспектування варто завести окремий зошит.

Конспект першоджерела повинен мати таку форму:

Ім'я автора (прізвище, ініціали). Назва твору. – Місце видання: Назва видавництва, рік видання. – Сторінки.

Вказуються конкретні питання, на які необхідно дати відповідь. Приклад:

Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. - Київ: Абрис, 2015. 332с.

Завдання 1: «Охарактеризуйте розуміння Т.Гоббсом людини та свободи».

Конспект філософського твору рекомендується за наступною структурою – зошит, або папір ділиться лінією на дві частини, приблизно дві третини та одна третина. Якщо дві третини використовується для передачі думок автора першоджерела, то одна третина надається власним коментарям, зауваженням, думкам з приводу законспектованого. Бажано висловити свою точку зору відносно законспектованого першоджерела. Свої коментарі потрібно аргументувати.

Насамперед студенту необхідно 1-2 рази прочитати пропонований текст, знайти відповіді на поставлені запитання.

У конспекті цінується:

- а) точність передачі духу твору, його основної ідеї;
- б) оригінальність коментарів, зауважень, власних думок;
- в) вміння бачити ідеї твору в контексті засвоєного в процесі навчання матеріалу;
- г) вміння показати, яке значення має конспектований твір для нашого часу.

Написання реферату є однією з форм наукової роботи. Тому в ньому повинні бути: вступ, основна частина (розділи), висновки, список використаної літератури.

Вибір теми реферату узгоджується з викладачем.

Реферат треба писати українською мовою.

Реферат може бути написаний як від руки, так і надрукований на принтері на папері формату А4.

Обсяг реферату написаного від руки - 18-22 сторінки.

Обсяг реферату надрукованого на принтері 15-18 сторінок.

Текст реферату набирають в текстовому редакторі Word for Windows у форматі А4 і зберігаються з розширенням *.doc. Поля: ліве – 30 мм., праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм. Текст набирається шрифтом Times New Roman (кегель 14,), між рядками інтервал – 1,5 (28-30 рядків на сторінку).

Структура реферату з історії філософії охоплює обов'язкові компоненти:

1. Титульний лист.
2. План реферату (з позначенням сторінок).
3. Вступ.
4. Короткі відомості про автора.
5. Хто вплинув на формування світогляду автора (кого він критикує, на кого посилається).
6. Основні ідеї та основний зміст дослідження.
7. Власні висновки та особисте ставлення до тексту того, хто пише реферат.
8. Список використаної літератури: підручників, монографій, статей (не менше 4-5 джерел).

У вступі необхідно:

- а) обґрунтувати актуальність обраної теми;
- б) показати ступінь розробленості даної теми;
- в) поставити завдання дослідження.

На початку другої сторінки, після титульного аркуша, подається план (5-6 пунктів з обов'язковим вступом та власними висновками), який повністю відповідає змісту реферату.

В основній частині слід подати короткі біографічні відомості про філософа, передати зміст його основних ідей, показати їх актуальність для нашого часу.

У висновках слід представити результати дослідження, підвести його підсумки.

Джерела у списку використаної літератури слід подавати згідно з формою державного стандарту:

Під час прямого і не прямого цитування, в квадратних дужках вказується № джерела за списком використаної літератури і сторінка, на якій міститься текст цитати, наприклад [5, 143].

Використані в процесі аналізу сайти обов'язково вказуються в списку використаної літератури.

Підготовка до семінарських занять з філософії повинна охоплювати наступні компоненти:

- знайомство з матеріалами навчальних і довідкових видань;
- читання конспекту лекції;
- самостійна робота над засвоєнням змісту основних філософських категорій і понять.

При підготовці до семінарського заняття слід завести зошит, де мають бути записані:

- 1) перелік використаної літератури;
- 2) відповіді на питання для самоперевірки;
- 3) короткі тези відповіді на питання плану заняття;
- 4) незрозумілі для Вас питання, проблеми, які Ви хотіли б обговорити на семінарі.

Готуючись до семінару, слід намагатись пов'язувати теоретичні проблеми з актуальними проблемами сьогодення, питаннями особистого характеру, конкретними професійними інтересами.

Пам'ятайте – семінарське заняття, це не перевірка підготовленого «уроку», а обговорення проблем науки, що вивчається,

При відповіді на семінарському занятті допускається звернення до конспектів. Але загалом обговорення студентами філософських проблем повинно демонструвати:

- а) вільне володіння інформацією;
- б) навички ведення дискусії;
- в) уміння висловлювати власну думку з обговорюваної проблеми.

При обговоренні питань семінару викладачем враховуватиметься активність і якість виступів студентів. У межах кожної теми студентам пропонуються питання для загального обговорення, обов'язкові для всіх членів академічної студентської групи. Окрім цих питань студентам (за бажанням) пропонуються і теми доповідей, підготовка до яких передбачає знайомство не лише з навчальною літературою, а й насамперед з першоджерелами. Відповіді на питання семінарського заняття й виступ з доповіддю не повинні тривати більше 7-10 хв.

10. ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ

згідно Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Книги: Один автор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бичківський О. О. Міжнародне приватне право : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917-1920 рр.). Запоріжжя, 2017. 113 с. 3. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919-1993 рр.) : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 600 с. 4. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с. 5. Верлос Н. В. Конституційне право зарубіжних країн : курс лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 145 с. 6. Горбунова А. В. Управління економічною захищеністю підприємства: теорія і методологія : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 240 с. 7. Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. 8. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
Два автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аванесова Н. Е., Марченко О. В. Стратегічне управління підприємством та сучасним містом: теоретико-методичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 196 с. 2. Батракова Т. І., Калюжна Ю. В. Банківські операції : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 130 с. 3. Білобровко Т. І., Кожуховська Л. П. Філософія науки й управління освітою : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 166 с. 4. Богма О. С., Кисильова І. Ю. Фінанси : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 102 с. 5. Горошкова Л. А., Волков В. П. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Гура О. І., Гура Т. Є. Психологія управління соціальною організацією : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 212 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології у фінансах : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2015. 312 с. 2. Городовенко В. В., Макаренков О. Л., Сантос М. М. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 206 с.

	<p>3. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2015. 338 с.</p> <p>4. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2015. 476 с.</p>
Чотири і більше авторів	<p>1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 10 жовт. 2016 р. / К. І. Беліков та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : ЦУЛ, 2016. 528 с.</p> <p>2. Бікулов Д. Т., Чкан А. С., Олійник О. М., Маркова С. В. Менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с.</p> <p>3. Операційне числення : навч. посіб. / С. М. Гребенюк та ін. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 88 с.</p> <p>4. Основи охорони праці : підручник / О. І. Запорожець та ін. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2016. 264 с.</p> <p>5. Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.</p>
Автор(и) та редактор(и)/упорядники	<p>1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с.</p> <p>2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с.</p> <p>3. Дахно І. І., Алієва-Барановська В. М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.</p>
Без автора	<p>1. 25 років економічному факультету: історія та сьогодення (1991-2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с.</p> <p>2. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с.</p> <p>3. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні : монографія / за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 172 с.</p> <p>4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с.</p> <p>5. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Латковської. Київ : ЦУЛ, 2017. 176 с.</p> <p>6. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 328 с.</p> <p>7. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с.</p> <p>8. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : довід. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2015. 352 с.</p> <p>9. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5-6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с.</p> <p>10. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Рудяков (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2016. 306 с.</p> <p>11. Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агєєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.</p>
Багатотомні видання	<p>1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с.</p> <p>2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Синицына. Киев ; Мелитополь : НПУ</p>

	<p>им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницького, 2015. Т. 1. 306 с.</p> <p>3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницького, 2017. Т. 1. 382 с.</p> <p>4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с.</p> <p>5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.</p>
Автореферати дисертацій	<p>1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с.</p> <p>2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с.</p> <p>3. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.</p>
Дисертації	<p>1. Авдєєва О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII - початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с.</p> <p>2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с.</p> <p>3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.</p>
Законодавчі та нормативні документи	<p>1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.</p> <p>2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.</p> <p>3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48-49. Ст. 536.</p> <p>4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543.</p> <p>6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2017 р. № 43/2017. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 23 лют. (№ 35). С. 10.</p> <p>7. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 20. С. 136–141.</p> <p>8. Інструкція щодо заповнення особової картки державного службовця : затв. наказом Нац. агентства України з питань Держ. служби від 05.08.2016 р. № 156. <i>Баланс-бюджет</i>. 2016. 19 верес. (№ 38). С. 15–16.</p>
Архівні	<p>1. Лист Голови Спілки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови</p>

документи	<p>Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Співки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i>(Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.</p> <p>2. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. <i>ЦДАВО України</i> (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.</p> <p>3. Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.</p>
Препринти	<p>1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. <i>Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України</i>, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1).</p> <p>2. Шиляев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. <i>Харьков : ННЦ ХФТИ</i>, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006-4).</p>
Каталоги	<p>1. Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитодизайну / <i>Донец. ботан. сад НАН Украины</i>. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с.</p> <p>2. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / <i>Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка</i>; уклад.: Л. І. Романова, О. В. Земляніщина. <i>Харків</i>, 1996. 64 с.</p> <p>3. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. <i>Львів : Новий час</i>, 2003. 160 с.</p>
Бібліографічні покажчики	<p>1. Боротьба з корупцією: нагальна проблема сучасності : бібліогр. покажч. Вип. 2 / уклад.: О. В. Левчук, відп. за вип. Н. М. Чала ; <i>Запорізький національний університет</i>. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 60 с.</p> <p>2. Микола Лукаш : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Савчин. <i>Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка</i>, 2003. 356 с. (<i>Українська біобібліографія ; ч. 10</i>).</p> <p>3. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича в незалежній Україні : бібліогр. покажч. / уклад.: Н. М. Загородна та ін.; наук. ред. Т. В. Марусик; відп. за вип. М. Б. Зушман. <i>Чернівці : Чернівецький національний університет</i>, 2015. 512 с. (До 140-річчя від дня заснування).</p> <p>4. Лисодед О. В. Бібліографічний довідник з кримінології (1992-2002) / ред. О. Г. Кальман. <i>Харків : Одісей</i>, 2003. 128 с.</p> <p>5. Яценко О. М., Любовец Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856-2013). <i>Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського</i>, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).</p>
Частина видання: книги	<p>1. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. <i>Михайло Баймуратов: право як буття вченого</i> : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493.</p> <p>2. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. <i>Тридцять лет с экологическим правом</i> : избранные труды. <i>Харьков</i>, 2013. С. 205–212.</p> <p>3. Коломоець Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. <i>Адміністративне право України</i> : підручник / за заг. ред.</p>

	<p>Т. О. Коломоєць. Київ, 2009. С. 195–197.</p> <p>4. Алексеев В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. <i>Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні</i> : монографія. Чернівці, 2012. С. 151–169.</p>
Частина видання: матеріалів конференцій (тези, доповіді)	<p>1. Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. <i>Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації</i> : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136.</p> <p>2. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. <i>Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених</i> : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137.</p> <p>3. Кононенко Н. Методологія толерантності в системі суспільних відносин. <i>Формування толерантного свідомості в суспільстві</i> : матеріали VII міжнарод. антитерорист. форуму (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Київ, 2011. С. 145–150.</p> <p>4. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. <i>Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі</i> : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.</p> <p>5. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. <i>Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук</i> : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.</p>
Частина видання: довідкового видання	<p>1. Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673.</p> <p>2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. <i>Адміністративне право України</i> : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55.</p> <p>3. Сірий М. І. Судова влада. <i>Юридична енциклопедія</i>. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.</p>
Частина видання: продовжуваного видання	<p>1. Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формулювання їх застосування. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46.</p> <p>2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. <i>Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159.</p> <p>3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. <i>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій</i>. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218.</p> <p>4. Тарасов О. В. Міжнародна правосуб'єктність людини в практиці Нюрнберзького трибуналу. <i>Проблеми законності</i>. Харків, 2011. Вип. 115. С. 200–206.</p>
Частина видання: періодичного	<p>1. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. <i>Часопис Київського університету</i></p>

<p>видання (журналу, газети)</p>	<p><i>права</i>. 2007. № 4. С. 88–92.</p> <p>2. Коломоець Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. <i>Право України</i>. 2017. № 5. С. 71–79.</p> <p>3. Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5.</p> <p>4. Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства. <i>Юридичний вісник України</i>. 2017. 20-26 жовт. (№ 42). С. 14–15.</p> <p>5. Bletskan D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe2: ab initio modeling and comparison with experiment. <i>Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics</i>. 2016. Vol. 19, No 1. P. 98–108.</p>
<p>Електронні ресурси</p>	<p>1. Влада очима історії : фотовиставка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757& (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>2. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. <i>Юридичний науковий електронний журнал</i>. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/32.pdf.</p> <p>3. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. – С. 20–27. – URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf. (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>4. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90-х років ХХ століття: період переходу до ринку. <i>Наука та інновації</i>. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.15407/scin12.06.006.</p>

11. ДИСКУСІЇ ТА ДИСПУТИ НА ТЕМИ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Тема: Я – гармонійно-розвинена, здорова особистість.

Мета: спонукати до самопізнання; виховувати повагу до міркувань співрозмовника; розвивати здатність до рефлексії.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Чи може бути кожна людина гармонійно розвиненою особистістю в наші дні?
2. Чи можете ви назвати себе гармонійно розвиненою особистістю? Якщо «так», то що цьому сприяло? Якщо «ні», то що цьому заважає?
3. Що можна зробити, щоб кожна молода людина змогла рости духовною і удосконалюватися фізично?
4. Як уникнути негативних проявів та звичок у своєму житті?
5. А якщо вони є – як їх позбутися?

Тема: Чого чекає від нас наша країна?

Мета: заохочувати до роздумів про сенс життя; виховувати національну самосвідомість; формувати уявлення про роль кожного свідомого громадянина у долі держави.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Як ми розуміємо свій обов'язок перед народом, державою?
2. Чим привабливі люди неспокійної душі та громадянського обов'язку?
3. Що значить добропорядність у стосунках з людьми?
4. Яке наше місце в житті нашої держави?
5. Сучасний студент – спостерігач чи будівничий сьогодення?

Тема: Чи готові ми до прийняття життєво важливих рішень?

Мета: формувати відповідальність; виховувати почуття власної гідності; розвивати здатність до самовдосконалення.

Питання для обговорення та дискусії:

1. Кожному по потребах – що це значить?
2. Які знання необхідні для прийняття відповідальних рішень?
3. Щоб нам потрібно у собі удосконалити чи чому навчитися, щоб стати відповідальними?
4. Що слід розуміти під особистою власністю?
5. Що слід робити з особистою власністю?
6. Що важливіше для життя людини: матеріальне чи духовне? Чому?

Тема: Моє покоління. Яке воно?

Мета: розвивати критичне мислення; стимулювати до пошуків ціннісних орієнтирів; людського життя; формувати здатність до опору негативним явищам сучасності.

Питання для обговорення та дискусії:

1. Хто вважається молодим поколінням?
2. Які характерні риси нашого покоління?
3. Що ми знаємо про своїх ровесників з-за кордону?
4. Які проблеми існують у нашого покоління?
5. Чи замислюємося ми над шляхами вирішення проблем сучасної молоді?

Тема: Краса людської душі.

Мета: виховувати прагнення до самовдосконалення; формувати почуття прекрасного; сприяти гармонійному розвитку особистості.

Питання для обговорення та дискусії:

1. Що таке людська краса?
2. Який ваш ідеал прекрасного?

3. Що значить творити по законах краси?
4. Що ми розуміємо під художнім смаком?
5. Чи можна прожити життя без краси?
6. Як створити свій власний світ краси?
7. У чому полягає краса душі?
8. Як може проявлятися душевна краса людини?

Тема: Духовний світ людського буття.

Мета: формувати уявлення про духовні чинники людського буття; вдосконалювати навички самопізнання; виховувати гуманоцентричний світогляд.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Чи варто судити про людину по її зовнішності?
2. Що ми розуміємо під внутрішнім світом людини?
3. Які людські якості ти вважаєш найважливішими?
4. Що таке душевна щедрість?
5. Які риси характеру найбільш цінні у житті сучасної людини?
6. За якими ознаками можна визначити особисті духовні цінності людини?

Тема: В чому щастя твоє, людино?

Мета: заохочувати до рефлексії; розвивати вміння висловлювати власні погляди і переконання; виховувати почуття власної гідності.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Який зміст ти вкладаєш в поняття щастя?
2. Життя без праці – дорога в нікуди?
3. В чому полягає одухотвореність людських взаємин?
4. Про яке щастя ти мрієш?
5. Що означає жити по совісті?
6. Яку поведінку зазвичай називають гідною: Чому її так визначають?

7. У чому полягає почуття власної гідності?

Тема: Сила та краса почуттів, що це?

Мета: формувати провідні засади морально-етичної культури; заохочувати до гармонії у взаєминах з іншими людьми; спонукати до креативності у власних судженнях і міркуваннях.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Як ви розумієте такі вислови: «Яка людина, така і її любов»

(І.Еренбург):

2. Яка відмінність між поняттями «любов» і «кохання»?

3. Як можна прокоментувати вислів «Коханню всього мало. Воно має щастя, а хоче раю, має рай – хоче неба. О люблячі! Усе це є в вашому коханні. Зумійте тільки знайти» (Віктор Гюго)?

4. Чи здатна на високі почуття людина з низьким рівнем культури?

5. Чи потрібно боротися за кохання? А може це приниження людської гідності?

6. Любов і розум – вороги чи друзі?

7. Ревнощі – ознака кохання чи егоїзму?

8. Існує думка, що для кохання потрібні перевірки та випробування? Якщо так, то які?

9. В чому виявляється сила та краса любові?

Тема: Ціль життя – сенс життя.

Мета: виховувати прагнення до самоактуалізації; формувати ціннісні орієнтації; конкретизувати духовні пріоритети людського буття.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Чи заслуговує кожна людина на гідне щасливе життя?

2. Чи повинні ми думати і дбати тільки про власне майбутнє?

3. Як знайти своє місце в житті?

4. Які у тебе плани на майбутнє? До чого ти прагнеш? Чи реальні вони?

5. Чи потрібна людині в житті мета, до чого вона зобов'язує?
6. Що таке вільна і незалежна особистість?
7. Як слід розуміти вислів: «Світи іншим – сам не згориш».

Тема: Будівничий свого життя, який він?

Мета: виховувати цілеспрямованість; розвивати вміння обстоювати власні погляди на життєво важливі питання; заохочувати до самостійності.

Питання для обговорення та дискутування:

1. «Що посієш звичку – пожнеш характер». Чи згоден ти з цим твердженням? Доведи на прикладах власного життя та життя знайомих, героїв книг.
2. Будувати, чи руйнувати, спостерігати чи бути учасником? Чи однаково це для тебе?
3. Що необхідно людині для того, щоб прожити своє життя гідно?
4. Хто має бути будівничим життя людини?
5. Чи залежить майбутнє життя від ставлення людини до свого внутрішнього світу?
6. Що може допомагати чи заважати у реалізації життєвих планів?

Тема: Духовні потреби особистості.

Мета: розвиток навичок самовдосконалення внутрішнього світу; формування здатності до визначення ідеалів; утвердження пріоритетності духовних потреб.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Мій внутрішній світ? Чи відповідає він моєму зовнішньому образу?
2. Що є ідеалами духовного світу людини?
3. У чому полягають духовні потреби?
4. Чи відповідають вони вимогам часу?
5. Як впливають духовні потреби особистості на формування її життєдіяльності?

6. Яку людину називають духовно багатою? У чому полягає її багатство?

Тема: Що таке хліб душі?

Мета: виховання гармонійно розвинутої особистості; формування інформаційної культури; спонукання до самопізнання.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Для чого потрібні музеї та виставки? Це дань моді чи збереження історичних та мистецьких цінностей?
2. Які музеї та виставки цінніші: історичні чи мистецькі? Чому?
3. Яку цінність мають музеї та виставки для формування гармонійно розвиненої особистості?
4. Яке значення має бібліотека у житті сучасної молоді?
5. У чому переваги і недоліки віртуальних музеїв, виставок, бібліотек?
6. Який духовний зміст храмів?
7. Що означає духовне очищення?
8. Що можна називати хлібом душі? Що можна назвати духовною отрутою?

Тема: Сьогодення – шлях у майбутнє.

Мета: формувати уявлення про душевні сили людини; розвивати здатність до емпатії; виховувати витривалість та наполегливість.

Питання для обговорення та дискутування:

1. Мрії та реалії майбутнього життя. Що заважає сповненню мрій?
2. Життєвий успіх – збіг обставин, чи наполеглива праця?
3. Що таке душевні сили? Про кого кажуть «сильний духом»? Чи тотожні ці поняття?
4. Що необхідно робити сьогодні, щоб було добре в майбутньому?
5. Чи спроможні оточуючі змінити долю людини?
6. Як ми можемо змінити долю інших людей?
7. Який духовний скарб ми можемо отримати від наших предків і передати нашим нащадкам?

12. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»

---

1. Предмет та об'єкт філософії.
2. Філософія як система знань: структура, функції.
3. Філософія і її відображення в історичному процесі (східні та західні типи цивілізації).
4. Основні філософські школи Стародавньої Індії (індуїзм, буддизм).
5. Особливості Давньокитайської філософії (конфуціанство, даосизм).
6. Антична філософія та особливості її парадигми.
7. Докласичний період античної філософії (концепції Піфагора, Геракліта, Протагора).
8. Характеристика класичного періоду античної філософії (вчення Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля, представників стоїцизму).
9. Еліністичний період античної філософії (школа Епікура; концепція скептицизму Піррона; філософські ідеї кінізму; неоплатонізм).
10. Зміни у світогляді під час переходу від античності до європейського Середньовіччя.
11. Західно європейська філософія Середніх віків (патристика; схоластика та містика; реалізм та номіналізм: Богослов, Амвросій, Блаженний, Аврелій, Тома Аквінський, Росцелін, Абельяр).
12. Філософські ідеї епохи Відродження (антропоцентризм, пантеїзм та натурфілософія середньовічних гуманістів: Аліг'єрі, Петрарка, Вала, Манетті, Кузанський, Мірандола, Леонардо да Вінчі, Коперник, Бруно, Галілей).
13. Особливості нової гносеологічної парадигми XVII-XVIII ст.
14. Онтологічні та методологічні позиції в епоху Нового часу (Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Т. Гоббс, Дж. Локк).

15. Антропологічні та соціальні ідеї у філософії Нового часу (Вольтер, Дідро, Гольбах, Гельвецій, Монтеск'є, Руссо).
16. Особливості німецької класичної філософії як окремого періоду розвитку Новоевропейської філософії.
17. Філософські концепції основних представників німецької класичної філософії (Імануїл Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах).
18. Особливості парадигми філософського мислення у ХІХ – на початку ХХ ст.
19. Німецька класична філософія.
20. Ірраціоналістична концепція Артура Шопенгауера.
21. Концепція “філософії життя” (Ніцше, Бергсон, Дільтей, Шпенглер).
22. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у ХХ та ХХІ ст.
23. Основні концепції та зміст сучасної класичної філософії.
24. Релігійна філософія ХХ-ХХІ ст. ст. (неотомізм, тейєрдизм, персоналізм).
25. Антропологічна філософія (екзистенціалізм, феноменологізм, герменевтика).
26. Постмодерністична філософія (деконструктивізм, фаллоцентризм, неоконсерватизм).
27. Провідні тенденції розвитку світової філософії на межі тисячоліть.
28. Загальні особливості української філософії.
29. Основні джерела та зміст філософської думки Київської Русі.
30. Філософські ідеї Києво-Могилянської академії (Прокопович, Яворський, Щербацький).
31. Філософія Г. Сковороди та П. Юркевича.
32. Філософські ідеї Кирило-Мефодіївського товариства (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко).
33. Філософсько-соціологічні ідеї кінця ХІХ – початку ХХ ст. (М. Драгоманов, О. Потебня, В. Вернадський, В. Винниченко).

34. Філософські ідеї української діаспори (В. Липинський, Д. Донцов, Д. Чижевський, О. Кульчицький).
35. Поняття онтології та її типи: реалізм, матеріалізм, ідеалізм, монізм, дуалізм, плюралізм.
36. Філософський сенс категорії “буття” та його основні форми.
37. Історичний розвиток категорії “матерія” та її світоглядне методологічне значення.
38. Рух як спосіб існування матерії.
39. Простір і час як форми існування матерії.
40. Проблема походження свідомості (біологічні та соціальні передумови виникнення свідомості).
41. Діалектика матеріального та ідеального в свідомості.
42. Категорія у філософії Гегеля.
43. Співвідношення діалектики із метафізикою.
44. Ставлення до діалектики у в некласичній філософії.
45. Структура свідомості та її функції.
46. Самосвідомість як вищий рівень свідомості.
47. Суспільна свідомість та її структура.
48. Людина та її буття як предмет філософського осмислення (основні види людської діяльності; основні екзистенціали людського буття; співвідношення понять “людина-індивід-особа-індивідуальність”; вихідні цінності людського буття; проблема сенсу людського життя, смерті та безсмертя людини).
49. Проблема основних методів філософського осмислення розвитку буття в сучасній науці.
50. Метод трансцендентального аналізу І. Канта та його послідовників.
51. Проблема системи законів діалектичного аналізу буття.
52. Характеристика основних законів діалектики (Закону єдності і боротьби протилежностей. Закону взаємопереходу кількісних і якісних змін та Закону діалектичного заперечення).
53. Проблема класифікації категорій діалектики.

54. Характеристика основних парних універсальних категорій діалектики (одиночного-особливого-загального; причини-наслідку; змісту-форми; необхідного-випадкового; частини-цілого; елемента-структури-системи; необхідності-свободи; можливості-дійсності; сутності-явища).

55. Зміст людського пізнання (основні гносеологічні принципи пізнавального процесу; свідоме відображення та його види; основні рівні (стани) пізнання; основні форми пізнання).

56. Проблема істини в пізнанні (поняття істини та її форми; особливості діалектики істини).

57. Теоретичні основи наукового пізнання (метод як шлях пізнання істини; методика як система застосування методів; методологія як вчення про метод).

58. Загальнологічні методи наукового пізнання.

59. Методи емпіричного пізнання.

60. Методи теоретичного пізнання.

61. Філософія історії як напрям філософського знання.

62. Історичний процес та його якісні особливості.

63. Основні варіанти тлумачення спрямованості історії.

64. Основні елементи історичного процесу (суб'єкт історії; рушійні сили історичного процесу; умови та чинники історичного процесу; роль видатних

особистостей в історії).

65. Людина та історія. Роль людини в історії.

66. Поняття суспільства. Співвідношення суспільства і природи.

67. Основні елементи суспільного життя та їх взаємозв'язок.

68. Духовне життя суспільства та його стани.

69. Людина і суспільство. Основні аспекти взаємозв'язку.

70. Аксиологія як наука про аналіз закономірностей цінностей.

71. Суб'єктно-об'єктна природа цінностей.

72. Логічні елементи категорії "цінності".

73. Класифікація цінностей людського буття.

74. Філософія освіти: статус, проблеми, перспективи.
75. Основні проблеми сучасної філософії освіти.
76. Формування та розвиток сучасних освітніх парадигм.
77. Основні історичні етапи розвитку взаємодії філософії та освіти.
78. Філософські підходи до обґрунтування нових парадигм вітчизняної освіти.
79. Основні напрями філософсько-освітніх досліджень.
80. Методологічні засади стандартизації у сфері освіти.
81. Сучасні тенденції створення єдиного освітнього простору.

ДОВІДКОВА
ЧАСТИНА

1. ФІЛОСОФІЯ В ТАБЛИЦЯХ

Таблиця 1. Чотири епохи у філософії

№ п/п	Історична епоха філософії	Головний філософський інтерес
1	Античність VI ст. до н.е.- III ст. н.е.	Космос
2	Середні віки IV-XIV ст.	Бог
3	Новий час XV-XIX ст.	Людина і суспільство
4	Сучасність XX ст.	Мова

Таблиця 2. Антична філософія

	Предмет дослідження
Натурфілософія	Матеріальна субстанція (Фалес, Геракліт і ін.) Атоми + порожнеча (Левкіпп, Демокріт і ін.) Числа (Піфагор і ін.)
Інтелектуалізм	Ідеї (Сократ, особливо Платон і ін.) Форма (Арістотель і ін.)
Філософія еллінізму	Самодостатність людини (кініки) Щастя людини у насолоді (епікурейці) Людина та її космічна доля (стоїки) Мудре мовчання (скептики)
Неоплатонізм	Ієрархія: Єдине - Благо - Світовий Розум - Світова Душа - Матерія

Таблиця 3. Середньовічна філософія

Етап	Предмет дослідження	Основні ідеї
Філософування у вірі (Августин)	Люби Бога, і тоді роби, що хочеш. Воля як суть особистості. Свобода як межа волі (а не розуму).	Монотеїзм Теоцентризм Віра в Бога Любов до Бога Надія на порятунок Добра воля
Гармонізація віри і розуму (Фома Аквінський)	Віра веде розум, розум підкріплює віру. Філософія - це вступ до релігії. Свобода людини як розумна воля руху до досконалості Бога.	Совість Духовність людини Символізм

Таблиця 4. Філософія Нового часу¹

Етап	Автори основних філософських концепцій	Основний інтерес
XVII ст.	Декарт	Ясні ідеї і дедуктивні побудови теорії
	Локк	Теорія пізнання: сенсуалізм
XVIII ст.	Кант	Апріорні принципи і їх втілення в науці і моралі
XIX ст.	Гегель	Універсальна системна філософія ідей
	Маркс	Критика капіталізму
	Ніцше	Критика "розумних" цінностей

¹ У таблиці відповідно до вибраної великомасштабної класифікації філософії Нового часу не конкретизується рубрика "Автори основних філософських концепцій" стосовно епохи Відродження. Безумовно, такі філософи, як Микола Кузанський, Джордано Бруно, заслуговують на високу оцінку. Разом з тим слід визнати, що навіть кращим філософам епохи Відродження не вдалося створити концепції, порівнянні по своїй масштабності з творіннями Декарта, Локка, Канта.

Таблиця 5. Філософія ХХ століття

Головний філософський напрям	Головний філософський інтерес
Феноменологія	"Робота" свідомості з феноменами.
Герменевтика	Буття людини в світі, пошук суцього.
Аналітична філософія	Логічний аналіз мови, вживання мови.
Постмодернізм	Деконструкція прийнятих в суспільстві правил поведінки і цінностей; плюралізм.

Таблиця 6. Філософія про людину

Історична епоха філософії	Розв'язання питання «Що є людиною?»»	
Античність	Мікрокосмос	
	Душа + тіло	Душа є прояв ідеї (Платон) Душа - це форма людини (Арістотель)
Середні століття	Духовність + душа + тіло; духовність є зв'язок людини з Богом за допомогою віри, любові, надії, совісті.	
Новий час	Істота розумна і діюча по законах розуму (Локк, Кант). Прояв суспільних відносин (Маркс). Істота вольова і пристрасна (Ніцше).	
XX в.	Істота, що опановує світ відповідно до феноменологічної роботи свідомості (Гуссерль та інші феноменологи). Істота, яка перебуває у світі і прагне до його розуміння за допомогою мови і переживань (турботи, страху, надії на майбутнє) (Хайдеггер та інші герменевтики). Істота, справжньою природою якої є мова (Вітгенштейн, Остін і інші філософи-аналітики). Істота, що завжди відрізняє себе від прийнятих в суспільстві норм, бунтує проти одноманітного (Дерріда, Фуко, Ліотар і інші постмодерністи). Істота, в якій несвідоме панує над свідомим (Фрейд і його послідовники).	

Таблиця 7. Філософія про суспільство²

Історична епоха філософії	Розв'язання питання «Що таке суспільство?»
Античність	Сукупність людей, що більш менш вдало живуть за законами справедливості.
Середні віки	"Град земний", що прагне до "граду небесного".
Новий час	Люди живуть відповідно до суспільного договору ними ж встановленому (Локк, Руссо). Продукт взаємодії людей на основі їх спільної трудової діяльності (Маркс).
XX ст..	Система соціальних дій людей, сенс яких визначається виробленням цінностей (Вебер, Парсонс, Сорокин і ін.) Комунікація, взаємозв'язок людей за нормами встановленими в добре організованій дискусії (Хабермас і ін.)

Таблиця 8. Філософія про красу.

Історична епоха філософії	Розв'язання питання «Що таке краса?»
Античність	Космічногармонійне і відповідне.
Середні віки	Символ божественного.
Новий час	Характеристика витвору мистецтва, створеного по законах розуму, що тяжіє до принципів симетрії, пропорції, міри, гармонії, до простоти стилю, рівноваги композицій (класицизм). Характеристика витвору мистецтва, що втілює багатообразні здібності особи, зокрема: гумор, іронію, гру, сатиру (романтизм).
XX ст.	Цінність, що вироблена на основі феноменологічного методу, і виражає єдність людини і витвору мистецтва (феноменологія). Суть витвору мистецтва, її відкриття людині як істина (герменевтика). Емоція (аналітична філософія). Уява реальна неуявного, що викликає відчуття піднесеного (постмодернізм).

² У філософії XX в. суспільство найчастіше характеризується відповідно до вибраних ним ціннісних орієнтирів. Але слід мати на увазі, що шлях до цих цінностей може бути різним, а саме: феноменологічним, герменевтикою, аналітичним, постмодерністським.

Таблиця 9. Філософія про добро

Історична епоха філософії	Ідеали добра	Основні чесноти людини
Античність	Благо	Мудрість, справедливість, мужність
Середні віки	Бог	Віра, любов, надія, совість
Новий час	Розсудлива вільна людина (Локк, Руссо)	Розсудливість, свобода
	Абсолютний етичний закон (Кант)	Розумність, свобода
	Суспільство без експлуатації (Маркс)	Відданість справі пролетаріату
	Надлюдина (Ніцше)	Воля до влади
XX ст.	Позитивні цінності (феноменологи)	Уміння користуватися феноменологічним методом
	Досягнення єдності з суцим, з сутністю речей (герменевтики)	Адекватно відповідати на заклик речі
	Уміння за допомогою аналізу мови враховувати наслідки вчинків (аналітики)	Бути послідовним в своїх діях
	Деконструкція лого- та інших централізмів (постмодернізм)	Уміння "розсіювати" сталі цінності

Таблиця 10. Два напрями у філософському тлумаченні освіти

Освіта - це підготовка до майбуття.	Освіта - це засвоєння досягнень культури.
Освіта - це шлях до придбання тих навиків, які потрібні безпосередньо на майбутньому робочому місці. Нічого зайвого, тільки найнеобхідніше. Філософія на робочому місці не потрібна.	Освіта - це максимально дієве включення людини в культуру людства як одного цілого. Підготовка потрібна, але її сенс полягає у всесторонньому культивуванні таких цінностей як істина, добро, краса, творчість, відповідальність. Філософія посідає в освіті гідне місце.

Таблиця 11. Що таке раціональне пізнання? Що таке раціональне пізнання?

Історична епоха філософії	Природа раціонального пізнання
Античність	Ідеї - це загальне, яке існує саме по собі і втілюється в речі (Платон). Суть - це форма речі, її внутрішня єдність, природа якої виражена в правилах логіки (Аристотель).
Середні віки	Раціональне пізнання оперує універсальними, які виражають загальне; загальне існує в Бозі, в думках людини, в самих речах (середньовічний реалізм). Загального не існує, слова ж означають окремі речі (номіналізм). Загальне виражене в думках, а саме в узагальненнях, концепціях (концептуалізм).
Новий час	Людині від природи властивими є ясні ідеї, якими можна оперувати за правилами дедукції (Декарт, Лейбніц). Це - раціоналізм. Людина володіє апіорними принципами, які визначають можливість логіки (Кант). Думки - це продукт обробки відчуттів (сенсуалізм Локка) Мислення - це найвища стадія пізнання, подолання порогу науковості дозволяє оперувати ідеями (Гегель). Мислення і логіка є відображення практики, її наймасовіших ситуацій (Маркс).
XX ст.	Раціональне пізнання - це узагальнення те, що досягається в процесі феноменологічної роботи (феноменологи). Логіка - це правила мови, вона в першу чергу має справу з значеннями і сенсами висловів (аналітики).

Таблиця 12. Три сучасні концепції істини

	Що таке істина?
Відповідності	Відповідність висловів фактам.
Когерентності	Узгодженість висловів, їх несуперечність.
Прагматична	Переконання, сприяючі успіху практики.

Таблиця 13. Рівні наукового дослідження

	Цілі дослідження
Емпіричний	Добути нові експериментальні факти. Зіставити з фактами теорію, перевірити ступінь її ефективності.
Теоретичний	Провести теоретичну інтерпретацію експериментальних фактів. Придумати нову теорію, яка була б ефективніша за стару.

Таблиця 14. Три теоретичні методи

<i>Таблиця 14.</i> Три теоретичні методи	Характеристика
Аксиоматичний	Підставою теорії обираються аксіоми. З аксіом виводять теореми. Зіставлення знання з експериментальними фактами не проводиться.
Гіпотетико - дедуктивний	Висуваються гіпотези, з них дедукуються нові відомості. Ефективність гіпотез виявляється в процесі зіставлення теорії з експериментальними фактами.
Прагматичний	Інтерпретація фактів проводиться на основі цінностей.

Таблиця 15. Філософія мови

Філософська концепція мови	Головний зміст філософських концепцій мови
Філософія імені	Ім'я - це одиниця мови, тексту. Ім'я є прояв ідей (Платон), суті (Аристотель, Лосев), Бога (середньовічні філософи). Ім'я є мітка, позначення одиничної речі або її одиничних ознак (номіналісти).
Філософія пропозиції	Головною одиницею мови, тексту є пропозиція, вислів. Пропозиція, якщо вона побудовано правильно, володіє значенням і сенсом, функцією істинності/помилковості.
Філософія ціннісних установок	Головною одиницею мови є текст, для якого характерними є ціннісні установки автора, ті цілі, досягнення яких він добивається.

Таблиця 16. Філософія техніки

Історична епоха філософії	Інтерпретації природи техніки
Античність	Техніка - це втілення умінь ремісника. Знання загального вище технічного знання.
Середні віки	Техніка - це творчість людини як відблиск божественної творчості.
Новий час	Техніка - опредмечування наукових знань людини, чинник звільнення людини від природи. Техніка - це самостійна сила, яка як засоби праці визначає розвиток суспільства (Маркс).
XX ст.	Техніка при недоліку феноменологічної роботи виступає як продовження науки і разом з тим применшення життєвого миру людини (Гуссерль і інші феноменологи). Техніка - це перешкода, небезпека, яку людина сама поставила перед собою, не продумавши її зміст і найголовніше те, в якому ступені техніка відповідає суті буття людини в світі (Хайдеггер і герменевтики). Техніка - це втілення раціональності людини (аналітики). Техніка - це прояв найбільш відповідного реаліям нашої епохи технічного підходу, точніше, філософії технічного підходу (Г.П. Щедровітський).

Таблиця 17. Філософія природи

Історична епоха філософії	Інтерпретація специфіки природи
Античність	Природа - це органічна частина космосу. Часто природа вважалася одушевленою.
Середні століття	Природа створена Богом за його власним проектом. У ієрархії Бог - людина - природа саме останньою ланкою є природа.
Новий час	Природа - це сила, яка протистоїть людині. Людина повинна повністю підпорядкувати її собі.
XX в.	Природа - це стихія, яка завдяки свідомій діяльності людини повинна стати царством панування розуму, ноосферою (В.І. Вернадській, Природа - це світ існування людини. Людина може зрозуміти природу завдяки методу (герменевтики) Природа - це наш будинок, який повинен упорядковуватися по законах раціональності, з урахуванням всіляких наслідків діяльності людини (аналітики). Людина повинна всіляко прагнути забезпечити сумісну еволюцію природи і суспільства (синергетичне розуміння).

2. ВИЗНАЧНІ ФІЛОСОФИ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

Абеляр П'єр (1079 – 1142) – французький філософ, теолог і поет. Одним із перших прагнув розв'язати теологічні питання не на основі авторитету, а на основі розуму. Сформулював власне вчення – концептуалізм: універсали не є самостійною реальністю, реально існують лише окремі речі; водночас універсалії стають реальністю у сфері розуму в якості понять, що є ні чим іншим, як результатом абстрагуючої діяльності розуму. Автор книг «Вступ до теології», «Теологія найвищого блага», «Християнська теологія», за які був визнаний католицькою церквою єретиком.

Авіценна (Абу Алі Ібн-Сіна) (980 – 1037) – вчений, філософ, представник східного аристотелізму у сфері метафізики, гносеології й логіки. Дав оригінальну класифікацію наук, поєднавши теоретичні науки з практичними (етика, домоведення, політика), із ремеслами, виробництвом, торгівлею, медициною. Найвищою наукою вважав метафізику, яку поділяв на «універсальну» і «божественну». Автор знаменитого «Канону лікувальної науки», багатотомної енциклопедичної праці «Книга зцілення», багатьох філософських трактатів.

Аврелій (Блаженний) Августин (354 – 430) – християнський теолог, найяскравіший представник західної патристики, засновник християнської антропології. На відміну від античної філософської думки, прагнув дослідити динаміку людської особистості і динаміку загальнолюдської історії. Найголовніші праці: «Проти академіків», «Про безсмертя душі», «Про вільне вирішення», «Про користь віри», «Про християнське вчення», «Сповідь» тощо.

Аквінський Фома (Тома) (1225/26 – 1274) – середньовічний філософ, теолог, систематизатор ортодоксальної схоластики, засновник томізму. Намагався віднайти спільні основи віри і розуму. Утверджував автономію філософії. Догмати віри розділив на раціонально осяжні (Бог існує. Бог єдиний) і неосяжні (творіння світу, троїстість Бога). Раціонально осяжні можуть бути предметом і філософії, і теології, неосяжні – лише теології. Опіраючись на емпіричні факти, обґрунтував п'ять доказів існування Бога. Його перу належать багатотомні праці: «Сума теології», «Про суще й існування», «Про начала природи», коментарі до Біблії, до трактатів Арістотеля тощо.

Арістотель (384 – 322 до н. є.) – давньогрецький філософ, один із найвидатніших мислителів усіх часів, учень Платона. У 367 – 347 рр. – слухач, згодом викладач Академії Платона; 347 – 334 – мандрівний філософ, 343 – 340 – вчитель О. Македонського; 334 – 322 – засновник і викладач власної філософської школи і наукової спілки в м.Лікеї (Афіни). Творчість Арістотеля енциклопедично різнобічна. Він займався природничими науками, поетикою, проблемами державного устрою, був творцем логіки, психології, естетики та ін. У своїх працях (понад 150) («Метафізика», «Фізика», «Аналітика», «Риторика», «Тоніка» категорії «Історія тварин», «Про думку», «Політика», «Афінська політія», «Етика» тощо), які охоплювали майже всі галузі знань того часу, прагнув узагальнити досягнення античної науки. Основу його спадку складає філософія, зокрема так звана перша філософія – метафізика, яку Арістотель трактував як науку «про причини і начала», або як науку про «сущє як таке».

Баранович Лазар (1620 – 1693) – український мислитель, православний церковний діяч, письменник. З 1650 р. – професор, ректор Києво-Могилянської академії, з 1657 р. – Чернігівський єпископ, згодом архієпископ (з 1666 р.), керував водночас Київською метрополією, тобто українською православною церквою Лівобережної України (1659 – 1661,

1670 – 1685). Високо цінував народну культуру, українську мову, обстоював національну й релігійну самостійність України. Автор богословських, літературних, політичних творів, серед них: збірники «Меч духовний» (1666), «Труби словес проповідних» (1674), збірник віршів «Лютя Аполлона» (1671) тощо.

Бекон Френсіс (1561 – 1626) – англійський філософ, засновник емпіричної традиції у філософії Нового часу. Обґрунтував доктрину «природної філософії», еkleктичний метод та описав різні види дослідного пізнання, сформулював індукцію як метод дослідження законів («форм») природних явищ з метою їх плідного використання в людській практиці, розробив детальну класифікацію наук. Пропагуючи науки, розмежовував сфери наукового знання і релігійної віри, але вважав, що релігія не повинна втручатися у справи науки. Найвідоміші праці: «Новий Органон, або Істинні вказівки для тлумачення природи», «Спростування філософій», «Про гідність і примноження наук», «Нова Атлантида» тощо.

Бергсон Анрі (1859 – 1941) – французький мислитель, представник «філософії життя», автор концепції «творчої еволюції». Вчив, що світ, життя – це безперервний часовий потік, творчий порив, у якому виникає нове, непередбачуване. Від неживої до живої матерії, від інстинкту до розуму, від закритого до відкритого суспільства – так через відштовхування відбувається еволюція. Інтелект, наука нездатна осягнути цей потік. Вони омертвляють його. Адекватно осягається творчий потік лише інтуїцією митця чи філософа. Мистецтво Бергсон ставить вище науки в пізнанні природи. Праці: «Матерія і пам'ять» (1896), «Творча еволюція» (1907) та ін.

Бердяєв Микола Олександрович (1874 – 1948) – філософ-персоналіст, вихованець Київського університету. В основі його філософії – ідея свободи, ідея творчості, ідея особи й ідея «метаісторичного» есхатологічного сенсу

історії. Загальною основою цих ідей є поняття-символи: дух, «царство» якого онтологічно протистоїть «царству природи», трансцендитування – творчий прорив, здолання пут природно-історичного буття, екзистенційний час – духовний досвід особистого й історичного життя, що має абсолютний сенс. Праці Бердяєва: «Філософія свободи», «Сенс творчості», «Досвід есхатологічної метафізики», «Я і світ об'єктів» тощо.

Беринда Памво (1555(60) – 1632) – діяч української культури, лексикограф, мислитель, один з найвидатніших діячів «ученого гуртка» Києво-Печерської лаври. Працював редактором, перекладачем, гравером у друкарнях Перемишля, Львова, Києва. Зачинатель поезіїта шкільної драми в Україні. Спираючись на здобутки європейської лексикографії, створив «Лексіконь славеноросский и ймень тлькованіє» – перший друкований український словник, виданий Лаврською друкарнею (м. Київ) в 1627 р., який охоплював 7 тисяч термінів.

Берклі Джордж (1684 – 1753) – англійський теолог і філософ – суб'єктивний ідеаліст. Заперечував об'єктивне існування речей. Речі – це лише комплекси наших відчуттів. Існування речей він зводив до їх сприймання. На цій підставі заперечував матерію як субстанцію. Цілеспрямовано боровся з матеріалізмом та атеїзмом. Основна праця «Трактат про основи людського пізнання» (1710).

Бруно Джордано (1548 – 1600) – італійський мислитель-пантеїст. Світогляд Бруно зазнав впливу містиків і платонізму. В основу всього сущого покладав матерію, яку наділяв активністю і здатністю відчувати (гілозоїзм). Праці «Про безкінечність всесвіту і множинність світів» (1584), «Про причину, первень і єдине» (1584).

Вебер Макс (1864 – 1920) – німецький філософ і соціолог. Займався проблемами теорії соціальної дії, яку аналізував у першу чергу як вільну дію окремої людини. Найбільш відомий своїм аналізом походження капіталізму, виникнення якого пов'язував з появою в історії людини, здатної до раціональної поведінки у сфері господарства та повсякденного життя. У всіх дослідженнях проводив думку про раціональність як визначальну рису сучасної йому європейської культури. Раціональність протистоїть традиційному і харизматичному засобам організації суспільних відносин. Значну увагу надавав проблемам соціальної структури і класового конфлікту, протиставивши марксизму свою концепцію, в якій підкреслював багатомірність класових відмінностей. Автор праць: «Протестантська етика і дух капіталізму», «Господарська етика світових реалій», «Господарство і суспільство», «Політика як покликання і як професія», «Наука як покликання і як професія» та ін.

Вернадський Володимир Іванович (1863 – 1945) – видатний український вчений, мислитель, фундатор учення про біосферу та ноосферу, перший президент Української Академії наук (1918). Організатор генетичної мінералогії, геохімії, біогеохімії, геохімії ландшафтів, радіології, гідрогеології, наукознавства, вчення про живу речовину. Енциклопедичність наукових праць Вернадського значною мірою сприяла становленню сучасної наукової картини світу. Всесвіт він розглядав як сукупність живої речовини, біосфери й людства, поява якого, на його думку, започатковує якісно новий етап розвитку Всесвіту, якому сприяє людський розум та результати його втілення в практичній діяльності. Це виявиться в перетворенні біосфери на нове середовище життя – ноосферу (сферу розуму), у докорінних соціальних змінах, організації нових форм людського співжиття. З розвитком ноосфери Вернадський пов'язував необхідність охоплення світовою наукою всієї планети, створення вселенської науки як могутньої історичної та геологічної сили, в якій природно-історична, природна (космічна) і соціально-

гуманістична тенденції зіллються в єдине ціле. Одним із перших проаналізував структуру та властивості простору й часу, їх роль у формуванні наукового світогляду, порушив питання про самостійний статус біологічного простору й часу, охарактеризував їх особливості, зокрема симетрію та асиметрію. Обстоюючи науковий світогляд, не абсолютизував роль і значення науки, визнавав участь у його творенні інших форм духовного освоєння людиною світу. У формуванні світогляду, на його думку, задіяні всі аспекти людської діяльності, які виявляються в системі наших цінностей (наука, релігія, мистецтво, філософія, етика). Важливого значення надавав релігійній формі суспільної свідомості, розглядаючи її як глибинне внутрішнє переживання соборного типу. Виступав за всебічний розвиток української культури, збереження культурної самобутності українського народу.

Вишенський Іван (між 1538 – 1550, за іншими даними між 1545 – 1550 – після 1620) – відомий український письменник-полеміст, мислитель. Освіту отримав в Острозькій академії. Визнаючи лише православну патристику (доктрину), будучи виразником православного консерватизму, критично сприймав світську філософію, відкидав філософські вчення Платона та Арістотеля, античних філософів, повчання західних церковних діячів. Центральною в творчості є ідея протиставлення Бога і світу, Бога і людини. Дотримуючись ранньохристиянської ідеї докорінної відмінності небесного і земного буття, він розглядав Бога як творця всього сущого, вищу волю, якій підпорядковується все в світі як об'єктивному закономірному буттю. Бог – це надприродне начало, єдина, вічна, об'єктивно існуюча, таємнича й непізнанна істина, що сама в собі розуміється. Все суще, а отже і людина, – творіння Бога. Водночас Бог не тільки творець світу, людини, а й ідеал добра, справедливості, мудрості, чесності, досконалості. І земне життя людини має спрямовуватися на досягнення цього ідеалу. Філософською основою міркувань Вишенського є неоплатонізм. До нас дійшли 16 його творів у різних рукописних списках, зокрема «Книжка», «Обличеніє діавола-

миродержца», «Посланіє до всьх обще в Лядской земле живущих», «Краткословний ответ Петру Скарге», «Зачапка мудрого латынника з глупім русином» та ін.

Вітгенштейн Людвіг (1889 – 1951) – австралійський філософ, неопозитивіст. «Логіко-філософський трактат» (1921) вважається одним з основних творів неопозитивізму. В ньому різко розмежовується наука і філософія. Твердження останньої проголошуються неперифікованими і пустими. Пізній Вітгенштейн відійшов від цієї позиції. Він визнавав значення філософських висловлювань, але вимагав строгого розмежовування їх з науковими висловлюваннями. Погляди пізнього Вітгенштейна справили значний вплив на розвиток лінгвістичної філософії.

Вольтер (псевд. Аруе Франсуа Марі) (1694 – 1778) – французький філософ-просвітитель, вчений, публіцист. Автор понад 100 томів різноспрямованих за проблематикою праць. Представник деїзму, виступив проти католицизму та клерикалізму. Брав участь у створенні «Енциклопедії» XVIII ст. Прихильник концепції суспільної угоди. Головні філософські праці: «Філософські листи», «Трактат про метафізику», «Філософський словник», «Кандід» та ін. Виступаючи за утвердження в суспільстві буржуазних відносин та антифеодальної ідеології, В. не виключав можливість поступок та компромісів з боку нижчих верств. Вольтер не сприймав не тільки комуністичних ідеалів Мельє та егалітаризму Руссо, але й будь-яких виразів ідеї народного правління. У філософській онтології впритул підійшов до ідеї вічної матерії, яка є об'єктивною та рухомою. На думку Вольтера, свідомість є атрибутом матерії й залежить від побудови тіла. Кінцеву причину як свідомості, руху, такі матерії, вбачав у Богові. Але разом з тим Вольтер відкидає провіденціалізм, вважаючи історію творчістю самих людей. Філософські ідеї Вольтера відіграли велику роль у формуванні нового покоління французьких просвітників: Ламетрі, Дідро, Гельвеція, Гольбаха та ін.

Гайдеггер Мартін (1889 – 1976) – німецький філософ-екзистенціаліст, один із найоригінальніших мислителів ХХ ст. Вибудовуючи онтологію на основі феноменології Гуссерля, прагнув розкрити «сєнс буття» через розгляд людського буття, оскільки тільки людині первісно притаманне розуміння буття. За Гайдеггером, онтологічну основу людського існування складає його кінєчність, тимчасовість. Тому час повинен розглядатися як найсуттєвіша характеристика буття. Гайдеггер прагне переосмислити європейську філософську традицію, яка тлумачила чисте буття як щось позачасове. І причину такого стану він вбачав в абсолютизації одного з моментів часу – теперішнього, «вічної присутності», коли справжня часовість ніби розпадається, перетворюючись у послідовний ряд моментів «тепер», у фізичний час. Основні твори: «Буття і час», «На шляху до мови», «Що є думка?», «Мова – це дїм буття», «Лїсові стежки» тощо.

Гегель Георг-Вільгельм- Фрїдрїх (1770 – 1831) – представник німецької класичної філософії, творець всеосяжної системи філософії, яка охоплювала всі сфери людського знання, фундатор найбільш розгорнутої і обґрунтованої системи ідеалістичної діалектики. Основу його філософської системи складають дві домінуючі ідеї: а) переосмислення розсудку й розуму; б) розуміння ідеї (істини) як системи знання, що породжує себе в процесі розвитку. Поділяючи класичну віру у визначенні предмета філософії як Абсолютного, вбачав у думці, в її логічному русі, адекватну Абсолюту «стихію». Звідси й переконання, що суще в основі своїй є думка. Ідея є істина, система знання, а все істинне є ідея. Філософія, на його думку, можлива як процес конструювання абсолютного знання, як діалектична філософія, в основі розвитку якої є цикл: теза, антитеза, синтез, або трїада, згідно з якою думка (ідея) в своєму розвитку переходить у свою протилежність, яка на наступному етапі знімається своєю протилежністю, примиряючи в собі два попередні етапи. Тобто в підсумку протилежні моменти зберігаються в своїй єдності як внутрішні моменти синтетичного цілого. Автор праць:

«Феноменологія духу», «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук», «Філософія права», «Філософія релігії» тощо.

Гельвецій Клод-Адріан (1715 – 1771) – французький філософ-просвітител, представник деїзму (матеріалістична концепція в онтології), ідеолог французької революції XVIII ст. У філософському тлумаченні світу абсолютизував значення законів механіки. Створив концепцію індивідуалістичної етики, що ґрунтувалась на засадах дослідного походження моральних уяв та почуттів. Головна філософська праця «Про розум». Згідно з Гельвецієм, світ є матеріальним, нескінченним у просторі й часі, перебуває у постійному русі, а мислення та чуття є властивостями матерії, які виникли як її найскладніші витвори. У гносеології Гельвецій додав сенсуалізму Локка матеріалістичного забарвлення. Був супротивником агностицизму. Починаючи аналіз суспільства з ізольованого індивіда («Робінзона»), розглядав як рушійні сили суспільного розвитку свідомість людини та людські пристрасті. Критикуючи вчення про вроджену нерівність інтелектуальних здібностей людей, абсолютизував роль соціального середовища у вихованні й розвитку людини. Висунув концепцію індивідуалістської етики (на противагу релігійній та спірітуалістичній етичним концепціям). Гельвецій вважав республіканську форму правління непридатною для великих держав, а тому обстоював освічений абсолютизм з буржуазно-демократичними акцентами.

Геракліт Ефеський (прибл. 544/540 – прибл. 483 до н. є.) – давньогрецький філософ. Вчив, що світ – це вогонь, основою якого є логос, чистий розум. Висунув геніальні діалектичні здогадки про загальну мінливість сущого («все тече...») і боротьбу протилежностей. Війна – батько всього, твердив він. Свої ідеї висловлював у формі непрозорих (темних) афоризмів, звідки, на думку деяких дослідників, походить його прізвисько

Темний. Погляди мислителя справили глибокий вплив на подальший розвиток філософії (Гегель, Ніцше).

Гізель Інокентій (прибл. 1600 – 1683) – український церковний та громадський діяч, історик, філософ. Був професором, ректором Києво-Могилянської академії. У 1656 – 1683 рр. – архімандрит Києво-Печерської лаври, де зібрав найбільшу на той час в Україні бібліотеку. Під його керівництвом двічі видавався «Києво-Печерський Патерик» (1661, 1678), інші твори. Він автор праць «Про істинну віру» (1668), «Стара віра» (1668), «Мир з Богом людині» (1669) тощо. Дослідники вважають його автором «Синописа» (1674) – першого підручника вітчизняної історії, найпопулярнішого посібника з історії у XVII – XVIII ст. Світобачення його базувалося на принципах деїзму і було близьким до ренесансних позицій. Бог, за вченням Гізеля, не має фізичних першооснов, він нематеріальний, безкінечний, безмежно досконалий, але пізнається природним розумом. Він створив матерію і дух, наслідком чого виникли тілесні субстанції, а згодом – тілесні речі, які Бог наділив природним для них способом існування. Різноманітність речей Гізель пояснював різним кількісним розподілом матерії за її формами. Вона не народжується і не зникає, а тільки переходить з одного тіла в інше як основа взаємного перетворення, колообігу в природі. Наслідуючи Коперника, вважав, що Сонце є нерухомим центром Всесвіту. Був прибічником ідеї громадського гуманізму. Одним із перших вітчизняних мислителів поставив природне право як критерій людської поведінки над законом Божим, доповнюючи критерій добра і зла розумом, який, пізнавши закони природи, керує людиною відповідно до цих законів.

Гоббс Томас (1588 – 1679) – один із найвідоміших англійських філософів-матеріалістів Нового часу, приділяв багато уваги проблемам метафізики й епістемології, автор емпіричної теорії мови. Вважав, що все

мислення коріниться в чуттєвому досвіді, «адже в людському розумі немає жодного поняття, яке спершу не було б, цілковито чи почасти, схоплене органами чуттів». Гоббс був першим філософом, який систематично застосовував принципи фізики та механіки в етиці й соціальній філософії. Один із засновників соціології Нового часу, батько семіотики як науки, він привертає до себе увагу як політолог, котрий розкрив анатомію диктатури як форми державної влади. Основні твори Гоббса: «Елементи законів, природних і політичних», філософська трилогія «Основи філософії»: «Про тіло», «Про людину», «Про громадянина»; «Левіафан», «Про свободу і необхідність» та ін.

Гогоцький Сильвестр Сильвестрович (1813 – 1889) – професор філософії Київської духовної академії, з 1869р. – університету св. Володимира. Послідовно проводив ідею історизму, обстоював філософування на основі нових досягнень західноєвропейської думки, її критичного переосмислення, першим в історії вітчизняної думки зробив спробу створення філософської енциклопедії – «Філософського лексикону», т. 1 – 4 (1858 – 1873). Одним із перших вітчизняних мислителів усвідомив методологічну цінність філософії Гегеля. Послідовно розмежував філософію і релігію як різні форми світосприйняття із специфічними законами розвитку. У цьому зв'язку спеціально аналізував вади філософії середньовіччя, зумовлені її підлеглістю офіційному віровченню. Критикуючи агностицизм Канта, обстоював можливість пізнання надприродного за умови доповнення розуму силами віри. Автор праць: «Критичний погляд на філософію Канта» (1847), «Огляд системи філософії Гегеля» (1850), «Про характер філософії середньовіччя» (1849) та ін.

Гольбах Поль-Анрі (1723 – 1789) – французький філософ-просвітник, один із засновників французького матеріалізму в онтології, ідеолог французької революції XVIII ст. Брав участь у створенні «Енциклопедії» XVIII

ст. Прихильник єднання філософії та природничого знання. Спирався на механістичні засади пояснення світу. Заснував концепцію утилітаристської етики. Головні філософські праці: «Система природи, чи Про закони світу фізичного і духовного», «Природна політика» та ін. Гольбах наголошував на вічності та об'єктивності матерії, яка, розвиваючись, породжує все розмаїття світу. Торкаючись питання єдності матерії та руху, останній розглядав з позицій механіцизму. В гносеології спирався на матеріалістично забарвлений сенсуалізм. Обстоював здатність людського розуму пізнавати світ та його закономірності. Вирішальною силою та рушієм суспільного розвитку вважав діяльність свідомих та вольових особистостей. Виступаючи проти релігії (католицизму) та клерикалізму, Гольбах вважав її породженням нерозвинутої свідомості, невігластва та свідомого обману з боку клерикалів. Його етичний утилітаризм виник саме на ґрунті критики релігійної моральності.

Гуссерль Едмунд (1859 – 1938) – німецький філософ, один із засновників феноменології. Феноменологічна концепція розвивається ним, починаючи з двотомника «Логічні дослідження» (1901). Своїм завданням вважав пошук очевидності, що здійснювався через переорієнтацію уваги філософії із зовнішнього (трансцендентного) світу на світ свідомості і (світ трансцендентальний), зрозумілий як смислоутворююча активність, \ завдяки якій можливий будь-який досвід і будь-яка наукова діяльність. Внаслідок феноменологічної редукації свідомості людини мусить відкритись світ феноменів – сутностей, які й обумовлюють можливість будь-якого досвіду, будь-якої предметності, у баченні яких і досягалася б самоочевидність, що шукається. У наступних працях розвивав і дещо видозмінював свою феноменологічну позицію. Автор праць «Філософія арифметики», «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії», «Картезіанські роздуми», «Криза європейських наук і трансцендентальна філософія».

Декарт Рене (1596 – 1650) – французький філософ, математик, засновник класичного раціоналізму як універсального світогляду, протилежного ірраціоналізму. Вважається засновником європейської класичної філософії, яка ґрунтується на вірі в розум і самосвідомості. Обґрунтував основні правила наукового методу: 1) починати з простого й очевидного; 2) ділити складні речі (знання) на прості аж до найпростіших; 3) йти від простого очевидного до складного неочевидного; 4) діяти при цьому так, щоб не полишити поза увагою жодної ланки, тобто зберігати неперервність ланцюга умовиводів. Для цього необхідні інтуїція, з допомогою якої вбачаються першопочатки і дедукція, що дає змогу одержувати наслідки з них. Основою і зразком методу Декарта є математика. Декарт відкрив сферу свідомості як діяльність суб'єкта. Основні праці: «Міркування про метод», «Метафізичні роздуми», «Начала філософії».

Демокріт із Абдер (прибл. 460 – прибл. 371 до н.е.) – давньогрецький мислитель, матеріаліст, учень Левкіппа, один із засновників атомістики. Вважав, що все існує завдяки двом першоначалам: атомам і порожнеча Атоми – неділимі частки матерії. Незмінні, вічні і знаходяться в постійну русі. Атоми відрізняються один від одного лише формою, розміром, положенням і порухом. Інші властивості: звук, колір, смак атомам не властиві і існують лише умовно. В дечому вчені споглядають ідеї про існуванні первинних і вторинних якостей речей. За своїми політичними поглядами Демокріт – представник античної демократії, противник рабовласницької аристократії. Ідеї Демокріта вплинули на подальший розвиток науки і філософії (Гасенді). Залишились лише фрагменти його творів.

Джеймс Вільям (1842 – 1910) – американський філософ, один із засновників прагматизму. Розглядав прагматизм не як вчення, а як метод, що носить нейтральний, антидогматичний характер, а звідси здатний «залагоджувати» філософські суперечки. Прагматизм, за Джеймсом, здатний

зблизити науку й метафізику. Розвиваючи ідеї Пірса, обґрунтував новий «прагматичний» критерій «гідне», тобто що відповідає практичній успішності вчинків і дій. Був прибічником так званого радикального емпіризму, оголошуючи єдиною реальністю безпосередній чуттєвий досвід індивіда. Його перу належать праці «Воля до віри», «Прагматизм», «Плюралістичний всесвіт», «Різноманіття релігійного досвіду» та ін.

Дідро Дені (1713 – 1784) – французький філософ-просвітитель, представник матеріалізму, що наблизився до діалектичного методу щодо пояснення світу та еволюційної концепції. У гносеології спирався на сенсуалізм Дж. Локка. Був прихильником концепції суспільної угоди. Видатний письменник, організатор та редактор «Енциклопедії» XVIII ст. Головні філософські та літературні твори: «Думки про виникнення природи», «Розмова Д'Аламбера з Дідро», «Філософський принцип матерії та руху», «Монахиня», «Небіж Рамо», де Дідро, обстоюючи позиції деїзму, піддає критиці абсолютизм та клерикалізм. У 1749 р. за поширення «небезпечних» думок був заарештований та ув'язнений у Венсенському замку. Після звільнення не відійшов від своїх переконань. Дідро Д. наголошував на матеріальності світу, на об'єктивності й вічності матерії та руху. Вважав, що рухом пройнятий увесь світ, навіть те, що здається нерухомим. Висловлював думку про те, що чуття властиве потенційно всій матерії, а свідомість як властивість високорозвиненої матерії виникає шляхом ускладнення органічної матерії. Щодо суспільного устрою, то, рішуче виступаючи проти деспотичних форм правління, пропонував як оптимальний соціальний устрій конституційну монархію та сподівався на появу в суспільстві «освіченого правителя», схиляючись до ідеї республіканської форми правління. Дідро Д. був прихильником концепції утилітаристської етики (на противагу феодално-релігійній).

Дільтей Вільгельм (1833 – 1911) – німецький філософ, один із провідних теоретиків філософії життя і герменевтики. Центральним у Дільтея є поняття життя як способу буття людини, культурно-історичної реальності. Завданням філософії, за Дільтеєм, є розуміння «життя» як такого. У зв'язку з цим філософ обґрунтовує метод «розуміння» як безпосереднього осягнення певної духовної цілісності (цілісного переживання). Розумінню, що близьке інтуїтивному проникненню в життя, Дільтей протиставляє метод «пояснення», що широко застосовується у природничих науках, що мають справу із зовнішнім досвідом. «Розуміння» власного внутрішнього світу досягається за допомогою інтроспекції (самоспостереження), розуміння чужого світу – шляхом «вживання», «співпереживання». Стосовно культури минулого «розуміння» виступає як метод інтерпретації, названий Дільтеєм герменевтикою – тлумачення окремих явищ як моментів цілісного душевно-духовного життя епохи, що реконструюється. Був не лише талановитим філософом, а й енциклопедично освіченим мислителем, вченим-гуманітарієм, істориком культури.

Донцов Дмитро Іванович (1883 – 1973) – український публіцист і громадсько-політичний діяч. Кілька разів був заарештований царським урядом за участь у революційній боротьбі. Разом з М. Міхновським створив Партію хліборобів-демократів, керував в уряді П. Скоропадського Бюро преси та Українським телеграфним агентством. Після падіння УНР переїхав до Львова, де видав журнал «Літературно-науковий вісник». Після Другої світової війни перебрався до Парижа, Лондона, згодом – до США і Канади. Намагався ідеологічно обґрунтувати українську самостійницьку політику: зовнішню (повна сепарація від Росії) і внутрішню (виховання на засадах західної культури). Теоретик ідеології інтегрального націоналізму, основні принципи якого сформулював з огляду на підневільний стан української нації: вольовий принцип (культ волонтаризму), постійне прагнення до боротьби за незалежність, романтизм, непримиренність, синтез

національного та інтернаціонального, необхідність формування нової політичної еліти. Спираючись на ідеї Макіавеллі, Шопенгауера, Ніцше, Парето, Моски, обстоював тезу про придатність більшості засобів у безкомпромісній боротьбі за виживання української нації на своїй рідній землі. Найвідоміші праці: «Модерне москофільство» (1913), «Сучасне її політичне положення нації і наші завдання» (1913), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Націоналізм» (1926), «Дух нашої давнини» (1944), «Поетика вогненних меж» (1952), «Росія чи Європа» (1955), «Від містики до політики» (1957) та ін.

Драгоманов Михайло Петрович (1841 – 1895) – український публіцист, громадський діяч, історик, філософ. Будучи під впливом ідей Сен-Симона, Прудона, Конта, проголошував примат людини, її прав і свобод над державою і суспільством. Сповідував ідею безупинного громадського поступу, мета якого – досягнення добровільної асоціації гармонійно розвинених осіб, із обмеженням до мінімуму елементів примусу в суспільному житті шляхом федералізації. Вважав, що для побудови української держави необхідне: піднесення (шляхом національної освіти і культури) національної самосвідомості, організація справи так, щоб «великороси» допомагали українцям, а не заважали ламати ту політико-адміністративну систему, що призвела Україну до руїни. Головні праці: «Передне слово до громади» (1878), «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), «Пропащий час – українці під Московським царством» (1880), «Вільний Союз – Вільна Спілка» (1884), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1898) та ін.

Дюркгейм Еміль (1858 – 1917) – французький філософ і соціолог, обґрунтував особливе місце соціології серед наук про людину, обстоював специфічність її об'єкта – соціальної реальності, її незвідність до біо-психічної реальності індивідів. Визначав предмет соціології як «соціальні

факти», що існують поза індивідом і які мають стосовно нього примусову силу. Працював над проблемами розподілу праці, які породжують взаємозалежність окремих людей-індивідів. Автор праць «Про розподіл суспільної праці», «Правила соціологічного методу», «Самогубство», «Елементарні форми релігійного життя» тощо.

Енгельс Фрідріх(1820 – 1895) – німецький мислитель, найближчий соратник К. Маркса, матеріаліст-діалектик. Дещо спрощено інтерпретував погляди Маркса, зближаючи його з французькими матеріалістами. («Анти-Дюрінг», 1878, «Діалектика природи», опублікована в 1925). Перебуваючи в Англії (Манчестері), Ф. Енгельс пише твір «Становище робітничого класу в Англії», де доходить висновку про діалектичний взаємозв'язок продуктивних сил і виробничих відносин та про неминучість єднання соціалізму з робітничим рухом. Разом з Марксом розробляє концепцію соціалістичної революції. Більш плідною стала його праця над книгами «Анти-Дюрінг» та «Діалектика природи», де Ф.Енгельс різнобічно розвиває діалектичне та матеріалістичне розуміння природи. Наприкінці свого життя створює найбільш відому свою працю «Походження сім'ї, приватної власності та держави» (1884) та здійснює велику роботу з підготовки до видання томів «Капіталу» К. Маркса. Ф.Енгельс застосовує Марксове матеріалістичне розуміння історії у своїй концепції розвитку первісного суспільства. Значну роль у розвитку Марксової концепції історичного матеріалізму відіграли численні листи Ф.Енгельса до Й. Блоха, К. Шмідта, В. Боргіуса, Ф. Мерінга та ін.

Епікур (342/41 – 271/70 до н. е.) – давньогрецький мислитель-матеріаліст. Розвивав атомістичне вчення Демокріта. За Епікуром, у Всесвіті існують тільки тіла, що знаходяться у просторі. Вони безпосередньо сприймаються відчуттями. Епікур висунув ідею «відхилення» атомів, тобто наділив їх певною «свободою волі». В результаті цієї свободи атоми можуть описувати різні траєкторії, сплітатися і розплітатися, внаслідок чого виникає

світ. Характеризуючи духовний світ людини, Епікур признає наявність в ній душі. Знання, за Епікуром, починається з чуттєвого досвіду, але цей досвід повинен бути осмисленим і опрацьованим у вигляді тих чи інших термінологічно-зафіксованих смислових структур. Основну увагу приділяв етиці. Ціль життя – задоволення (евдемонізм). Дійшли лише фрагменти праць.

Іларіон Київський (? – прибіл. 1053) – український мислитель, перший Київський митрополит із русичів. Започаткував теологічні та філософські засади християнства Київського. Один із перших фундаторів тенденції до інтелектуалізму. Вірувати в єдиного Бога, за Іларіоном, – не просто справа свята, а й розумна. Виходячи за межі тогочасної християнської ортодоксії, пом'якшував розмежування тіла і духу й започаткував ідею буття як єдності матеріальної та духовної основ. Виробив власну концепцію історії, в якій обстоював погляд на її універсальний і цілісний характер як втілення буття і руху все нових народів від старозавітного «Закону» до довершеного сучасного – благодатного християнського стану. Звідси його висновок, що все молоде, яке виникло в історії пізніше, набуває вищої цінності порівняно зі старим, попереднім. Якщо епоха Старого Завіту, основана на законі, будувала відносини між народами за принципом рабства, то епоха Нового Завіту дає істину, свободу, благодать. Закон розділяв народи, звеличував одні та принижував інші. Благодать уводить усіх у вічність, де всі народи рівні перед Богом. Висловив ідею розвитку моралі й неминучості переходу від жорсткого регламентування поведінки людини до вільного вибору нею моральних норм. Відомі його праці: «Слово про Закон і Благодать» (1044), «Молитва», «Сповідання віри».

Кант Іммануїл (1724 – 1804) – засновник німецької класичної філософії; фундатор нової ідеї розуму як творця, конструктора дійсності та знання про неї; теоретично обґрунтував автономію волі людини, непідлеглість

моральності зовнішнім факторам, чим виніс сферу людської діяльності (культуру) за межі природної детермінації. Творчість Канта поділяється на докритичний і критичний періоди. Докритичний період, який Кант назвав догматичним, має яскраво виражені природничонаукові і натурфілософські особливості, який вінчає створена космогонічна гіпотеза й теорія припливів і відпливів, що демонструє його віру в можливість розуму досягнути закономірності природи. А критичний період заперечував можливість такого пізнання, дотримуючись думки, що слід не знання (розум) узгоджувати з предметами, як це робили попередні філософи, а предмет зі знанням (розумом), тобто джерело всезагальності знання філософ пропонує шукати не в об'єкті, а в суб'єкті. На цій підставі твердив, що світ науки є витвором розуму, результатом синтезу суб'єктивних апріорних форм і чуттєвого хаотичного матеріалу. Основні праці: «Загальна природна історія і теорія неба», «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика здатності судження» та ін.

Камю Альбер (1913 – 1960) – французький філософ-екзистенціаліст, письменник, публіцист. У своїй творчості пройшов шлях від нігілістичної «філософії абсурду» до моралістичного гуманізму. Протиставляв марксистській революційній моралі етичну концепцію християнської праведності та жертвності тих, хто «історію не творить, а потерпає від її пасток». Відомим став завдяки творам «Сторонній» (1942), «Міф про Сизифа» (1942), «Чума» (1947) та «Бунтівна людина» (1951). Камю А.– лауреат Нобелівської премії з літератури (1957). У філософії був прихильником агностичної епістемології, (що ґрунтувалась на пізнавальному прагненні дістається завчасно недосяжної останньої істини – Благодаті). Його онтологія мала вигляд скептичної антителеології, а філософія історії відкидала будь-які вчення про поступальну ходу прогресивного розвитку людства (у тому числі – і провіденціалізм). У філософії творчості

наголошував на вічному протистоянні митця-творця і ворожого для нього та недосконалого земного створіння.

Кентерберійський Ансельм (1033-1109) – середньовічний мислитель, в дискусії про універсалії захищав позицію реалізму. Висунув онтологічний доказ існування Бога («Колоквіум», 1076, «Про свободу волі», 1077). Обстоював віру як передумову та підґрунтя раціонального знання. Він зазначив: «Не шукаю, щоб збагнути для того, аби увірувати, але вірую, щоб усвідомити». Виводив існування Бога, Його буття з думки, як найдосконалішої сутності з необхідністю маючою буттєвість. Цей потяг до «інтелектуального богоспоглядання» А.Кентерберійський успадкував від Августина Блаженного. У полеміці про універсали схилився до позицій схоластичного реалізму. Наголошуючи на реалістичній концепції передумання універсалій одиничним речам, які вірогідніше взагалі не існують. Абсолютизував конкретну людину (одиницю), ставив її вище роду (загалу), який розглядав як джерело хаосу.

Кононович-Горбацький Йосип (? – 1653) – український філософ, один із перших ректорів Києво-Могилянської академії. Філософську спадщину складають курси риторики й діалектики, «Підручник з логіки». Дотримувався номіналістичного тлумачення вчення Арістотеля. Його номіналізм виявлявся у питанні про універсалії, які він вважав вторинними щодо тілесних речей і розглядав як набутки розумової діяльності. Проблему універсалій пов'язував з необхідністю пізнання світу, а не з потребами доведення пізнання творця, як це робили послідовники Ф. Аквінського. Обґрунтував положення про дві істини – богословську та філософську, чітко розмежовуючи предмети теології (вчення про Бога) та філософії (реальні тілесні речі). Особливу увагу звертав на субстанційні начала цих речей – матерію і форму. Обстоював реальність простору і часу, в яких вбачав реальні акциденції та форми, що діють на речі. До структури людини включав

матерію (тіло) і душу (форму), заперечуючи при цьому безсмертя душі. Природу розглядав незалежною від свідомості як окремої людини, так і людства, і від того, як вона сприймається. Розвивав гуманістичні ідеї.

Конт Огюст (1798 – 1857) – французький філософ, один із фундаторів позитивізму, який він розглядав як середню ланку між емпіризмом і містицизмом. За Контом, ні наука, ні філософія не можуть і не повинні ставити питання про причини явищ, а тільки про те, «як» вони відбуваються. У зв'язку з цим наука пізнає не сутності, а лише феномени. Конт розвинув ідею так званих трьох стадій інтелектуальної еволюції людства (як і окремої особи), які визначають рівень розвитку суспільства: теологічну або фіктивну, коли за явищами шукають надприродні сили; метафізичну або абстрактну, коли за ними вбачають абстрактні сутності і сили – субстанції, флогістони тощо; наукову або позитивну, коли між явищами відкриваються незмінні закони. Конт є засновником соціології як окремої науки про суспільство. Найпомітніша праця – 6-том-ний «Курс позитивної філософії».

Конфуцій, Кун Фуцзи (552 – 479 до н. є.) – китайський мислитель, засновник конфуціанства, релігійно-філософського вчення, яке заклало духовні підвалини китайської нації і культури. Основна проблема вчення Конфуція – згармонізувати відношення між людьми. Проповідував п'ять добродієностей – мудрість, гуманність, повага до старших, мужність і вірність. Поєднуючи елементи даосизму і буддизму, конфуціанство було офіційною ідеологією Китаю. Погляди Конфуція дійшли в записках учнів («Лунь юй»).

Костомаров Микола Іванович (1817 – 1885) – український історик, громадсько-політичний діяч і мислитель. Провідний діяч українофільства, один із організаторів Кирило-Мефодіївського братства, в програмних документах якого («Книга буття українського народу» та «Статут сло-

в'янського товариства») найповніше виявилися його соціально-політичні орієнтації та історіософська концепція. Науково-філософські пошуки і дослідження були спрямовані на проблеми історіографії, рушійні сили суспільного розвитку, національні питання, життя українського народу та його культуру. Вперше в українській історіографії детально з'ясував сутність історії України. У працях «Правда москвичам про Русь», «Дві руські народності» не лише дав розгорнуте епічне полотно історичного процесу України, а й доводив, що українці мають свою історію, мову, культуру, психологію, відмінні від російської. Обстоював самобутність, окремішність, самоцінність українського народу. Одним із перших підніс українську ідею до рівня теоретичного осмислення. Обґрунтував ідею федеративного устрою держави. Автор відомих монографій з історії України – «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа», «Мазепинці», «Гетьманство Виговського», «Гетьманство Юрія Хмельницького», «Павло Полуботок», трьох томів «Руської історії в життєписах її найголовніших діячів», 16 томів «Монографій та досліджень», в яких втілював оригінальну, протилежну офіційній російській історіософську концепцію.

Кузанський Микола (1401 – 1464) – німецький теолог і філософ початку епохи Відродження. Формувався під впливом містики і неоплатонізму. Стояв на позиції пантеїзму. Бог, всесвіт і людина («мікрокосм») співпадають. Висунув ідею безкінечності Всесвіту. Погляди Кузанського М. вплинули на Бруно. («Про вчене незнання», 1440, «Про божественне бачення», 1543 та ін.)

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 – 1897) – відомий український культурний діяч, письменник, історик, етнограф, член Кирило-Мефодіївського братства. Хоч Куліш тяжів до романтичної традиції, його світогляд не був усталеним. Він еволюціонував від романтизму до позитивізму, від релігійного світогляду до культу миротворчої науки, від православ'я до позитивної релігії для всіх людей і народів, від козаколюбства до

козакофобства тощо. Незмінною була лише відданість ідеї України, її відродженню. Своєрідною є його теорія культурництва, пов'язана з образом культури землеробства, котрий «очищає» рідну землю тієї «негіді», допомагає своєю працею «воскресінню» поспулої віри й віковичних звичаїв батьків. Звідси його «хутірська філософія», основана на вимозі повернення до життя природи, правди й душі людської, де ще зберігаються справжні цінності людського буття. Особливу увагу приділяв українській мові як предвічному скарбу народного серця. Саме мова, на його думку, повернула українцям повагу інших народів. Перебував на позиціях фаталістичного життя і визнавав творцем усього суцього Бога.

Кульчицький Олександр Юліанович (1895 – 1980) – український філософ, культурно-освітній діяч української діаспори. Працював професором Українського Вільного Університету (Мюнхен). Автор більше сотні статей і монографій з психології, філософії, антропології, педагогіки, літературознавства. У сфері філософії (онтології) тяжів до поглядів Гартмана про шарову будову буття, який стверджував про поєднання або накладання один на одного чотирьох шарів дійсності: матеріального, органічного, психічного й духовного. Досліджував особливості психічного життя, психічних явищ і психічних цілей як єдності свідомого й несвідомого, природу свідомості та її відмінність від психічних діянь. Спираючись на методологію феноменологічного підходу, прагнув до розкриття суті етичних, естетичних вартостей, соціальної аксіології, яку тлумачив як філософію релігії. Проблему специфіки українського характеру розв'язував з урахуванням дії расових, геопсихічних, історичних, культуроморфних та глибинно-психічних чинників. Найвідоміші праці: «Нарис структурної психології» (1949), «Український персоналізм» (1985), «Основа філософії і філософічних наук» (1995).

Кун Томас (1922 – 1995) – американський історик і філософ науки, досліджував роль соціальних факторів у розвитку науки. Початок цих до-

сліджень поклала його праця «Структура наукових революцій» (1963), в якій він для історичного розвитку науки вводить такі поняття, як «парадигма», «нормальна наука», «наукова революція», «наукова спільнота» тощо. Кун вводить елементи конвенціоналізму і вульгарного соціологізму в трактування відношення наукової спільноти і парадигми. У праці «Функції догми в науковому дослідженні» доводив, що певного роду догматизм, тверда схильність до всебічно обґрунтованої системи поглядів – необхідна умова наукової роботи. Найкращою умовою одержання нових знань, на його думку, є не дискусії, а коли вчені, згуртовані єдністю поглядів і основних ідей (навіть догм), займаються планомірним і настійним вирішенням конкретних завдань.

Ламетрі Жульєн-Офреде (1709 – 1751) – французький філософ, просвітитель, лікар. В онтології – прихильник механістичного матеріалізму, поєднував філософію з природничими науками. (Людина тут часто асоціюється з машиною, рослиною). В гносеології дотримувався сенсуалістичної концепції. Етику будував на гедоністичних засадах. Головні філософські праці: «Система Епікура», «Людина – рослина», «Природна історія душі», «Трактат про душу» та ін. Метою своєї філософії проголошував відродження системи Епікура як в онтології, так і в етиці. Згідно з поглядами Ламетрі існує єдина матеріальна субстанція, яка має властивості сприйняття та мислення (в «організованих тілах»). А людина відрізняється від тварини лише більшою кількістю потреб, а отже – більшою кількістю розуму, бо, за Ламетрі, саме потреби є «мірилом розуму». Людський організм уподібнював машині, що, як годинниковий механізм, самостійно заводиться. На думку Ламетрі, розвиток суспільства визначається діяльністю видатних людей та успіхами просвітницької роботи в суспільстві. Був прихильником освіченого абсолютизму. Філософські ідеї Ламетрі справили значний вплив на творчість Д. Дідро, П. Гольбаха, К. Гельвеція та інших філософів.

Лао-цзи (VI – V ст. до н. е.) – давньокитайський мислитель, засновник даосизму, йому приписується трактат «Дао де цзін». В центрі даосизму відношення людини і природи. В основі світу лежить дао – шлях, доля, яке може досягнути лише мудрець. Проповідь пасивності наближає даосизм до буддизму, з яким він пізніше тісно переплітався. Після конфуціанства даосизм зробив найбільший вплив на формування ментальності китайців.

Лейбніц Вільгельм-Готфрід (1646 – 1716) – німецький філософ, математик, фізик, історик, представник раціоналізму. Критично проаналізував основні ідеї Демокріта, Платона, Августина Аврелія, Декарта, Гоббса, Спінози на основі запропонованої ним методології, найважливішими вимогами якої були універсальність і чіткість філософських суджень. Реальний світ, за Лейбніцом, складається із сукупності субстанцій: неділимих сутностей або першоелементів буття, які він назвав монадами. Світ монад ієрархізований: нижчі – вищі і увінчує усіх – Бог. У теорії пізнання намагався віднайти компромісну позицію між раціоналізмом Декарта і емпіризмом і сенсуалізмом Локка. Вважав, що без чуттєвого досвіду жодна інтелектуальна діяльність була б неможливою, водночас виступав проти вчення Локка про душу як «чисту дошку». Основні праці: «Міркування про метафізику», «Нова система природи», «Теодицея», «Монадологія» та ін.

Лесевич Володимир Вікторович (1837 – 1905) – український філософ, визначний представник українського позитивізму, логік, знавець тогочасних напрямів західноєвропейської філософії. Виступав із вимогою поєднання філософії і науки, перетворення її на позитивну науку. Філософія, за Лесевичем, покликана виконувати функцію синтезу наукового знання. Тяжіння до позитивістської установки не завадило йому критично оцінювати надбання найбільших авторитетів позитивізму, зокрема О. Конта, який, на його думку, недооцінював теорію пізнання. Ця теорія в її суб'єктивно-ідеалістичній інтерпретації, за Лесевичем, є «трибуналом» усіх наукових

понять. Він виходив із того, що уявлення, які складають основу знання людини, мають пряме відношення тільки до окремих індивідуальних явищ або чуттєвих фактів. Ними вичерпується той об'єктивний матеріал, яким послуговується людина, в силу чого пізнає не предмети самі по собі, а лише дані досліду. Опосередковане знання, що оперує абстрактними поняттями, виходить за межі даних досліду, а тому позбавлене фізичної достовірності. На цій основі Лесевич заперечував об'єктивність законів. Автор праць: «Нарис розвитку ідей прогресу» (1868), «Позитивізм після Конта» (1869), «Досвід критичного дослідження основоначал позитивної філософії» (1877), «Лист про наукову філософію» (1878), «Що таке наукова філософія» (1888), «Від Конта до Авенаріуса» (1901), «Емпіріокритицизм як єдиний науковий погляд» (1909) та ін.

Липинський В'ячеслав Казимирович (1882 – 1931) – український історик, філософ історії, ідеолог консервативно-монархічного напрямку української суспільно-політичної думки. Глибокий знавець проблем державності. Відстоював необхідність побудови незалежної суверенної Української держави як джерела єдності нації. Тільки з виникненням власної держави, на його думку, українець відчує себе сином рідної землі, тільки за таких умов народжується справжня, а не літературна нація. Її він розглядав, передусім, єдністю духовною, культурно-історичною. Ідеал української держави (за тривалої відсутності власної державності) вбачав у династичному правлінні гетьманського типу – Гетьманат, принципом організації якого є «класократія», тобто розуміння кожним класом свого місця і призначення за наявності активної меншості (еліти), що спирається на русійну силу політичного процесу – клас хліборобів, його авторитет. Цей лад має базуватися на принципах співробітництва всіх класів, рівновазі між прогресом і консерватизмом, обмеженні гетьманської влади законом, який височить над гетьманом, як над усіма. Липинський – державотворчий націоналіст. Як представник українського макіавеллізму, був першим політичним

мислителем, який трансформував проблему сили у свою історіософію і продумав її основні засади. Його переконання, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо», і сьогодні залишається актуальним. Основні праці: «Україна на переломі 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті» (1920), «Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919 – 1920 рр.» (1926), «Релігія і церква в історії України» (1933) та ін.

Лодій Петро Дмитрович (1764 – 1829) – український філософ, професор вищої теологічної школи для українців у Львові, професор метафізики, логіки й етики Краківського університету, перший професор філософії та права Петербурзького університету. Він відкрив громадськості Російської імперії праці І. Канта, частково поділяючи його погляди, а в багатьох питаннях полемізуючи з ним. У теорії пізнання розвивав сенсуалістичні погляди, виступав проти суб'єктивного ідеалізму, скептицизму й агностицизму. Істину поділяв на метафізичну, логічну, моральну й фізичну. Критерієм істини вважав несуперечність та одностайність думки більшості людей, що досягається за допомогою розуму й досвіду. Критикував Канта за розрив чуттєвого і раціонального, логічного та емпіричного, за спроби розмежувати форму і зміст, сутність і явище, зобразити мислення незалежним від буття. Агностицизм Канта виводив із апіоризму, зокрема суб'єктивно-ідеалістичних уявлень про простір і час як апіорні форми чуттєвості, що вносять порядок у діяльність. Основні праці: «Логические наставления, руководствующие к познанию и различению истинного и ложного» (1915), «Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве» (1928), «Христиана Баумайстера наставления любомудрия нравоучительного» (1870). Не були опубліковані та не дійшли до наших днів: «Природне право народів», «Повний курс філософії».

Локатос Імре (1922 – 1974) – угорський філософ, послідовник Поппера, автор однієї з кращих моделей філософії науки – методології науково-дослідницьких програм. Дослідницька програма, за Локатосом, включає конвенціонально (тобто за згодою вчених) прийняте за істину: а) «жорстке ядро» (це метафізика програми: найбільш загальні уявлення про реальності, які описують теорії, що входять до програми; основні закони взаємодії елементів цієї реальності; головні методологічні принципи); б) «негативну евристику» (сукупність допоміжних гіпотез, які оберігають ядро програми від фальсифікації); в) «позитивну евристику» (стратегію вибору першочергових проблем і завдань, які мусять вирішити вчені). Відстоював ідею плюралізму альтернативних науково-дослідницьких програм. Найпомітніші праці: «Доводи і спростування», «Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм» та ін.

Локк Джон (1632 – 1704) – англійський філософ-просвітник, автор теорії пізнання, розробленої на засадах емпіризму й матеріалістичного сенсуалізму, та ідейно-політичної доктрини лібералізму. Один із перших теоретиків правової системи буржуазного суспільства. Неминучість державної влади розглядав із позицій теорії природного права і «суспільного договору». Основні праці філософа: «Дослід про людський розум», «Два трактати про державне правління», «Думки про виховання», «Розумність християнства», «Листи про віротерпимість» тощо.

Лютер Мартін (1483 – 1546) – німецький мислитель і громадський діяч, засновник німецького протестантизму, ідеолог Реформації. Ідеї релігійного оновлення пов'язував з визнанням можливості людського спасіння на основі віри і Божественного промислу. Проголосив тезу «повернення до витоків» євангельського життя, заперечуючи традицію, яка нібито омертвила його. Єдиним джерелом істини вважав Святе Письмо – Біблію. Відродив ідею безпосереднього спілкування людини з Богом без участі священників. Автор «Коментарів до Послання до римлян», «95 тез про індульгенції», з яких,

власне, і розпочалася Реформація, «28 тез до диспуту в Гейдельбурзі», «До християнського дворянства німецької нації», «Про реформу християнської освіти», «Про вавилонський полон церкви», «Про свободу християнина» тощо.

Макіавеллі Нікколо (1469 – 1527) – італійський громадський діяч, політичний мислитель, історик. Визнавав державу найвищим проявом людського духу, а служіння державі – метою життя, проголосив автономію політичної думки від спекулятивної і етико-релігійної. Принципами такої думки вважав реалізм і концепцію розумного, могутнього, цілеспрямованого керівника держави. Автор праць: «Діалог про військове мистецтво», «Міркування на першу декаду Тіта Лівія», «Володар».

Маркс Карл (1818 – 1883) – німецький філософ, засновник перших міжнародних пролетарських організацій, співавтор ідеологічної течії (пізніше названої марксизмом), яка охоплює філософію, політичну економію і «теорію» революційного перетворення буржуазного суспільства в комуністичне. Шлях до побудови такого суспільства вбачав у знищенні приватної власності шляхом класової боротьби, яка проголошувалась руйнівною силою історії. Хоча мету і сенс історичного процесу Маркс вбачав у формуванні всебічно розвиненої гармонійної особистості, він «розчиняв» особистість у соціумі. Людина для нього – це держава, суспільство, клас, колектив, сукупність суспільних відносин. Простежуються суперечності між гуманними цілями людського прогресу і антигуманними засобами їх досягнення. Основні праці: «Рукописи 1844 року», «Капітал», «Німецька ідеологія» (спільно з Ф. Енгельсом) тощо.

Маркузе Гербарт (1898 – 1979) – німецько-американський філософ і соціолог, один із засновників Франкфуртської школи, чия теорія пізньокапіталістичного суспільства була ідеологічним підґрунтям ліво-радикального руху на Заході в 60-ті роки. Його філософські погляди сфор-

мувалися переважно під впливом Гегеля й Маркса, Фрейда й Гайдеггера. Коло творчих інтересів Маркузе досить широке, про що свідчать назви таких його книг, як «Онтологія Гегеля й підвалини теорії історичності», «Радянський марксизм. Критичне дослідження», «Культура і суспільство», «Психоаналіз і політика». Але світову популярність він здобув після виходу у світ праць: «Ерос і цивілізація», «Одновимірна людина» як критик високотехнізованої західної цивілізації, що втратила гуманістичні параметри розвитку.

Марсель Габріель (1889 – 1973) – французький філософ і драматург, представник релігійного екзистенціалізму. Центральна проблема – існування особи. Для людини, на думку Марселя, важливо бути особистістю, а не «мати», тобто підпадати під владу речей, ідей і т. ін. У дусі Керкегора він протиставляє віру і розум. («Таємність буття», 1951, «Бути і мати», 1935 та ін.)

Могила Петро (1596 – 1647) – видатний український церковний, культурно-освітній діяч, мислитель. З його іменем пов'язаний розвиток вищої та середньої освіти в Україні. Один із засновників Київського колегіуму (1632), що згодом став знаменитою Києво-Могилянською академією – першим вищим навчальним закладом на землях східних і південних слов'ян. Відкрив колегію в Кременці (1636), слов'яно-греко-латинську академію в Яссах (1640). Дбав про розвиток Києво-Печерської друкарні, сприяв письменникам, художникам. Вважав за необхідне вивчати, осмислювати й засвоювати здобутки західноєвропейської науки та філософії на основі греко-слов'янської культури з метою її збагачення і розвитку. В 1627 р. був обраний архімандритом Києво-Печерської лаври, в 1633 р. – митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі. Свою діяльність він спрямував на зміцнення православ'я, розбудову духовної єдності українського народу. За допомогою проведених ним реформ, спрямованих на піднесення освіти, моральності, дисципліни, організації кліру, православна церква в Україні

вийшла із занепаду і кризи. Як мислитель доби барокко тяжів до поєднання середньовічної схоластики, ідей Ренесансу та Реформації, античних і християнських авторів. Фундаментальним принципом Бога, світу і людини вважав любов, а відтак милосердя і терплячість. Однією з центральних в його творах є ідея серця як осердя тілесного, душевного і духовного життя. З нею пов'язував ідею діяльної любові або добродійства, що, в свою чергу, є основою суспільної злагоди і єдності. Був одним із перших православних мислителів в Україні, який, спираючись на вчення про природне право, почав реально мислити про майбутню українську державу. Своєю діяльністю сприяв духовній консолідації українського народу, творенню єдиного комунікативного простору його культури, а відтак і націотворенню. Основні праці: «Номоканон» (1629), «Требник» (1646), «Православне сповідання віри» (1640 – 1645), «Книга души, нарицаемое злото» (1623), «Крест Христа Спасителя и каждого человека» (1630), «Антологія, спреч молитвы» (1636), «Евангеліє учительнее» (1637), «Літос»(1644)та ін.

Монтень Мішель (1533 – 1592) – французький мислитель-мораліст, скептик і стоїк за світоглядними переконаннями. Монтень не створив цілісної філософської системи. Відомий як гострий критик звичаїв свого часу.

Ніцше Фрідріх (1844 – 1900) – німецький філософ, представник «філософії життя». Розвивав ідеї типології культури, співставляючи два начала – буття і культури: діонісівське, що уособлює буянню творчої енергії, оп'яніння життям і аполлонівське, що є носієм міри, порядку. Ідеал вбачав у досягненні їх рівноваги. Автор вчення «про волю до влади» як притаманному всьому живому потягу до самоутвердження. Людину розглядав як недовершену, хвору істоту, оскільки в ній тваринні інстинкти значною мірою незмінні розумом. Тіло у людини ставив вище її розуму як засобу життя. Заперечував абсолютність моральних цінностей, зокрема добра. Був прихильником індивідуалізму і соціальної ієрархічності. Основні праці: «Народження трагедії

з духу музики», «Весела «наука», «Присмерки кумирів», «Воля до влади», «Генеалогія моралі» та ін.

Новицький Орест Маркович (1806 – 1884) – український філософ, перший професор філософії Київського університету. За негативного ставлення до філософії в Російській імперії не тільки виступив на її захист, а й, враховуючи тогочасні досягнення світової філософської думки, одним із перших почав прокладати шлях історизму німецької класичної філософії, зробив спробу по-новому підійти до осмислення її предмета, завдань, з'ясування основних механізмів і тенденцій розвитку. Виводив філософію з глибин свідомості, духу людини, яка запалює її новим баченням, світлом чіткої думки. Філософія, на його думку, поширюється на всі види буття, охоплює всі предмети бачення, але її зміст складають тільки загальні форми та закони буття. Ці загальні знання не можуть братися з досвіду, їх джерело – розум, який споглядає їх у своїх ідеях. Світ ідей і є пристанищем філософії, тут вона народжується, черпає свої сили і з'являється в світ. Досвід і розум діють спільно. Досвід – це зміст, а розум – форми, закони. Те, що виступає як можливість розумового пізнання в почутті, розкривається мисленням як чітке і свідоме знання. У розвитку філософії виокремлював три фази ставлення її до релігії. У першій фазі вона розвивається в межах релігії, у другій – відокремлюється від релігії, стає незалежною від неї, набуває власної форми, у третій – знову повертається до релігії, намагається примиритися з нею, визнати розумним те, що релігія визнає серцем, поєднати віру з довірою до самого розуму. У поглядах на історію дотримувався принципу євроцентризму. Історію поділяв на язичницький і християнський періоди. Основні праці: «Про докори в бік філософії в теоретичному і практичному відношенні» (1837), «Про розум як найвищу пізнавальну здібність» (1840), «Поступовий розвиток давніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань» (т. 1 – 4, 1860 – 1862), «Духоборці, їх історія та віровчення» (1882) та ін.

Оріховський-Роксолан Станіслав (1513 – 1566) – український історик, філософ, мислитель-гуманіст. Найвизначніша постать в українській культурі доби Відродження. У Західній Європі його називали «українським Демосфеном» та «сучасним Цицероном». Дотримуючись позицій ренесансного гуманізму та реформації, значну увагу приділяв аналізу проблем історичного процесу, політики, етики, держави. Спираючись на принципи теорії природного права та суспільно договірною походження держави, розв'язував проблеми свободи окремої людини і усього суспільства. Історичний поступ пов'язував із розвитком освіти, науки, обстоював неутручання церкви у світські справи. Як один із перших ідеологів освіченої монархії в Європі, виступав за сильну, але освічену та гуманну монархічну владу. Мораль вважав першоосновою права. Проголошував право людини на всебічний розвиток, задоволення земних потреб, слідування законам природи.

Ортега-і-Гасет Хосе (1911 – 1954) – іспанський філософ, публіцист, громадський діяч. Філософські погляди формувались під впливом Марбургської школи неокантіанства, тезу якого про самодумання суб'єкта, що пізнає в процесі розкриття культури, він прагнув розкрити в подальшому як життєвий вияв суб'єкта в історичному бутті, які він спочатку в душі філософії життя тлумачив антропологічно, потім під впливом німецького екзистенціалізму (Гайдеггер) – як духовний досвід безпосереднього переживання. З огляду на протиставлення духовної «еліти», яка творить культуру і «маси» людей, яка задовольняється несвідомо засвоєними стандартними поняттями і уявленнями, вважав основним політичним феноменом ХХ ст. ідейно-культурне роз'єднання «еліти» і «маси», наслідком чого є загальна соціальна дезорієнтація і виникнення «масового суспільства». Найвідоміші праці: «Повстання мас», «Дегуманізація мистецтва», «Міркування про техніку» та ін.

Піфагор (580 – 500 до н.е.) – давньогрецький мислитель, ідеаліст. Основою всього суцього вважав числа. За орбітами планет, архітектурними спорудами, музикальними звуками вбачав числову гармонію. Значну увагу Піфагор приділяв розвитку математики, заклав основи теорії чисел і принципи арифметики. Релігію і мораль вважав основними атрибутами гармонізації суспільства. Вчення Піфагора про безсмертя душі (і її перевтілення) ґрунтується на принципах нової підпорядкованості людини богам. Піфагор вплинув на Платона, неопіфагорійство було популярне в епоху Відродження. Праці не збереглися.

Платон (427 – 347 до н. е.) давньогрецький філософ, учень Сократа, найяскравіший представник об'єктивного ідеалізму. Виділяв світ вічних нерухомих ідей і світ мінливих, кінцевих речей. Перші прообрази (ідеальні моделі), яким наслідують другі. Велику увагу приділяє питанню «ієрархізації ідей». Вище за все стоїть, за Платоном, ідея «краси і добра». Пізнання і досягнення цієї ідеї є вершиною дійсного пізнання і свідченням повноцінності життя. Гносеологічні погляди Платона ґрунтуються на його вченні про душу. Процес пізнання – це пригадування душею ідей, які вона бачила до втілення в людину. Платон створив концепцію ідеальної держави, в якій розподіл суспільних обов'язків ставився в залежність від рівня добродетності. («Федр», «Тімей», «Держава» та ін.).

Плотін (205 – 270) – давньогрецький філософ, представник неоплатонізму. Розвинув вчення про еманацию сфер буття від вищого до нижчого («єдине» – світовий розум – світова душа – матерія). Душа, за П., є єдиною і неділимою, вона безпосередня реальність і її буття не залежить від того, знаходиться вона в тілі чи поза тілом. Погляди П. вплинули на формування реалізму в середньовічній схоластиці. Основна праця «Еннеади».

Поппер Карл (1902 – 1994) – один із найвідоміших мислителів ХХст., вихідною позицією якого був раціоналізм. До 1937 р. працював у Відні, брав участь у дискусіях Віденського гуртка, виступаючи критиком його програмних положень. У 1934 р. вийшла основна праця Поппера з філософії науки – «Логіка наукового дослідження». У роки війни, в еміграції пише свою знамениту працю «Відкрите суспільство та його вороги», де досліджує не лише давньогрецьку філософію і новітні філософські течії від Канта до наших днів, але й розглядає мистецтво урядування, історію розвитку і занепаду грецьких демократій, подає зразок наукової логіки і критичного аналізу. Із 1946 р. в якості професора Лондонської школи економіки і політичних наук розробляв критичний напрям у філософії науки – критичний реалізм. Критицизм Поппер вважав основним методом науки і найбільш раціональною стратегією поведінки вченого. Серед інших його відомих робіт – «Об'єктивне знання», «Реалізм і мета науки».

Прокопович Феофан (1677 – 1736) – український мислитель, церковний і громадський діяч, учений. Відомий як професор, ректор Києво-Могилянської академії, теоретик і пропагандист реформ Петра I. Перебував на позиціях об'єктивного ідеалізму, стверджуючи, що Бог існував перед буттям світу як найдосконаліший розум. Визнаючи Бога творцем світу, водночас зазначав, що світ матеріальний за своєю природою, а сама матерія не створена і не знищувана. Вона розвивається за своїми власними законами. Головною ознакою природи вважав рух, який є зачинателем усього. З матерією і рухом пов'язував простір і час, вказував на їх об'єктивність. Пропагував погляди Арістотеля, Коперника, Галілея, Декарта, Лейбніца. Прагнув вивільнити філософію від середньовічного догматизму, відкрито ставив питання про її свободу. Запроваджував гуманістичні елементи в освіту, високо цінував людину, основою діяльності якої вважав активність, чесність, порядність, добросовісність у виконанні своїх обов'язків. Свободу людини тлумачив як панування особи над собою, її здатність керувати своїми діями, емоціями,

пристрастями. Був одним із перших прибічників розширення функцій української народної мови, яка давала можливість розповсюджувати освіту серед простого люду. Автор численних творів з богослов'я, філософії, україномовної трагікомедії «Володимир», багатьох панегіриків, пісень, гімнів.

Рассел Бертран (1872 – 1970) – англійський філософ, логік, математик, публіцист, громадський діяч. Філософські погляди Рассела здійснили складну творчу еволюцію. Математична логіка, емпірична теорія пізнання, використання логіки при вирішенні філософських проблем – основний напрям теоретичних пошуків Рассела. Він один із фундаторів логічного атомізму та неопозитивізму. В більш пізньому періоді творчості прийшов до аналізу змісту, структури досвіду (безпосереднього в досвіді); загальнозначущого в природничому знанні. Він намагався обґрунтувати єдність емпіричного і теоретичного рівнів пізнання. Основні праці «Людське пізнання, його сфера і границі» (1948), «Історик західної філософії» (1959).

Русин Павло (прибл. 1470 – 1517) – один із перших українських гуманістів, культурно-освітній діяч, професор Краківського університету. В дусі гуманізму та античної спадщини особливу увагу звертав на реальне земне життя, людську особливість. Був прихильником природного права, обстоював необхідність розвитку науки та освіти як головних чинників історичного процесу, прославляв книгу як скарбницю мудрості. Особливого значення надавав творам Вергілія, Овідія, Горація, Сенеки, популяризував їх в Україні, сприяв формуванню українського патріотизму та національної самосвідомості. Філософська спадщина Русина маловідома.

Руссо Жан-Жак (1712 – 1778) – французький філософ, деїст, представник Просвітництва. Поряд з іншими просвітниками ідейно готував

французьку революцію. Людину за природою вважав доброю істотою, яку псує цивілізація. Велику увагу приділяв проблемам виховання. Руссо – один з творців концепції «суспільного договору» («Еміль, або Про виховання», 1762, «Про суспільний договір», 1762, «Сповідь» 1781 – 1788.)

Сакович Касіян (прибл. 1578 – 1647) – український культурно-освітній, церковний діяч, філософ. Світобачення базувалося на принципах аристотелізму, античних авторів, християнських мислителів середньовіччя. Високо цінував філософію, працював над засвоєнням термінології, виробленої світовою філософією і наукою. Найвищою мудрістю вважав пізнання законів своєї вітчизни і пізнання людиною самої себе, її властивостей і обов'язків. Людину розглядав як мікрокосм, що є відтворенням, відповідністю макрокосму. Слідом за Аристотелем виокремлював рушійну (рослинну), чутливу й розумну душу. Стверджував, що людина не може бути подібною до Бога тілом, бо Він тіла не має, зате може бути подібною душею, яка і є безконечна, вічна, безсмертна, як і Бог. Розум поділяв на інтелектуально-активний, пасивний, спекулятивний, практичний і терплячий. На противагу єретичним вченням виступав за визнання свободи волі – вільного волевиявлення. Одним із перших в українській літературі звернув увагу на необхідність потреби українського народу в національній державі. Автор творів: «Перспектива або пояснення греко-руської церкви» (1642), «Трактат про душу» (1625), «Аристотелеві проблеми...» (1620) та ін.

Сартр Жан-Поль (1905 – 1980) – французький філософ, письменник, представник так званого атеїстичного екзистенціалізму. Єдину людську реальність розглядав через вияв трьох видів буття: «буття в собі», «буття для себе» і «буття для іншого». «Буття в собі», або предметне буття характеризується абсолютною нерухомістю, масивністю, непроникністю для свідомості («Буття є те, що воно є»). «Буття для себе», або буття людської свідомості, навпаки, відзначається абсолютною рухомістю, плинністю,

активністю та порожнечою. Свідомість не має нічого субстанційного, вона існує лише в міру того, як з'являється. Звідси й твердження, що свідомість – це «ніщо». Філософ обґрунтовує «онтологізм», об'єктивність і самодостатність виявленої ним сфери «ніщо». Це, у свою чергу, веде до визнання її абсолютності, роблячи «ніщо» визначальною і характеристикою людського буття. «Буття для іншого» виявляє фундаментальну конфліктність міжособистісних стосунків, прикладом яких для Сартра є гегелівська модель свідомості пана і раба. Основні праці: «Буття і Ніщо», «Критика діалектичного розуму», романи «Нудота», «Слова», «Змужніння».

Сковорода Григорій Савич (1722 – 1794) – видатний український філософ, просвітник. Філософське вчення базується на ідеї «трьох світів» (начал): макрокосму (Всесвіт), мікрокосму (людина) і світу символів і (Біблія), яка пов'язує перші два начала. Кожен із названих світів, у свою чергу, складається з «двох натур» – зовнішньої (видимої) і внутрішньої (невидимої). Видимий світ – це світ створений, матеріальний, а невидимий – Бог, дух, вічність. Людина має двоїсту природу, й така природна сутність абсолютна. У пізнанні, осягненні невидимого світу через видимий вбачав сенс людського існування. Створив власну етико-моралістичну, етико-гуманістичну систему розуміння людини з центральною ідеєю «внутрішньої людини», еством якої є Бог. Тож пізнати Бога – значить пізнати самого себе, служити самому собі. Відстоював ідеал «нерівної рівності», який передбачає для кожної людини її власний життєвий шлях, де критерієм морального вибору є «спорідненість» людини з тим чи іншим типом поведінки. Обґрунтував концепцію «спорідненої праці», важливість для людини займатися справою, що повністю відповідає її природним нахилам і здібностям. Тільки за таких умов праця буде не лише засобом забезпечення матеріального існування людини, а й формою її духовного самоутвердження, а отже, й справжнього щастя. Світогляд Сковороди має

чітко виражений пантеїстичний характер. Основні праці: «Сад божественних песней» (1735 – 1785), зібрання моралістичних фавул «Басни Харьковскія» (1769 – 1774), курс лекцій «Начальная дверь ко христiанському добронравiю» (1768?), до п'ятнадцяти [філософських трактатів та діалогів, зокрема «Наркісс» (1768 – 1771), «Разговор пяти путников о истинном щасти в жизни» (1773?), «Алфавит, или Букварь мира» (до 1775?).

Сократ (469 – 399 до н. е.) – давньогрецький мислитель, який в центр філософії поставив людину і морально-етичну проблематику. Мораль ґрунтувався на розумі, самосвідомості («Пізнай самого себе»). Це дало підставу Ніцше трактувати Сократа як руйнівника моралі. Сократ один з перших глибоко розкрив сферу духовного як самостійну реальність, що дозволило всій наступній філософській думці зробити «духовне» предметом свого дослідження. В питаннях етики розвивав принцип раціоналізму, стверджуючи, що добродійність залежить від знань, і людина, яка знає, що таке добро, не буде робити дурні вчинки. Добро є знання, тому культура інтелекту може зробити людей добрими. Політичні погляди Сократа базувались на переконанні, що влада в державі повинна належати кращим, тобто досвідченим, чесним, справедливим, порядним і обов'язково тим, хто володіє мистецтвом державного управління. Погляди Сократа дійшли через твори його учня Платона.

Спенсер Герберт (1820 – 1903) – англійський філософ, позитивіст, творець концепції еволюції. Вслід за Контом прагнув узагальнювати дані науки свого часу, вважав, що філософія відрізняється від конкретних наукових дисциплін тільки кількісно, рівнем узагальнених знань. Засновник органічної школи в соціології. Структуру суспільства пояснював за аналогією з живим організмом. Етика Спенсера базувалась на принципах утилітаризму та гедонізму. Моральність, за Спенсером, нерозривно пов'я-

зана з користю, яка і є джерелом насолодження. («Система філософії», 10 т., 1862 – 1892.)

Спіноза Бенедикт (1622 – 1677) – нідерландський філософ, представник раціоналістичної філософії. Визнавав математичну раціональність принципом побудови всього суцього. Продовжуючи традиції пантеїзму, обстоював ідею тотожності бога і природи, яку розумів як єдину, вічну і нескінченну субстанцію, що є причиною самої себе. Субстанція відкривається людині тільки через два *атрибути* (хоча має їх безліч) – протяжність і мислення. Людину розглядав як частину природи і при цьому стверджував, що тіло і душа взаємно незалежні внаслідок онтологічної незалежності двох атрибутів субстанції. Джерелом достовірних істин вважав чуттєвий раціональний (розуміння) й інтуїтивний рід пізнання. В антропології заперечував ідею свободи волі, вважаючи, що остання співпадає з розумом. Основна праця – «Етика».

Ставровецький Транквіліон-Кирило (невід, – 1646) український церковний, культурно-освітній діяч, філософ. Активний діяч братського руху в Україні. Одним із перших в українській культурі виступив за відхід від властивого українським мислителям негативного ставлення до західноєвропейської вченості й філософії, вказав на необхідність осмислення і засвоєння новітніх здобутків західної культури. Піддав критиці антропоморфне розуміння Бога, підтримуючи думку про його невизначеність, недоступність для людських почуттів і розуму, таємничість, невловимість, вічність. Розробив вчення про чотири світи: невидимий світ духовних сутностей (ангелів, демонів), світ видимих речей, у якому перебуває людина, світ людини і злословний світ – світ поєднання злих людей з дияволом як начало зла. У ствердженні життєвоцінних орієнтирів звертався до української мови, використовуючи її в публістичних та наукових творах. Філософське вчення Ставровецького пройняте панте-

їстичним (ототожненням Бога з природою) духом. Найпомітніші праці: «Зерцало богословії», «Евангеліє учительное» (1619), «Перло многоцінное» (1636).

Тойнбі Арнольд-Джозеф (1889 – 1975) – британський історик, один із найвідоміших теоретиків історичної науки. Його 12-томна праця «Дослідження історії» є спробою зрозуміти сенс історичного процесу на основі систематизації величезного фактичного матеріалу в контексті певної схеми філософії історії. Історію людства він розглядає як круговерть локальних цивілізацій, що змінюють одна одну, пройшовши схожі стадії виникнення, розвитку, занепаду й загиби. Інша його фундаментальна установка – культурологічний плюралізм, переконаність у різноманітності форм соціальної організації людства. Кожна з них, за Тойнбі, має своєрідну систему цінностей, навколо яких формується життя людей – від найпримітивніших її проявів до найвищих злетів творчої уяви.

Фіхте Йоган-Готліб (1762 – 1814) – німецький філософ, представник німецького класичного ідеалізму. Слідуючи за Кантом, вважав філософію фундаментом усіх наук. Філософія Фіхте – це суб'єктивний ідеалізм, який все виводить і пояснює з діяльності Я як творчої першооснови. Родоначальник принципу «дія породжує буття», ідеї нації, національності як колективної особистості. Обґрунтовував необхідність виховання національної самосвідомості. Автор праць: «Науковчення», «Промови до німецького народу», «Призначення людини», «Основи природного права» тощо.

Франко Іван Якович (1856 – 1916) – видатний український письменник, учений, громадський діяч, мислитель. Спершу перебував під впливом марксизму, особливо економічного вчення К. Маркса. Проте згодом гостро критикував його істотні положення. Не поділяв марксистських

поглядів щодо рушійних сил суспільного прогресу, засобів перебудови суспільства на соціалістичних засадах та розуміння сутності соціалізму. Заперечував ідею диктатури пролетаріату як головного засобу здійснення соціалістичних перетворень, не сприймав «державного соціалізму», жорсткої централізації суспільного життя. Світогляд Франка формувався на філософському реалізмі з визнанням матеріальності світу й чітко вираженими елементами діалектики. Основою всього сутнього визнавав «матір-природу» в її багатоманітності й вічності, постійних змінах. Обстоював наукове пізнання світу, людини, причин і механізмів суспільного розвитку. Виступав проти догматизму, ратував за свободу творчості. Його філософії властиве етико-антропологічне спрямування, екзистенційно-художній характер. Серед філософських проблем Франка присутні «герой, особистість і народ, нація». Закликав українську інтелігенцію сприяти формуванню української нації як суспільного організму, здатного до самостійного життя. Особливого значення надавав розвиткові української мови, захищав самобутність, самодостатність української культури, виступав за політичну самостійність, політичну незалежність української нації. Філософські праці: «Що таке поступ?», «Лукіан і його епоха», «Наука і її взаємини з працюючими класами», «Кому це за сором?», «Поза межами можливого», «Із секретів поетичної творчості» та ін.

Фромм Еріх (1900 – 1980) – американський філософ і психолог німецького походження, визначний мислитель-гуманіст ХХ ст., реформатор філософії фрейдизму, фундатор теорії гуманістичного психоаналізу. Теоретичні підвалини його вчення про цілісну людину сформувалися в 40 – 50-ті роки в процесі творчого осмислення світової гуманістичної традиції, зокрема творчих надбань З. Фрейда та К. Маркса. Автор оригінальної філософії людини, спрямованої на подолання глибокої кризи особистості в розвинутому індустріальному суспільстві. Основні праці: «Революція надії»,

«Здорове суспільство», «Людина для самої себе», «Душа людини», «Мати чи бути», «Поза кайданами ілюзій» та ін.

Чижевський Дмитро Іванович (1894 – 1977) – український філософ, історик, філолог, славіст. Розглядав філософію у контексті духовної історії, в якому філософія постає усвідомленням народом своєї культурної самобутності. Центром його наукових інтересів була історія філософії, особливо історія філософії України. Стверджував, що філософія найповніше репрезентує національну культуру, національну свідомість. На його думку, національну філософію найповніше характеризують метод філософського дослідження, будова системи філософії та її «архітектоніка» (становище і роль у системі певних цінностей). Специфіку української філософії виводив із особливостей національного характеру українського народу, особливості якого можна пізнати завдяки дослідженню народної творчості, найяскравіших епох в історії народу та аналізу життя і творчості видатних представників народу. Спираючись на свою концепцію культурно-історичних епох, обґрунтував філософію українського барокко, виробив періодизацію розвитку філософської думки в Україні: XVII ст. – формування передфілософії; XVIII ст. – бароккова епоха; перша половина XIX ст. – епоха німецького ідеалізму; друга половина XIX ст. – епоха раціоналізму. Філософські праці: «Логіка» (1924), «Філософія на Україні» (1929), «Нариси з історії філософії на Україні» (1931); «Гегель серед слов'ян» (1934), «Філософія Г. Сковороди» (1934), «В. Липинський як філософ історії», «До світогляду Шевченка», «Філософія і національність» та ін.

Шевченко Тарас Григорович (1814 – 1861) – великий український, поет, художник, мислитель. Сповідував антропоцентризм, сутність якого полягає у визнанні людини центром буття, світу, у сприйнятті всього сущого крізь призму переживань, устремлінь, потреб і бажань людської особистості. Людина в його творчості постає образом Божим. Він звертався до ідеалів

суспільної справедливості, свободи, протестував проти політичного, національного гніту, посягання на свободу і гідність особистості. Започаткував новий тип людини, моральним ідеалом якої є вільний дух, що самовизначається шляхом пізнання. Екзистенційний антропоцентризм Шевченка виявлений і в його ставленні до релігії, яку він розглядав як реальну силу, засіб боротьби за свободу й щастя людини. Ідеалізував Богоматір, антропологізував Христа, цінував у ньому найкращі людські риси. Підтримував усе високе, святе й правдиве у християнстві. Найбільшою духовною цінністю народу вважав рідну мову як культурне надбання, виступав проти її засмічування, за подолання примітивізму й лихослів'я.

Шелер Макс (1874 – 1928) – німецький філософ, один із засновників філософської антропології, зокрема її персоналістсько-релігійного напрямку. Значну увагу приділяв вивченню феномена особистості в етичній та аксіологічній площині. Розробляючи ідею підпорядкованості будь-яких цінностей особистісним, апелював до феноменологічного методу, який дозволяв проникнути в екзистенційні підвалини буття. Зробив крок від кантівського логічного апріоризму до матеріально-екзистенційної апріорності. Як апріорну форму воління і пізнання він розглядає любов, як первісний акт людини, що і забезпечує її входження у світ. Автор філософії ціннісного персоналізму, згідно з яким вищою формою буття є буття особистості, котра, долаючи обмеження власного оточення, виходить у світ. Праці «Формалізм в етиці і матеріальна ціннісна етика», «Про вічне в людині», «Місце людини в космосі», «Сутність і форми симпатії», «Форми знання і суспільства» та ін.

Шопенгауер Артур (1788 – 1860) – німецький філософ, один із засновників так званої посткласичної філософії, яка прагнула радикально переглянути сенс людського буття, місце людини у світі, її ставлення до Бога тощо. Засновник волюнтаризму – ірраціоналістичної течії, що вважає основою світу волю; першим дав філософське обґрунтування песимізму.

Вважав, що у кожної людини є три найвищі блага життя – здоров'я, молодість і свобода. Головна його праця «Світ як воля і уявлення».

Юм Давід (1711 – 1776) – англійський філософ, історик, економіст. Сформулював головні принципи новоевропейського скептицизму, автор теорії пізнання, пройнятої ідеями феноменалізму й позитивістського заперечення метафізики. Утворення складних ідей тлумачив як психологічні асоціації простих ідей один із одного. Проблему об'єктивного існування причинно-наслідкових зв'язків вирішував агностично, вважаючи, що їх існування неможливо довести, оскільки те, що вважають наслідком, не міститься в тому, що вважається причиною, і логічно з неї не виводиться. В основі етики Юма лежить концепція незмінної людської природи. Ідеалом політичного устрою вважав конституційну монархію. Автор праць: «Трактат про людську природу», «Дослідження щодо людського пізнання», «Натуральна історія релігії», «Історія Англії» тощо.

Юркевич Памфіл Данилович (1826 – 1874) – український філософ, видатний представник української академічної філософії. В епоху негативного ставлення до філософії обстоював її право на вільний розвиток, був палким поборником свободи філософського духу, виступав проти ототожнення філософії та природознавства. Не сприймав однобічності як ідеалізму, так і матеріалізму. Ідеалізм критикував за намагання дати людству знання про існування речей з начал та ідей чистого апіорного мислення, що не відповідає потребам живої діяльної свідомості людини. Матеріалізм, особливо його механістичну форму, піддавав критиці за його спроби звести все, в тому числі людське життя, до законів механіки, за заперечення реальності ідеального, духовного, зведення психічного до фізіологічного тощо. Всупереч Канту, чітко розрізняв дух, свідомість. Дух вважав ширшим за свідомість, абсолютною основою дійсності. Філософія, звертаючись до пізнання навколишнього світу, прагне виявити цю основу. Нею, на його

думку, є ідея, в якій мислення і буття збігаються, яка є основою, законом і нормою явища, а філософія – пізнанням ідеї. Важливе місце у системі поглядів Юркевича посідає «філософія серця», спираючись на яку, він обстоював «гармонійне співвідношення між знанням і вірою», їх творчу взаємодію. Виробив специфічну філософську ідентичність на основі аналізу науки про розум Платона і критики науки про значення досвіду Канта. Основні праці: «Ідея», «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого», «Із науки про людський дух», «Матеріалізм і завдання філософії», «Розум за вченням Платона і досвід за вченням Канта», «Мир з ближніми як умова християнського співжиття» тощо.

Яворський Стефан (1658 – 1722) – український церковний діяч, філософ, ерудит, професор Києво-Могилянської академії, проректор Слов'яно-греко-латинської академії в Москві, єпископ, митрополит Рязанський, блюститель патріаршого престолу, президент Святішого Правлячого Синоду, який після реформи Російської православної церкви (1721) замінив патріарше правління. У філософському курсі Яворського, який він читав у Києво-Могилянській академії, домінувала натурфілософія, в інтерпретації якої тяжів до другої схоластики. Ототожнював Бога і природу, визнавав її матеріальність. Поняття «матерія» розумів як багатозначне. У співвідношенні форми і матерії першість надавав матерії, вважаючи, що вона має своє власне існування, відмінне від існування форми, є непороджуваною і незнищеною. Першоматерія, за Яворським, є справжньою матеріальною причиною форми, має не тільки потенційне буття, а й справжнє актуальне буття щодо речі. Активність матерії пов'язував із рухом. Висунув здогади щодо співвідношення руху і спокою, їх суперечливості.

3. КОРОТКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ СЛОВНИК

Абсолют (лат. – *довершений, безумовний, необмежений*) – те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютотом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція (лат. – *віддалення*) – мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

Абсурд (лат. – *немилозвучний, безглуздий*) – нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії Камю – одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

Агностицизм (грец. – *непізнаний*) – напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Юм, Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ як він нам даний (пізнаваний) і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання, з їх точки зору, не дає відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія (грец. – *цінний*) – вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне та ін.

Аксиома (*грец.* – значуще, сприйняте положення) – твердження, яке при побудові теорії приймається за очевидну істину, на якій ґрунтуються інші твердження.

Алогізм – непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива (*лат.* – чергую, змінюю) – вибір між двома суперечливими можливостями.

Альтруїзм – моральний принцип, в основі якого бажання блага іншому. Альтруїзм протилежний егоїзму.

Аморалізм – нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз – метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

Аналітична філософія – напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

Аналогія – умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. Аналогія складає основу моделювання.

Антиномія (*грец.* – суперечність у законі) – суперечність між двома твердженнями, в основі якої не логічні помилки, а обмеженість системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття антиномія близьке до апорії.

Антитеза (*грец. – протиставлення*) – твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антитетика – метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез), жодному з яких неможливо надати переваги.

Антропологізм (*грец. – людина*) – філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія філософська – філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм – філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Апологети (*грец. – захисний*) – ранньохристиянські письменники (Юстин, Тертуліан, Оріген) III ст., які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

Апорія (*грец. – непрохідність, безвихідь*) – проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив апорію Зенон з Елеї (апорії руху – Ахілл і черепаха, простору і часу). Поняття апорії близьке за змістом до антиномії.

Апостеріорі (*лат. – з наступного*) – знання, набуте в процесі досвіду.

Апріорі (лат. – з попереднього досвіду) – ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні в свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до апріорі є поняття апостеріорі.

Архетип – первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо.

Аскетизм (грец. – добре навчений) – моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

Атман – дух, душа, активне свідоме начало в індійській ведичній традиції.

Атрибут (лат. – додане) – невід'ємна властивість речі, субстанції. За Декартом, атрибут матерії є протяжність, душі – мислення.

Атрибутивні відношення – різновид змісту самосушого буття або субстанції в інтерпретації Арістотеля.

Безкінечне – протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектично пов'язане з кінечним, складається з кінечного.

Безперервність – зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним (роздільним), перервним.

Біблія – священна книга християнства та іудаїзму, створена протягом I тис. до н. е. та III ст. н. е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудейські, а пізніше християнські традиції вважали Богонатхненними. Складається із двох частин – Старого Завіту, визнаного іудеями та християнами, та Нового Завіту, котрий визнається священним лише християнами. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому Завіті та грецька (койне) у Новому. Містить сакралізовану історію світу та людства, наголошує на їх залежності від волі Бога – творця і промислителя. Основою людського життя, за Біблією, є правдиве боговшанування та богопоклоніння. За своєю суттю Біблія – одна-єдина книга, хоча й складена вона з багатьох книг, а тому характеризується величезною жанровою та тематичною різноманітністю: виклади міфологічних систем, історичні оповіді, релігійна публіцистика, філософсько-моралістичні твори, лірична поезія, зразки релігійної містики.

Брахман – світова душа, духовне абсолютне начало в індійській ведичній філософії.

Буддизм – одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом). Спираючись на положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учить про перевтілення душі (сансара); про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани – злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

Буття – 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель). Перш ніж визначати, яка річ, відбувається констатація її буття; 2) найзагальніша властивість всього суцього (і матеріальні речі та ідеї, і цінності мають буття й об'єднуються людиною в єдиний світ); 3) буття як об'єктивне існування на противагу фантому, ілюзії.

Великі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) – довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства.

Верифікація – у неопозитивізмі операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти прийшли до висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип верифікації до фальсифікації.

Відчуження – стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні – це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Фейєрбах) і марксизмі.

Відчуття – відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

Віра – не обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

Волюнтаризм (*лат.* – *залежність від волі*) – течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники – Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Вульгарний матеріалізм – течія в матеріалізмі XVIII – XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Особливості мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

Гедонізм (*грец. – насолода*) – етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

Генетичний (*грец. – походження*) метод – метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку.

Герменевтика (*грец. – пояснювати, тлумачити*) – філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Гіпотеза (*грец. – основа, припущення*) – форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

Гіпотетико-дедуктивний метод – спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

Гносеологія (*грец. – пізнання*) – теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

Громадянське суспільство – суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин,

покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

Дао – одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі, шлях, долю, пустоту.

Даосизм – філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному закону дао.

Дедукція (лат. – *выводжу*) – метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

Деїзм (лат. – *Бог*) – філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

Декадентство (лат. – *занепад*) – загальна назва настроїв безнадії; несприйняття життя, індивідуалізму.

Державний суверенітет – верховенство, незалежність, повнота, загальність і винятковість влади держави, що ґрунтується на принципі права.

Детермінізм (лат. – *той, що визначає, обмежує*) – пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип детермінізму є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

Дефініція (лат. – *визначаю*) – визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівку видових особливостей. Наприклад, «береза – дерево з білою корою».

Дилема (грец. – *подвійний засновок*) – судження за принципом або... або.

Дискретність (лат. – *перервність*) – розподільність, перервність.

Діалектика (грец. – *мистецтво вести бесіду*) – один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї діалектики за Гегелем: перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм – термін, яким позначалась філософія К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Фейєрбаха був недіалектичним (метафізичним). Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

Досвід – сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого – саморефлексія, роздуми.

Дуалізм – світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух – ідеальне начало (принцип) на противагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух – настанова на всезагальне – моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Евдемонізм – античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці – принцип тлумачення й обґрунтування моралі, за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Евристика (*грец. – находжу*) – наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості й намагається віднайти його закономірності.

Егоїзм (*франц. – себелюбство*) – спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

Екзистенціалізм (*лат. – існування*) – суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Еклектика – (*грец. – той, що вибирає*) – поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів. Еклектика свідчить про кризу в духовному розвитку, відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

Елеати – представники давньогрецької філософської школи VI – V ст. до н. е., яка протиставляла мислення чуттєвому сприйняттю, висунула вчення про ілюзорність всіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття. Виникла в м. Елеї.

Елемент – прийнятий у даній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма і т. ін.). Взаємозв'язок елементів називається структурою.

Еманація (*грец. – витікання*) – у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

Емпіризм (*грец. – досвід*) – філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Енциклопедисти – французькі мислителі-просвітники (Дідро, Даламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.), які брали участь у виданні «Енциклопедії» – першого твору, що систематизував наукове знання того часу.

Епістемологія (грец. – *теорія пізнання*) – частина філософії, що вивчає загальні риси процесу пізнання та результат знання: основи і межі; достовірність і недостовірність. Вживається переважно як вчення про наукове пізнання.

Естетика (грец. – *чуттєво сприймане*) – філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії: «прекрасне», «трагічне», «комічне». Основна проблема – специфічне оцінне ставлення людини до дійсності.

Есхатологія (грец. – *останній*) – вчення про кінцеву долю людства і світу; складова частина будь-якої релігії.

Етика (лат. – *звичай, характер*) – філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

Закон – об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

Заперечення – протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза «Ця подія – випадкова»; антитеза «Ця подія – не випадкова».

Заперечення заперечення – один із основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези і антитези. (Ця подія і випадкова, і не випадкова.)

Зміст – категорія філософії; те, що підлягає «формуванню» – елементи (складові) певної системи (форми). В процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його в графіки, формули).

Знак – предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

Значення – зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

Ідеал – взірць досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

Ідеалізація – один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, абсолютно чорне тіло тощо.

Ідеалізм – напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало – Бога, дух, розум тощо. Згідно з ідеалізмом духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний (Платон, Гегель) і суб'єктивний (Берклі, Мах) ідеалізм.

Ідеальне – протилежне матеріальному. До сфери ідеального відносяться поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами засноване на логічності.

Ідеологія – сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на розвиток історії та ін. Ідеологія подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

Іманентний (*лат. – властивий, притаманний чомусь*) – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що впливає з їх природи; напрям у філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.

Індивідуалізм – тип світогляду, сутність якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

Індукція (*лат. – наведення*) – логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

Інструменталізм – різновид прагматизму, прибічники якого вважають свідомість (за Дьюї, інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища, а тому логічні поняття, ідеї, наукові закони, теорії – лише інструменти (звідси й назва), знаряддя, «ключі до ситуації», «плани дії».

Інтеграція (*лат. – відновлення*) – момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

Інтенція (*лат. – стремління*) – спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, в міркуванні – числа, в фантазії – русалки і т. ін.

Інтуїтивізм – течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

Інтуїція (лат. – *уважно дивлюсь*) – безпосереднє охоплення сутності предмета. В основі інтуїції вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають досягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

Ірраціоналізм (лат. – *несвідомий*) – вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання – інтуїція, почуття.

Істина – адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Гегель вважав, що істина є системою знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

Історизм – принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати в розвитку. І. почав активно пробиватися в науку після Дарвіна.

Історичний матеріалізм – соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні етапи (формації) історії людства – первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм. Претендує на роль єдино наукової теорії суспільства.

Історичного коловороту теорія – історичні концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавилонська, китайська, індійська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), що розвиваються по циклу – дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

Історія філософії – галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

Карма – в буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє при перевтіленні після смерті людини в іншу істоту.

Картезіанство – напрям у філософії у XVII – XVIII ст., теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус), що обстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

Категоричний імператив – безумовний моральний обов'язок, веління. Термін, запроваджений Кантом. Суть його Кант формулював так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

Категорії {грец. – вислів, вираз) – загальні структури або властивості суцього – речей, процесів, живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ; загальні форми мислення).

Каузальність (лат. – причина) – те ж, що і причинність.

Кількість – число, величина, чисельна визначеність; відмінність речей однієї якості (вага, довжина) або міра сукупності речей однієї якості. Згідно з Регелем, кількість на певному етапі переростає в якість.

Конвенціоналізм (лат. – угода, договір) – філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими, укладеної за принципом «зручності», «економії мислення».

Конечне – філософська категорія, яка характеризує обмеженість речей і процесів; протяжність, яка почалась і закінчилась. Конечне діалектично пов'язане з безкінечним: містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

Конфуціанство – філософське вчення, яке у відношеннях людини і світу проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

Креаціонізм (лат. – *творення*) – вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

Культура – увесь, за винятком природи, умовно та символічно відтворений і «репрезентований» (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе.

Лібералізм (лат. – *вільний*) – вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави. Підкреслює цінність особистості.

Лінгвістична філософія – напрям у сучасній філософії, який вважає головним завданням аналіз буденної мови (Райл, Остін, пізній Вітгенштейн).

Логіка – наука про закони та форми людського мислення. Арістотель відкрив основні її закони: закон тотожності; закон несуперечності; закон виключеного третього. Дотримання законів і правил логіки є запорукою істинного мислення.

Логос – у давньогрецькій філософії – світовий розум, закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків – думка і слово Бога.

Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) – спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки.

Марксизм – ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і «теорію» революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (так званий науковий соціалізм).

Матеріалізм – напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосновою всього суцього, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії. Був притаманний давньогрецьким філософам (Демокріт), Просвітництву XVII – XVIII ст. (Дідро, Ламетрі), Марксу.

Матерія – філософська категорія, протилежна ідеї, ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю, просторово-часовим буттям, причинними зв'язками з іншими речами і процесами. В деяких філософських системах матерія як неживе протиставляється живому.

Метафізика – уможлядне вчення про найзагальніші види буття – світ, Бога й душу.

Метод (*грец.* – *спосіб пізнання*) – сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

Механіцизм – спрощений підхід до складних біологічних і соціальних явищ, який намагається зрозуміти їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII – XVIII ст.

Мислення – активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Міра – філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних і якісних ознак предмета. Міра – це протяжність (інтервал) кількісних змін, в межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі означає не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

Містицизм (*грец. – таємні обряди, таїнство*) – релігійно-філософський світогляд, який вважає можливим осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом через злиття з ним власної свідомості. Характерний для багатьох релігійних культів, філософських вчень (Беме, Сведенборгта ін.).

Міф (*грец. – сказання, легенда*) – світогляд родового і ранньокласового суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. В міфі синтетично злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва. Міф – засіб духовного контролю роду над індивідом.

Мова – спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

Народний суверенітет – концентрована єдність повноважень і правочинності, сили і права, які поширюються на все населення і всю країну і визначають зміст законів та порядок суспільного буття.

Натуралізм (лат. – *природний*) – філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього суцього.

Нація (лат. – народ) – духовно-соціальний різновид стійкої людської спільності, що склалась історично на певній території і характеризується глибоким внутрішнім відчуттям, самоусвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови, культури, побуту й звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей, економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території («життєвого простору»).

Неоплатонізм – напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

Неопозитивізм (грец. – *новий* і лат. – *умовний, позитивний*) – один із основних напрямів філософії ХХ ст., сучасна форма позитивізму.

Номіналізм {лат. – *ім'я*) – філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а тільки в мисленні.

Об'єкт – те, що пізнається (природа, суспільство, людина тощо).

Об'єктивний ідеалізм – філософська система, згідно з якою першоос-
новою світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від
суб'єкта. Представниками є Платон, Гегель, неотомісти.

Об'єктивність – відтворення об'єкта за його власною мірою (вимірю-
вання твердості, теплоти об'єкта, тощо за певними еталонами). Характеризує
відношення суб'єкта до об'єкта.

Онтологія (*грец.* – *єство*) – вчення про першооснови буття.

Операціоналізм – вчення, згідно з яким значення понять зводяться до
сукупності операцій, за допомогою яких воно було сформоване. Автор його
– професор Гарвардського університету Персі-Вільям Бріджмен.

Опис – етап наукового пізнання, який полягає у фіксації даних експе-
рименту, спостереження мовою науки. Розрізняють емпіричне й теоретичне
(напр., математичне) описування явищ.

Оцінка – ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей,
яке полягає в схваленні чи осуді їх, а також в субординації їх за важливістю.

Очевидність – вихідний принцип деяких філософських систем (Декарт,
Гуссерль), який полягає в прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні,
побудові на них усієї системи філософії. За Гегелем, будь-яке знання є
безпосереднім (очевидним) і опосередкованим.

Панлогізм – філософський принцип, за яким дійсність тлумачиться як
логічне вираження ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, як мисляча себе
субстанція, «сам себе пізнаючий розум» (Г. Гегель).

Пантеїзм – філософське і релігійне вчення про присутність Бога у естві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога в природі, або, навпаки, природи у Богіві.

Парадокс (*грец. – несподіваний, дивний*) – в широкому розумінні – неочевидне висловлювання, істинність якого встановлюється досить важко; в такому смислі парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. В логіці парадоксом називають висловлювання, які в точному сенсі слова суперечать логічним законам.

Патристика – сукупність філософських доктрин християнських мислителів (отців церкви) II – VII ст.

Первинні – згідно з вченням матеріалістів XVII – XVIII ст. (Гоббса, Локка) – якості, притаманні самим речам і можуть бути описані механікою (протяжність, величина, фігура).

Перипатетики – учні та послідовники Арістотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

Персоналізм – релігійно-філософська течія, яка вищою реальністю і цінністю вважає персону – людину. Бога (американське відгалуження Боун, Хокінг, французьке – Муньє, Лакруа). Світ – сукупність духовних персон (на зразок монад Лейбніца).

Підсвідоме – одне з основних понять психоаналізу Фрейда, яким позначають психічні процеси, що виникають і протікають поза свідомим контролем. Проявляється в снах, обмовках та ін.

Пізнання – процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

Піфагореїзм – напрям у давньогрецькій філософії, який абсолютизував та обожнював поняття числа і проголошував його першоосновою світу та сутністю речей.

Плюралізм – філософські вчення, які визнають множинність субстанцій (Демокрит, Лейбніц); вчення, які визнають множинність поглядів на світ, істин. Характерний для соціологічних течій Заходу.

Позитивізм – філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

Поняття – форма мислення, яка відображає загальні історичні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їх визначеннях.

Постулат (*лат.* – *вимога*) – вихідне твердження, яке при побудові теорії приймається без доведення. Те ж, що й аксіома.

Правова держава – держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина.

Правова рівність – рівність вільних і незалежних суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою.

Правовий закон – адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

Правосвідомість – міра усвідомлення особою правових норм, правил, що діють у конкретному суспільному середовищі.

Прагматизм (справа, дія) – філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

Праксеологія – наукова дисципліна, що вивчає умови і методи ефективної практичної діяльності.

Практика – цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність – спосіб існування людини.

Причинність – взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність – основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) – явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Юм і Кант, а також неопозитивісти заперечують об'єктивність причинності, зводять її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

Проблема *{грец. – задача}* – форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

Провіденціалізм *(лат. – провидіння)* – тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

Прогрес – зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

Просвітництво – ідеологія молоді буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники Локк, Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Руссо та ін.

Простір – одна з основних ознак матеріальності речей, форми існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Лейбніц, Ейнштейн) вважає, що простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір взаємопов'язаний з часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

Протилежність – поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, за яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну. Наприклад, полюси в електриці.

Психоаналіз (*грец.* – *душа*) – один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Раціоналізм (*лат.* – *розумний*) – філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Реалізм – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсали) існують реально як сутності речей.

Редукція (лат. – відсування назад, повернення до колишнього стану) – дії, процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

Релігійна свідомість – система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

Релігійний культ (лат. – поклоніння) – один із основних елементів релігійного комплексу, система дій і засобів впливу на надприродне.

Релігійні організації – об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення та культу, системою організаційних принципів, правил і ролей.

Релятивізм – підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямам філософії (софісти, сенсуалісти-суб'єктивісти).

Рефлексія (лат. – відображення) – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати – зміну наукових ідей, теорій – об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання – рефлексія. В цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

Розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

Розум – вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

Романтизм – філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

Самосвідомість – здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

Свідомість – відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає свідомість як потік актів (сприймання, пригадування, міркування та ін.), спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

Свідомість людини – нова якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Світогляд – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Свобода – одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. Свобода є підставою моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

Семантика – розділ логіки, що вивчає відношення виразів мови (знаків) до позначуваних ними об'єктів і смислів, які вони виражають.

Семіотика (грец. – вчення про знаки) – наука про знакові системи.
Фундатор – Ч. Пірс.

Сенсуалізм (лат. – почуття, відчуття) – напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники Локк, Берклі, Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

Середні (локальні) соціальні групи – спільності людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

Силогізм – дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень (засновків) робиться висновок.

Силогістика – розділ формальної логіки, що вивчає силогізми: дедуктивні умовиводи, в яких з двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження – висновок.

Синтез – метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле.

Сім'я як мікросоціальна група – соціально-біологічна спільнота, що існує на основі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або всиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми й відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій.

Софізм – хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми для навмисного введення співбесідника в оману.

Софісти – давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина–

міра всіх речей). Суб'єктивізували і релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника.

Соціальна група – обмежена в розмірах спільність людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства.

Соціальна роль – сукупність дій, які мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

Соціальна спільнота – реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

Спіритуалізм (*лат.* – *духовний*) – інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне начало.

Сприйняття – цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів.

Стоїцизм (*грец.* – *портик в Афінах, де збиралися стоїки*) – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Страта – реальна, емпірично фіксована спільнота, що об'єднує людей на певних загальних позиціях або на основі спільної справи, яка зумовлює конституювання даної спільноти в соціальній структурі суспільства і протиставлення іншим соціальним спільнотам.

Структура – закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

Структуралізм – напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. Структуралізм мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

Суб'єктивізм {лат. – підметовий) – філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості суб'єкта.

Суб'єктивний ідеалізм – напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Берилі, Юм, Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (Кант, Фіхте, неокантіанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

Суб'єктивність – нав'язування свого мірила об'єкта, не узгоджене з його властивостями.

Субстанція (лат. – сутність) – незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу субстанція породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим началом. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти – Бога.

Судження – форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності, їх зв'язки.

Суперечність – порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

Сутність – внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика (лат. – *ученний, шкільний*) – філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

Сцієнтизм (лат. *зсієпіа* – *знання, наука*) – абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як біоробота. Поняття близьке за змістом до поняття «натуралізм».

Телеологія (грец. *ієіоз* – *ціль* і *Іоџоз* – *слово, вчення*) – вчення про мету, доцільність, згідно з яким все для чогось призначене, має свою ціль.

Теологія – богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія (грец. *інеогіа* – *спостереження, дослідження*) – найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

Теоцентризм – принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і сутність існування всього живого.

Томізм – філософське богословське вчення Ф. Аквінського і його послідовників. Наприкінці XIX ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне (лат. *Transcendens* – той, що виходить за межі) – поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. В свідомості можна вичленити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними. Вони, отже, є потойбічними щодо чуттєвого «матеріалу» свідомості. Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

Трансцендентальний ідеалізм – ідеалізм, який досліджує трансцендентальне – категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

Умовивід – форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження.

Універсалії – загальні родові поняття. Питання про природу універсалій було предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

Універсум – філософський термін, що позначає всюбуттєву реальність (як досяжну, так і недосяжну для людини) у часі й просторі.

Утилітаризм (*грец. – користь, вигода*) – етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини складає вигода. Засновником утилітаризму є французький просвітитель П. Гольбах та англійський філософ Є.Бентам.

Уявлення – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз.

Феноменологія (*грец. – те, що з'являється*) – філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як з'явою певної реальності, її самовияв і саморозкриття. Феноменологія не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

Фетишизм (*франц. – амулет*) – викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються не притаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади і т. ін.).

Філософія (*грец. – любов до мудрості*) – теоретичний світогляд, вчення, яке прагне осягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтовувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика та ін. Філософія вивчає всі феномени культури під кутом зору всезагальності, тобто їх суті, місця та функції в культурі.

«Філософія життя» – напрям у так званій некласичній філософії кінця XIX – початку XX ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники – Ніцше, Дільтей, Бергсон, Фрейд.

Філософія історії – сфера філософського знання про загальність і сутнісність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

Філософія культури – філософське знання про сутнісні засади культури як процесу й цілісності її архетики, закономірності та перспективи розвитку.

Філософія права – розділ філософії, що вивчає зміст права, його сутності й поняття, форм існування й цінності, ролі ужитті людини, держави, суспільства.

Філософія релігії – сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу.

Форма – зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

Формалізація (*лат.* – *складений за формою*) – відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

Цивілізація (*лат.* – *громадянський*) – в широкому розумінні – те ж, що й культура; у вузькому – певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники «філософії життя» (Шпенглер) Ц. тлумачили як раціональні здобутки культури (бюрократію, науку, техніку), що легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

Ціле – інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають в результаті їхньої взаємодії у певній системі зв'язків.

Цінність – значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт), М. Вебер, М. Шелерта ін.

Частина (або елемент) – див. елемент.

Якість – сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

4. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

---

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ: Академія, 2012. 364 с.
2. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти : навч-метод. посіб. Київ : Кондор. 2010. 164 с.
3. Балух В.О. Портрети античності та середньовіччя. Чернівці: Рута, 2015. 402 с .
4. Білодід Ю.М. Філософія: український світоглядний акцент: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
5. Буслинський В.А. Основи філософських знань: підруч. 3-ге вид., Львів: Новий Світ, 2015. 352 с.
6. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. 474 с.
7. Вілков В.Ю. Людина і світ. Київ: Феміна, 2018.176 с.
8. Воронкова В.Г. Філософія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2014. 464 с.
9. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник / за ред. Г.І. Волинки. Київ: Вища школа, 2019. 624 с.
10. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. Київ: Вік, 2017. 165с.
11. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Вид-во Євр. ун-ту, 2022. 422 с.
12. Гнатюк Я. С., Рохман Б. М.. Філософія освіти і науки. Методологічні та теоретичні проблеми філософії. Івано-Франківськ : Симфонія форте. 2018. 114 с.
13. Горак Г.І. Філософія: курс лекцій. Київ: Вілбор, 2017. 272 с.
14. Григор'єв В.Й. Філософія: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2014.248с.

15. Гринів О. І. Філософія: курс лекцій. Львів : Тріада плюс, 2016. С. 275-316.
16. Данильян О.Г. Основи філософії: навч. посіб. Харків: Право, 2013. 352 с.
17. Дмитрук І. А. Філософи Середньовіччя. Хмельницький: Стасюк Л. С., 2013. 143 с.
18. Закоханий у вітчизняне любомудріє / упоряд. Е.М. Герасимова. Чернігів: Чернігівський державний інститут економіки і управління, 2007. 24 с.
19. Зміст і форми філософського, соціального та психологічного впливу на формування духовно зрілої особистості: зб. матеріалів наук.-практ. семінару, 29 листоп. 2017 р. / за ред. В.Ю. Кондовича. Чернігів: Чернігівські обереги, 2017. 252 с.
20. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. Київ: Знання, 2014. 406 с.
21. Киричок О. Б. Філософія: підруч. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. С. 18–32.
22. Кислюк К.В. Філософія. Модульний курс : навч. посіб. Харків: Торсінг плюс, 2019. 416 с.
23. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШППО. 2006. 328 с.
24. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії. Львів: ЛЕО, 2017. 402 с
25. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
26. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. С. 308–339.
27. Лозовий В.О. Філософія. Логіка. Етика. Естетика: підручник. Харків: Право, 2019. 578 с.
28. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навчальний посібник. Київ : Центр "Магістр - S". 2016. 258 с.
29. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / за ред. О. А. Ярош. Київ : Наук. думка, 2018. 245 с.

30. Опачко М. В. Філософія сучасної освіти: навч-метод. посіб. Ужгород : УжНУ. 2016. 72 с.
31. Основи сучасного суспільствознавства. Ч.1. Основи філософських знань: навч. посіб. / П.Г. Гнатенко та ін. Київ: НМК, 2012. 128 с.
32. Основи філософських знань: підручник / М.І. Горлач та ін. Київ: Центр учбової літ-ри, 2018. 128 с.
33. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2018. 280 с.
34. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: курс лекцій. Київ: Каравела, 2002. 296 с.
35. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: навч. посіб. 4-те вид., доп. Львів: Магнолія, 2007. 312 с.
36. Подольська Є.А. Філософія: підручник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2016. 704 с.
37. Поцюрко М.І. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : Сполом, 2014. С.182-207.
38. Причепій Є.М. Філософія: підручник. 2-ге вид., доп. Київ: Академвидав, 2018. 592 с.
39. Причепій Є.М. Філософія : посіб. Київ: Академвидав, 2013. 576 с.
40. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ: ОСНОВИ, 2005. С. 402–501.
41. Рижак Л. І. Філософія як рефлексія духу: хрестоматія. вид. 2-ге, перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 408 с.
42. Сілаєва Т.О. Філософія: курс лекцій. Тернопіль: Астон, 2013. 216 с.
43. Синиця А. М. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : ЛДУФК, 2014. С.99-108.
44. Слесик К. М. Філософські основи освіти : конспект лекцій / за заг. ред. О. Е. Коваленко. Харків : Ранок. 2016. 229 с.
45. Смерж Л.О. Філософія: навч. посіб. Київ: Кондор, 2014. 416 с.
46. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. А. Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. 671 с.

47. Федів Ю.О. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Україна, 2017. 509 с
48. Філософія: курс лекцій / І.В Бичко та ін. Київ: Либідь, 2011. 456 с.
49. Філософія: навч. посіб. / І.В. Бичко та ін. Київ: Либідь, 2013. 576 с.
50. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. Київ: Вікар, 2011. 457 с.
51. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид. Київ: Вікар, 2016. 455 с.
52. Філософія: навч. посіб. / за ред. Ю.В. Осічнюка. Київ: Атіка, 2013. 464 с.
53. Філософія освіти: навч. посіб. 2-е вид. / за заг. ред. В. П. Андрущенко. Київ. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. 348 с.
54. Філософія: підручник / за ред. О.П. Сидоренка. Київ: Знання, 2018. 891 с.
55. Філософія: підручник / за ред. Г.А. Заїченка. Київ: Вища школа, 2015. 455с.
56. Філософія: посіб. / Є.М. Причепій та ін. Київ: Академія, 2021. 576 с.
57. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ: Знання, 2019. 621 с.
58. Філософія: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. Л.Г. Дротянко. Київ: Вид-во нац. авіаційного ун-ту, 2009. 244 с.
59. Філософія : хрестоматія / упоряд. Демчик І.В. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. С. 111–174.
60. Філософія: короткий виклад : навч. посіб. / С.П. Щерба та ін. Київ: Кондор. 2013. 352 с.
61. Філософія: природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко та ін. Київ: Каравела, 2009. 368 с.
62. Філософія: Світ людини: навч. посіб. / В.Г. Табачковський та ін. Київ: Либідь, 2013. 432 с.

63. Філософська думка східних слов'ян / І.В. Огородник та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2019. 328 с.
64. Хрестоматія з курсу історії середньовічної філософії / уклад. Біленко Т. І. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2015. С. 176–301.
65. Шевченко В.І. Концепція пізнання в українській філософії: курс лекцій. Київ: ІСДО, 2013. 188 с.
66. Шкода В.В. Філософія in Action. Харків: Консум, 2014. 432 с.

5. ІНТЕРНЕТ–РЕСУРСИ З ФІЛОСОФІЇ

Електронні бібліотеки

<http://www.philsci.univ.kiev.ua/UKR/index.html> Електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<http://www.socd.univ.kiev.ua/PUBLICAT/index.phtml> Бібліотека соціологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<http://litopys.org.ua> Сайт «Ізборник» — Історія України IX–XVIII ст.: першоджерела та інтерпретації (електронна бібліотека давньої української літератури та розвідок з політології)

<http://www.psylib.kiev.ua> Електронна бібліотека «psylib» (психологія, філософія, релігія, культурологія, методологія та ін.)

<http://www.philosophy.ua> Електронна бібліотека сайту Інституту філософії НАН

<http://yanko.lib.org/gum.html> Електронна бібліотека Слави Янко (філософія, психологія, культурологія, мистецтво, історія та ін.)

<http://www.lib.org> Електронна бібліотека «Гумер» (філософія, політологія, релігієзнавство, психологія та ін.)

<http://www.ukrlib.com.ua> Бібліотека української літератури “УкрЛіб”

<https://libruk.com.ua> Українська електронна бібліотека “Libruk”

<http://flibusta.is/stat/lang/uk> Книжкове братерство “Флібуста”

<http://ukrclassic.com.ua> Електронна бібліотека “Українська література”

<http://antology.rchgi.spb.ua/index.html> Філософська бібліотека Середньовіччя

http://abuss.narod.ua/Biblio/philo_zip.htm Архів класичної філософської літератури

<http://lib.shiftcms.net/> Українська та зарубіжна література українською мовою “Shift Library CMS”

<http://www.chl.kiev.ua/elibrary> Електронна бібліотека Національної бібліотеки України для дітей

<http://www.bookland.com> Бібліотека електронних книг Bookland

<http://e-bookua.org.ua/> Література українською мовою “E-bookua.org.ua”

<http://www.countries.ua/library.htm> Електронна бібліотека з філософії і культурології

Філософські енциклопедії і словники

<http://plato.stanford.edu/> Філософська енциклопедія Стенфордського університету.

<http://www.utm.edu/research/iep/> Філософська інтернет-енциклопедія.

http://rw.web.ur.ua/ph_main.html Словник термінів по філософії.

Філософські часописи

<http://www.ji.lviv.ua/index.htm> Інтернет-версія культурологічного часопису «І»

<http://www.ruthenia.ua/logos/> Сайт філософсько-літературного журналу «Логос»

grani.agni-age.net/ Сайт етико-філософського журналу «Грані епохи»

phenomen.ua/public/journal.php «Філософський журнал»

philosophy.kiev.ua/ «Філософські студії»

Портали філософської тематики

<http://platonanet.org.ua/> «Філософія без кордонів» Містить велику кількість першоджерел, підручників, дисертацій та статей з філософії. Колекція відео

фільмів філософської тематики. Передбачено можливість інтерактивного спілкування та обміну літературою.

www.philosophy.ua Портал повністю присвячений філософії: події, новини та велика бібліотека україномовних, іноземних книг та статей за тематиками: онтологія і теорія пізнання; філософія мови, філософія свідомості, філософія науки; соціальна та політична філософія; антропологія та культурологія; етика, естетика; історія філософії; філософія релігії; східна філософія; Texts in English and other languages.

<http://dialogs.org.ua/ua/> «Діалог.UA» – інформаційний ресурс, що орієнтований на суспільний діалог з проблем стратегії розвитку України, стимулюванні дискусій, які б допомогли віднайти шляхи до встановлення соціально-політичного консенсусу щодо образу майбутнього країни, її місця та місії у світі.

<http://www.filosof.com.ua/> Інститут філософії ім Г.Сковороди

<http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html> Найвидатніші філософи світу та України

Інтернет–ресурси присвячені творчості окремих філософів

Аврелій Августин

<http://www.augustinus.it/latino/> Повне зібрання творів видатного представника західної патристики

Тома Аквінський

<http://www.corpusthomicum.org/iopera.html> повне зібрання творів Аквіната

Рене Декарт

<http://www.archivesdephilo.com/Bulletins/BC/BC31/indbc31.htm>

http://www.paris4.sorbonne.fr/fr/article.php3?id_article=1557

Блез Паскаль

<http://www.ulb.ac.be/philo/scholasticon/bibliotheca.html>

Бенедикт Спіноза

<http://www.mtsu.edu/~rbombard/RB/spinoza.new.html>

<http://glouise.club.fr/index.html>

<http://www.spinozaetnous.org/>

<http://www.spinoza-gesellschaft.de/>

<http://www.aspinoza.com/>

<http://pedagogie.ac-toulouse.fr/philosophie/phpes/spinoza.htm>)

Фрідріх Ніцше

<http://www.nietzsche.org/>

Григорій Сковорода

<http://www.filosof.com.ua/>

Електронні підручники і посібники з філософії

<http://law.biz.ua/pages/category10.html> Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. Львів: «Магнолія плюс», 2015. 506 с.

<http://law.biz.ua/pages/category10.html> Смольков О. А. Філософія: навч. посіб. Львів: «Магнолія Плюс», 2015. 460 с.

<http://law.biz.ua/pages/category10.html> Філософія: навч. посіб./ за ред. І.Ф. Надольного. Київ: Вікар, 2019. 457 с.

http://ebk.net.ua/Book/philosophy/prichepiy_filosofia/zmist.htm Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: підручник. Київ: Академвидав, 2017. 326 с.

<http://www.apologet.kiev.ua/content/view/850/40/> П.М. Вінцукевич. Антична філософія: підручник. Київ: Вік, 2020. 502 с.

<http://library.kr.ua/elmuseum/chizhevsky/philosophy.html> Дмитро Чижевський. Антична філософія в конспективному вигляді.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/Онтология> Онтология (матеріал из енциклопедии).

<http://upload.com.ua/get/900940581/> Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії (Західноєвропейський контекст). Київ, 2020.djvu.

http://library.iapm.edu.ua/metod_disc/PDF/zagalnyj/3085_Soz_antr.pdf
Андрущенко В. П. Історія соціальної філософії: підручник. Київ: Тандем, 2021.

6. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ З ФІЛОСОФІЇ

---

1. *Filosofos* (пер з іспан.) / Е.Альвари (реж.): документальні фільми – 8 год. 50 хв. (21 серія - 00:25:30) / 3 GB. – Мадрид: телеканал 365, 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) : кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 128 Mb RAM ; DVD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з контейнера.

2. Grim P. TTC VIDEO – *Philosophy of Mind: Brains, Consciousness, and Thinking Machines*: відеолекції – 13 год. 15 хв.(24 лекції – 00:30:00) / 8.21 GB. – Нью-Йорк, 2008. – 2 електрон. опт. диска (DVD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 128 Mb RAM ; DVD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з контейнера.

3. Kasser J. TTC VIDEO – *Philosophy of Science*: відеолекції – 18 год. 05 хв.(36 лекцій – 00:30:00) / 5.28 GB. – Нью-Йорк, 2008. – 2 електрон. опт. диска (DVD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 128 Mb RAM ; DVD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з контейнера.

4. TTC Video – *Self Under Siege: Philosophy in the 20th Century*: відеолекції – 05 год. 20 хв.(8 лекцій – 00:40:00) / 1.4 GB. – Нью-Йорк, 2008. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 128 Mb RAM ; DVD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з контейнера.

5. TTC Video - *World Philosophy*: відеолекції – 12 год. 00 хв.(24 лекції – 00:30:00) / 4.16 GB. – Нью-Йорк, 2009. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM): кольор. ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-266; 128 Mb RAM ; DVD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. – Назва з контейнера.

6. *Історія філософії: класичні твори: хрестоматія* – 267 MB.– Київ: Directmedia, 2005. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см.– Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

7. Філософія: від античності до сучасності: довідкове видання – 431 МВ.– Київ: Директ-Медіа, 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) ; 12 см.– Систем. вимоги: Pentium –266; 64 Мб RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP.– Назва з контейнера.

8. Філософська енциклопедія: довідкове видання – 114 МВ.– Київ: Directmedia, 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) ; 12 см.– Систем. вимоги: Pentium; 32 Мб RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

9. Фішер К. Історія нової філософії: довідкове видання – 61 МВ.– Київ. Directmedia Publishing, 2008. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) ; 12 см.– Систем. вимоги: Pentium; 32 Мб RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ: Академія, 2012. 364 с.
2. Багалій, Д.І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода : монографія. Київ: "Обрій", 2012. 472 с.
3. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти : навч-метод. посіб. Київ : Кондор. 2010. 164 с.
4. Балух В.О. Портрети античності та середньовіччя. Чернівці: Рута, 2015. 402 с.
5. Білодід Ю.М. Філософія: український світоглядний акцент: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
6. Бичко А.К. Історія філософії: підручник. Київ: Либідь, 2011. 408 с.
7. Буслинський В.А. Основи філософських знань: підруч. 3-ге вид., Львів: Новий Світ, 2015. 352 с.
8. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. Київ: Кондор, 2015. 474 с.
9. Вілков В.Ю. Людина і світ. Київ: Феміна, 2018. 176 с.
10. Воронкова В.Г. Філософія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2014. 464 с.
11. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика: підручник / за ред. Г.І. Волинки. Київ: Вища школа, 2019. 624 с.
12. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. Київ: Вік, 2017. 165с.
13. Герасимчук А.А. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Вид-во Євр. ун-ту, 2022. 422 с.
14. Гнатюк Я. С., Рохман Б. М.. Філософія освіти і науки. Методологічні та теоретичні проблеми філософії. Івано-Франківськ : Симфонія форте. 2018. 114 с.
15. Горак Г.І. Філософія: курс лекцій. Київ: Вілбор, 2017. 272 с.

16. Горський, В.С. Історія української філософії : курс лекцій. Київ: Наукова думка, 2016. 288 с.
17. Григор'єв В.Й. Філософія: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2014. 248с.
18. Гринів О. І. Філософія: курс лекцій. Львів : Тріада плюс, 2016. С. 275-316.
19. Гусєв В.І. Західна філософія Нового часу XVII - XVIII ст.: підручник. Київ: Либідь, 2020. 368 с.
20. Гусєв В.І. Історія західноєвропейської філософії XV - XVII ст.: курс лекцій. Київ: Либідь, 2014. 256 с.
21. Данильян О.Г. Основи філософії: навч. посіб. Харків: Право, 2013. 352 с.
22. Дмитрук І. А. Філософи Середньовіччя. Хмельницький: Стасюк Л. С., 2013. 143 с.
23. Закоханий у вітчизняне любомудріє / упоряд. Е.М. Герасимова. Чернігів: Чернігівський державний інститут економіки і управління, 2007. 24 с.
24. Зміст і форми філософського, соціального та психологічного впливу на формування духовно зрілої особистості: зб. матеріалів наук.-практ. семінару, 29 листоп. 2017 р. / за ред. В.Ю. Кондовича. Чернігів: Чернігівські обереги, 2017. 252 с.
25. Історія філософії: словник / за ред. В.І. Ярошовця. Київ: Знання, 2015. 1200 с.
26. Касьян В.І. Філософія: навч. посіб. Київ: Знання, 2014. 406 с.
27. Киричок О. Б. Філософія: підруч. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 390 с.
28. Кислюк К.В. Філософія. Модульний курс : навч. посіб. Харків: Торсінг плюс, 2019. 416 с.
29. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава : ПОШППО. 2006. 328 с.
30. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії. Львів: ЛЕО, 2017. 402 с

31. Кральнок П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
32. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. С. 308–339.
33. Лозовий В.О. Філософія. Логіка. Етика. Естетика: підручник. Харків: Право, 2019. 578 с.
34. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навчальний посібник. Київ : Центр "Магістр - S". 2016. 258 с.
35. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу / за ред. О. А. Ярош. Київ : Наук. думка, 2018. 245 с.
36. Огородник І.В. Українська філософія в іменах: навч. посіб. Київ: Либідь, 2017. 328 с.
37. Опачко М. В. Філософія сучасної освіти: навч-метод. посіб. Ужгород : УжНУ. 2016. 72 с.
38. Основи сучасного суспільствознавства. Ч.1. Основи філософських знань: навч. посіб. / П.Г. Гнатенко та ін. Київ: НМК, 2012. 128 с.
39. Основи філософських знань: підручник / М.І. Горлач та ін. Київ: Центр учбової літ-ри, 2018. 128 с.
40. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2018. 280 с.
41. Пашук А.П. Нариси з історії філософії середніх віків: підручник. Київ: Ін Юре, 2017. 712 с.
42. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: курс лекцій. Київ: Каравела, 2002. 296 с.
43. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: навч. посіб. 4-те вид., доп. Львів: Магнолія, 2007. 312 с.
44. Подольська Є.А. Філософія: підручник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2016 704 с.
45. Поцюрко М.І. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : Сполом, 2014. С.182-207.

46. Причепій Є.М. Філософія: підручник. 2-ге вид., доп. Київ: Академвидав, 2018. 592 с.
47. Причепій Є.М. Філософія : посіб. Київ: Академвидав, 2013. 576 с.
48. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ:ОСНОВИ, 2005. С. 402–501.
49. Рижак Л. І.Філософія як рефлексія духу: хрестоматія. вид. 2-ге, перероб. і допов. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 408 с.
50. Сілаєва Т.О. Філософія: курс лекцій. Тернопіль: Астон, 2013. 216 с.
51. Синиця А. М. Філософія : навч.-метод. посіб. Львів : ЛДУФК, 2014. С.99-108.
52. Слесик К. М. Філософські основи освіти : конспект лекцій / за заг. ред. О. Е. Коваленко. Харків : Ранок. 2016. 229 с.
53. Сморгж Л.О. Філософія: навч. посіб. Київ: Кондор, 2014. 416 с.
54. Татаркевич В. Історія філософії. Антична і середньовічна філософія. (пер.з пол. А. Шкраб'юк). Львів: Свічадо. 2016. 671 с.
55. Ушкалов, Л.В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. Харків: Основа, 2013. 152 с.
56. Федів Ю.О. Історія української філософії: навч. посіб. Київ: Україна, 2017. 509 с.
57. Філософія: історія і сучасність: конспект лекцій / за ред. В.І. Шевченка. Чернігів: Світ, 2016. 176 с.
58. Філософія: курс лекцій / І.В Бичко та ін. Київ: Либідь, 2011. 456 с.
59. Філософія: навч. посіб. / І.В. Бичко та ін. Київ: Либідь, 2013. 576 с.
60. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. Київ: Вікар, 2011.457 с.
61. Філософія: навч. посіб. / за ред. І.Ф. Надольного. 6-те вид. Київ: Вікар, 2016. - 455 с.
62. Філософія: навч. посіб. / за ред. Ю.В. Осічнюка. Київ: Атіка, 2013. 464 с.
63. Філософія освіти: навч. посіб. 2-е вид. / за заг. ред. В. П.

Андрущенко. Київ. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. 348 с.

64. Філософія: підручник / за ред. О.П. Сидоренка. Київ: Знання, 2018. 891 с.

65. Філософія: підручник / за ред. Г.А. Заїченка. Київ: Вища школа, 2015. 455с.

66. Філософія: посіб. / Є.М. Причепій та ін. Київ: Академія, 2021. 576 с.

67. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. Київ: Знання, 2019. 621 с.

68. Філософія: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. Л.Г. Дротянко. Київ: Вид-во нац. авіаційного ун-ту, 2009. 244 с.

69. Філософія : хрестоматія / упоряд. Демчик І.В. 2-е вид., перероб. і допов. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. С. 111–174.

70. Філософія: короткий виклад : навч. посіб. / С.П. Щерба та ін. Київ: Кондор. 2013. 352 с.

71. Філософія: природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко та ін. Київ: Каравела, 2009. 368 с.

72. Філософія: Світ людини: навч. посіб. / В.Г. Табачковський та ін. Київ: Либідь, 2013. 432 с.

73. Філософська думка східних слов'ян. / І.В. Огородник та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2019. 328 с.

74. Хрестоматія з курсу історії середньовічної філософії / уклад. Біленко Т. І. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2015. С. 176–301.

75. Шевченко В.І. Концепція пізнання в українській філософії: курс лекцій. Київ: ІСДО, 2013. 188 с.

76. Шкода В.В. Філософія in Action. Харків: Консум, 2014. 432 с.

Навчальне видання

Лаппо Віолетта Валеріївна

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний посібник

для студентів педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти

В авторській редакції
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 20,93
Наклад 300 прим.
Зам. № 004/11/22

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.

